

«ҚАЗІРГІ ҒЫЛЫМ: ЖАҢА ТӘСІЛДЕР МЕН
ӨЗЕКТІ ЗЕРТТЕУЛЕР»

халықаралық ғылыми конференцияның

МАТЕРИАЛДАР ЖИНАҒЫ

28-29 желтоқсан 2021

PROCEEDINGS

of the international scientific conference

«MODERN SCIENCE: NEW APPROACHES AND
CURRENT RESEARCH»

28-29 december 2021

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ

международной научной конференции

«СОВРЕМЕННАЯ НАУКА: НОВЫЕ ПОДХОДЫ И
АКТУАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ»

28-29 декабря 2021

Алматы, 2021

ӘОЖ 001.8
КБЖ 72(063)
Қ 22

Редакция алқасы:

А.А. Амангелдиев, Н.Б. Сейсенбек, Н.А. Еламанов

Редакционная коллегия:

А.А. Амангелдиев, Н.Б. Сейсенбек, Н.А. Еламанов

Editorial team:

A.A. Amangeldiyev, N.B. Seisenbek, N.A. Yelamanov

Қ 22 Қазіргі ғылым: жаңа тәсілдер мен өзекті зерттеулер: халықаралық ғылыми конф. мат. = Современная наука: новые подходы и актуальные исследования: Сб. материалов межд. науч. конф. = Proceeding sinternational scientific conference: Modern science: new approaches and current research. – Алматы: «Bilim Innovations Group» ғылыми-зерттеу орталығы, 2021. – 152 б. – қазақша, орысша, ағылшынша.

ISBN 978-601-08-0320-6

Жинаққа білім алушылардың, ғалымдардың, зерттеушілердің және мектеп мұғалімдерінің қазіргі ғылым мен білім саласындағы өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

В сборник включены доклады обучающихся, ученых, исследователей и учителей школ по актуальным проблемам современной науки и образования.

The proceedings includes reports of students, scientists, researchers and school teachers on topical issues of modern science and education.

ӘОЖ 001.8
КБЖ 72(063)

ISBN 978-601-08-0320-6

ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ
HUMANITIES

FTAMP 11.25.91

ОҢТҮСТІК КОРЕЯ ЖӘНЕ ЖАПОНΙΑ МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ «ЖҰМСАҚ КҮШ» САЯСАТЫНДАҒЫ ТРАНСҰЛТТЫҚ КОРПОРАЦИЯЛАРДЫҢ ОРНЫ, МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

А.С. Бақытжанова

PhD-докторант, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан қ.

Л.Х. Тулешова

Ғылыми жетекші, т.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан қ.

Мақалада Кәріс және Жапон мемлекеттерінің трансұлттық корпорацияларының мемлекеттің саясатын жүргізудегі маңыздылығы және олардың мемлекеттің мүдделері мен қызығушылықтарын дәріптеудегі орны талданады. Ең алдымен мақалада трансұлттық корпорацияларға түсінік беріле отырып, олардың мемлекеттің «жұмсақ күш» саясатын жүргізудегі рөлі қандай екеніне тоқталынады. Сонымен қатар, трансұлттық корпорациялар халықаралық нарықты басып алып, өз мүдделерін шетелде алға жылжытады және қолдайды, осылайша өз елінің позициясын нығайтады. Өз кезегінде, мемлекеттер трансұлттық капиталды қолдау үшін бірқатар стратегияларды қолдана отырып, өз позицияларын нығайта отырып, ТҰК-ның мұндай үдемелі дамуына белсенді түрде ықпал етеді.

Түйін сөздер: трансұлттық корпорациялар, халықаралық қатынастар, жұмсақ күш, Корея, Жапония.

Трансұлттық корпорациялар әлемдік экономикадағы негізгі өзгерістерге түрткі болған жетекші күш ретінде пайда болды. Олар сауда мен инвестиция ағынының кеңеюіне ықпал етті және дамыған және дамымаған экономикалар арасында жаңа байланыстарды құруға ықпал етеді. Олардың рөлі қазіргі экономикалық үрдістерді түсіну үшін және экономикалық дамудың перспективалық талдауын жүзеге асырғысы келетіндер үшін өте маңызды.

Трансұлттық Корпорациялар (ТҰК) қазіргі уақытта мүдделерін қолдайтын мемлекет пен нарықты зерттеп жатқан мемлекет арасындағы өзіндік «бағыттаушы» болып табылады. Бұл ТҰК-ның «өзінің» мемлекетіне басқа мемлекеттердің ресурстарын игеруге мүмкіндік береді, осылайша ТҰК арқылы жұмсақ күшті қолдану арқылы бақылауды «орнатады» [1].

Трансұлттық корпорациялар халықаралық нарықты жаулап алып, шетелде өз мүдделерін ілгерілетіп қолдайды, осылайша, өз елінің позициясын

нығайтады. ТҰК өзінің бірегей іскерлік қызметімен халықаралық экономикалық қатынастарды өздерінің ішкі қатынастарына айналдырады, ал олардың күшті экономикалық күші мен әлемдік нарықтағы бақылауы оларға халықаралық істерге қатысу және әртүрлі елдер арасындағы қарым-қатынастарға әсер ету үшін маңызды мүмкіндік береді.

Жұмсақ күш теориясы қатаң командалық биліктен басқа, жұмсақ кооперативтік күш халықаралық қатынастарға да әсер ете алады деп дәлелдейді. Бұл теория ТҰК мен үкіметтер арасындағы өзара әрекеттесуді түсінудің балама перспективасын ұсынды.

Соңғы жылдары корпоративтік әлеуметтік жауапкершілікті, саясат пен механизмді, инновациялық технологияларды қоса алғанда, жұмсақ күш факторлары ТҰК-ның үкіметтермен өзара әрекеттесуінің өсіп келе жатқан бөлігін түсіндіретінін байқауға болады, бұл да ТҰК үкіметін талдау мүмкіндігін көрсетеді.

«Жұмсақ күш» тұрғысынан өзара әрекеттесу. «ТҰК-ның жұмсақ күші» түсінігін қарастырайық, сонымен қатар трансұлттық корпорациялар мен үкімет арасындағы өзара әрекеттесу әдістері мен стратегияларын талдаймыз. Жұмсақ күш тұрғысынан трансұлттық корпорациялардың оларды қабылдаушы аймақтарға ықпалын екі аспектіден қарауға болады. Біріншіден, жалпы ішкі өнім (ЖІӨ) сияқты экономикалық көрсеткіштер. Екіншіден, трансұлттық корпорациялардың ықпалы материалдық емес салаларға әсер етеді: мысалға, саясат пен идеялар [1, 3 б.]. ТҰК-ның технологиялар тұрғысынан әсері ерекше байқалады: ТҰК-дың зерттеу және әзірлеу орталықтарының саны жыл сайын өсуде, бұл өз кезегінде мемлекеттердің инновациялар саласының деңгейінің өсуіне, азаматтардың жұмыспен қамтылуының өсуіне, сондай-ақ қолайлы инновациялық ортаға ықпал етеді. Керісінше, технологияны, ақпарат пен идеяларды бақылау деңгейінің төмендеуі байқалады. Сондықтан үкіметтерге бұл келісімнің ықтимал салдарын түсіну және өзара тиімді өзара әрекеттесулерді құру үшін әртүрлі қатты және жұмсақ қуат ресурстарын толық пайдалану маңызды.

Корей Халық Республикасының саясатындағы Трансұлттық корпорациялардың орны.

2018 жылы Оңтүстік Корея – бесінші рет қатарынан – Bloomberg Innovation Index рейтингінде 1 орынды иеленді [2]. Бұл индекс елдерді ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық шығындар мен елдегі жоғары технологиялық мемлекеттік компаниялардың шоғырлануын қоса алғанда, жеті критерий бойынша бағалайды. Ал оның өнімдері – жартылай өткізгіштер, смартфондар және цифрлық медиа жабдықтар – корейлік жеткізушілер мен серіктестердің үкімет қолдайтын экожүйесін құруға мүмкіндік берді.

STEPI (Корея ғылым және технология институты) қызметкері Чон Соль Чхольдің айтуынша, Корея 30 жылда Батыстың дамыған елдері бір ғасыр бойы жүріп өткен жолды басып өтті. «Көпшілік Корея үкіметінің «сыртқы даму стратегиясы», жақсы білімді және тәртіпті жұмыс күші және технологиялық инновациялар «корей кереметі» деп аталатын нәрсеге қол жеткізуге

көмектескенімен келісетін сияқты», – деп жазады Чон «Инновация, бәсекеге қабілеттілік және өсу: Корея тәжірибесі» мақаласында [2, 3 б.]. 2017 жылдың қорытындысы бойынша Кореяда жан басына шаққандағы табыс \$29 743 құрады. Оңтүстік Корея 2018 жылдың қорытындысы бойынша Дүниежүзілік Банктің Doing Business рейтингінде бизнес жүргізу жеңілдігі бойынша 4-ші орынды алады. Осының барлығы инвесторлар белсенділігінің жоғары деңгейін, өндіріс, байланыс және экономикалық өсуді қамтамасыз етеді.

Samsung Group ұлттық инновациялық технологиялар саласындағы көшбасшы компаниясы, сондай-ақ табыстылығы бойынша әлемдік компаниялар арасында 13 орында және инновациялар бойынша әлемдік компаниялар арасында 5 орында, телекоммуникация, тұрмыстық электроника, биоинженерия, құрылыс саласындағы инновациялық технологияларды дамытудың негізгі қозғалтқышы болып табылады. Компанияда инвестициялық қызмет пен инновациялық технологиялар үшін жауап беретін 3 бөлімше бар: Samsung venture Investment; Samsung Electronics; Samsung Corporation. Samsung Electronics – ең ірі компания, ол телекоммуникация және интернет арқылы хабар тарату саласындағы инновацияларды әзірлеумен айналысады, сондай-ақ жартылай өткізгіштерді өндіру бойынша әлемдік көшбасшы болып табылады. Samsung Group Кореяның ірі компаниясы болып табылады, оның КР жалпы ЖІӨ-дегі үлесі 36 %-ға дейін құрайды, оның 24 %-ы Samsung Electronics-ға тиесілі [3]. Компания бірқатар зерттеу орталықтарына, зертханаларға және қорларға ие. 2012 жылға қарай Samsung Electronics бүкіл әлем бойынша 10 инновациялық орталықты басқарды, олардың үшеуі АҚШ-та, екеуі Еуропада, ал қалған бесеуі дамыған шығыс елдерінде – Жапония, Қытай және Израильде орналасқан.

Оңтүстік Кореяның экономикалық кереметінің қозғаушы күші 63 отбасылық конгломераттарды (чеболь) құрайтын бірнеше жүздеген ірі корпорациялар болды, деп жазады МакКинси [2, 5 б.]. Олар 1960 жылдары мемлекеттік индустрияландыру бағдарламаларының бөлігі ретінде пайда болды. Басқарылатын капитализм бағдарламасы бойынша үкімет мемлекеттік жобалар үшін компанияларды таңдап, оларды шетелдік несиелер мен корей банктерінен қаржыландырды. 1990 жылдарға қарай бұл корпорациялар қаржылық жағынан тәуелсіз болды, бірақ мемлекеттік қолдауды, атап айтқанда салық шегерімдерін пайдалануды жалғастырды. МакКинси мәліметтері бойынша, қазір 30 үздік компания (олардың ішінде, Hyundai, Samsung және LG Electronics) елдің корпоративтік активтерінің 40 % иеленіп, Оңтүстік Корея нарығындағы барлық сатылымның 36 % құрайды [2, 5 б.].

Ең ірі корейлік косметика өндіруші AmorePacific 2017 жылы Chanel және LVMH компанияларын басып озып, әлемдік косметикалық компаниялар арасында сатылым көлемі бойынша WWB (американдық сұлулық бизнесі туралы журнал) рейтингінде 7-ші орынға ие болды [2, 6 б.]. AmorePacific 10 жыл ішінде 7-орынға көтерілді, ол алғаш рет 2007 жылы ең ірі жиырма косметикалық компаниялардың қатарына енді. Осы уақыт ішінде компанияның сатылымы 4 есе өсіп, 6,697 триллион вонға (6 миллиард доллар) жетті.

Кореялық чебольдар (қаржылық және өнеркәсіптік топтар) әр түрлі әлеуметтік бағдарламаларды кеңінен қолдайды: Samsung Electronics Оңтүстік Африка, Нигерия және Кенияда инженерлік академияларды құрды, олар жергілікті тұрғындарға жоғары жалақы алу үшін қажетті дағдыларды дамытуға көмектеседі. HyundaiMotor көлік инфрақұрылымын жақсарту арқылы Үндістандағы көлік апаттарының санын азайту бойынша жұмыс жүргізуде [4]. POSCO Вьетнамның панасыз тұрғындары үшін үйлер салуды және Моңғолияның шалғай ауылдарында тегін ауруханаларды ұстауды қамтитын әлеуметтік бағдарламалардың кең желісін [5, 18 б.]. KoreaLifeInsurance Кореяның Вьетнамдағы имиджіне жақсы әсер етті, ауруханалар мен баспаналарға қолдау көрсетті; Қытайдың Далянь провинциясында зауыт құра отырып [6, 275 б.]. STX жергілікті мектептерді компьютерлермен қамтамасыз етті және оқытушылар мен музыкалық аспаптармен қамтамасыз ету арқылы балалар оркестріне қолдау көрсетті; Daewoo Перудағы кедей балалардың өмірін өзгертті, елдің мектептеріне қаржылық қолдау көрсетті [7, 11 б.].

Осылайша, Корейлік трансұлттық корпорациялары (чеболь) арқылы әлемдік нарыққа таралды. Қазіргі таңда Корея өзінің сыртқы саясатын жүргізуде ТҰК-ны жоғары орынға қояды, себебі Кореяның танылуы, экономикалық әлеуетінің ұлғаюы осы ТҰК-лармен тікелей байланысты.

Жапония саясатындағы Трансұлттық корпорацияларының орны.

Жапония «жұмсақ күш» мәселелерінде жоғары институционалды, Сыртқы істер министрлігінің әртүрлі мамандандырылған департаменттерінен басқа, мемлекет тарапынан қаржыландырылатын көптеген қоғамдық және коммерциялық құрылымдар, достық қоғамдары мен экономикалық одақтар бар.

Қарқынды дамып келе жатқан әлемдік экономикалық сәулет жағдайында трансұлттық корпорациялардың (ТҰК) әлемдік және Ұлттық экономикалардағы рөлі артып келеді. Жапония бұл жерде ерекше жағдайда емес, дегенмен оның халықаралық тікелей инвестициялар қозғалысына қатысу сипаты (бизнесті трансұлттандырудың негізгі құралы) өзінің бірегейлігін сақтайды.

Жапонияның «жұмсақ күш» саясатын жүргізуде тұтынушыларда елдің ұлттық бірегейлігі туралы пікір қалыптастыратын жапондық брендтер маңызды рөл атқарады. Қазіргі тұтынушы үшін Жапония жапон экзотикасының дәстүрлі өкілдерімен (самурай, гейша және т.б.) ғана емес, сонымен бірге SONY, Nintendo, Toyota және т.б. сияқты корпорациялармен, халықаралық қатынастардың маңызды актерлеріне айналуға [8].

Жапонияның барлық ірі өнеркәсіптік компаниялары әлемдегі ең ірі трансұлттық корпорациялар болып табылады. Әлемдегі ең ірі 500 ТҰК тізімінде: Toyota motor, Honda motor – автомобиль жасауда; Hitachi, Sony, NEC – электроникада; Toshiba, Fujitsu, Canon – компьютерлік техника өндірісінде және т.б. өте жоғары орындарға ие.

Егер батыс компанияларының шетелдік қызметі XX ғасырдың басында пайда болса және оның ортасында толыққанды дамуға ие болса, онда жапондық компаниялар тарихи, географиялық, экономикалық және саяси факторларға байланысты өз күштерін 60-жылдардың аяғы мен 70-жылдардың басында ғана

шетелге шығара бастады, ал ауқымды кеңейту тек 90-жылдардың соңында болды.

Жапондық компаниялардың шетелдік қызметін екі бағытқа бөлуге болады: Батыс және Шығыс. Дәстүр бойынша жапондық компаниялар батыс нарықтарына бағдарланған, бірақ соңғы жаһандық тенденцияларға сәйкес Шығыстың рөлі арта бастады және 2008 жылы олардың үлестері теңестірілді. Бұл тенденция Қытайдың және Азияның басқа да экономикаларының қарқынды өсуіне, сонымен қатар, 2008 жылғы жаһандық дағдарыс нәтижесінде Еуропа мен АҚШ-тағы өсу мен тұтынушылық белсенділіктің төмендеуіне байланысты болды.

Салалық құрылымға келетін болсақ, JETRO3 сауалнамасы бойынша Батыстағы ең сенімділер автомобиль өнеркәсібі, болат құю және жалпы машина жасау салаларындағы жапондық ТҮК болып табылады [9, 4 б.]. АҚШ нарығында жұмыс істейтін жапондық ТҮК-ның 60 %-дан астамы алдағы 1-2 жылда кеңейтуді жоспарлап отыр. Бұл әсіресе медициналық техника, тамақ өнеркәсібі, ауыл шаруашылығы және балық өнімдері, химия және мұнай химиясы, сондай-ақ көлік техникасы өндірісіне қатысты [10, 4 б.].

АСЕАН елдеріндегі жапондық ТҮК тек құрастыру зауыттарын ғана емес, сонымен қатар ғылыми орталықтарды да ашып жатқанын айта кеткен жөн. Осылайша, Mitsubishi Motors 2015 жылдың мамыр айында Жапониядан тыс жерде алғаш рет Тайландта сынақ алаңын ашты [11]. Жапондық қаржылық ТҮК АСЕАН елдерін де белсенді түрде жаулап алуда. Мысалы, Sumitomo Mitsui Banking Corporation малайзиялық PTBank Tabungan Pensiunan Nasional tbk (BTPN) акцияларының 40 % және Шри-Ланкадағы ең ірі сақтандыру тобының 6 %-ын сатып алды. Ceylico Group [12] және Sumitomo Life Insurance Company Индонезияның PTBNI Life Insurance (мемлекеттік коммерциялық банктің филиалы) 40 % сатып алды; Nippon Life Insurance компаниясы индонезиялық Sequis Life сақтандыру компаниясын сатып алды. Азияның қаржы нарықтарын жылдам жаулап алу жақсы жүріп жатыр. Осылайша, Mitsui Sumitomo Insurance компаниясының Малайзиядағы филиалы 2015 жылы 19-шы Азия сақтандыру индустриясының марапаттауында «Жылдың басты сақтандыру компаниясы» атанды және 2014 жылы Азиядағы ең көрнекті сақтандыру компаниясы деп танылды [12]. Жаһандық экономикалық жүйеде өз позицияларын берік ұстап отырған жапондық корпорациялар (негізінен бұл жеңіл және ауыр өнеркәсіпке, тіпті қаржы секторы) қазір дамушы елдердегі қатысуын белсенді түрде арттыруда.

Жалпы алғанда, бизнесті трансұлттандыру жаһандық процестермен және елдің ұлттық экономикасының өзгеруімен байланысты жапон экономикасының мегатренді болып қала береді. Бәсекеге қабілеттілікті сақтау және арттыру үшін жапондық корпорациялар трансұлттандыру және жаһандану процестеріне тереңірек қатысуға мәжбүр, бұл белгілі бір дәрежеде ұлттық ерекшеліктен кетуді білдіреді және сонымен бірге бүкіл әлемде сенімділікпен, үнемділікпен, жоғары технологиялармен және жайлылық пен сапаның басқа да атрибуттарымен байланысты «жапон брендин» сақтауды білдіреді.

Қорыта келе, қазіргі таңда халықаралық қатынастарда трансұлттық корпорациялардың мемлекет үшін маңыздылығы мен оның орны жоғары екендігіне көз жеткіздік. Трансұлттық корпорациялар халықаралық нарықты жаулап алып, шетелде өз мүдделерін ілгерілетіп қолдайды, осылайша, өз елінің позициясын нығайтады.

Корея Республикасының «жұмсақ күш» саясатындағы трансұлттық корпорациялардың маңыздылығына келер болсақ, мақалада атап өткендей, мемлекеттегі Чеболь (қаржылық және өнеркәсіптік топтар) компаниялары өз қызметін жоғары деңгейде жүзеге асыруда. Атап айтар болсақ, Hyundai, Samsung және LG Electronics т.б. Кореяның барлық нарықтық сатылымының 36% құрап, мемлекеттің ЖІӨ деңгейін арттырады. Сонымен қатар, ТҰҚ шет елдерде өзара көмек, кәсіпкерлік, ғылыми зерттеу жұмыстарын жүргізу арқылы мемлекеттің деңгейін көтеріп оны әлемдік аренада танытуда.

Жапон мемлекетіндегі трансұлттық корпорациялардың орнына тоқталар болсақ, ең алдымен, Жапонияның өзгеру процесі өте қиын өткендігін ескере кеткен жөн. Себебі, мемлекеттің ұлттық дістүрлерін, имиджін сақтап қалу мақсатында Жапония шет елдік мемлекеттерге жабық мемлекет ретінде көрінді. Тек өткен ғасырдың 70 жылдарынан бастап жапондық ТҰК-лар нарыққа шыға бастады. Ал осы күні жапондық ТҰК-лар бүкіл әлемде сенімділікпен, үнемділікпен, жоғары технологиялармен және жайлылық пен сапаның басқа да атрибуттарымен байланысты «жапон бренді» деген атпен танымал болып келеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Пантелеева Т.А. Роль ТНК в международном бизнесе в контексте реализации концепции мягкой силы посредством национального бренда // Мировые цивилизации, 2019 №3-4. URL: <https://wcj.world/PDF/03ECGK319.pdf>.
- 2 Судакова Н. Как Корея за 40 лет из отсталой аграрной страны стала технологическим лидером, 2019. URL: <https://www.vedomosti.ru/articles/2019/02/14/793589-futuristicheskaya-volna>.
- 3 World Investment Report 2016. Investor Nationality: Policy Challenges, United Nations (UNCTAD), New York and Geneva, 2016.
- 4 Hall I., Smith F. The Struggle for Soft Power in Asia: Public Diplomacy and Regional Competition // Asian Security, 2013. № 9.
- 5 Han S. STX Promoting Korean-Chinese Exchange Through Music and Education // Donga Daily. 2012. №252.
- 6 Heng Y. Mirror, mirror on the wall, who is the softest of them all? Evaluating Japanese and Chinese strategies in the «soft» power competition era // International Relations of Asia Pacific, 2010, 306 p.
- 7 Kazuo O. Japan's Cultural Diplomacy: Past and Present // O. Kazuo – Aoyama Gakuin University. – Tokyo, 2009.
- 8 Мошняга П.А. Внешняя культурная политика Японии // Власть. 2009. №6. С. 14-23.

9 Business Conditions of Japanese Companies in Europe // JETRO. 2015.
URL: https://www.jetro.go.jp/ext_images/en/reports/survey/pdf/2015_03_biz1.pdf.

10 Results of JETRO's 2014 Survey on Business Conditions of Japanese-Affiliated Firms in the U.S. // JETRO. 2015. URL: https://www.jetro.go.jp/ext_images/en/reports/survey/pdf/2015_04_biz1.pdf.

11 New R&D Proving Ground Opens in Thailand // Mitsubishi Motors Press Release. 08.05.2015. URL: <http://www.mitsubishimotors.com/publish/corporate/2015/news/detail0968.html>.

12 Recognition as most Outstanding Insurance Company in Asia // Mitsui Sumitomo Insurance Company, Limited. 13.11.2015. URL: http://www.msins.com/english/news/fy2015/pdf/1113_1.pdf.

ГРНТИ 03.20

БОРЬБА ПРОТИВ ДЖУНГАРСКИХ ЗАВОЕВАТЕЛЕЙ В XVII ВЕКА (ОРБУЛАКСКАЯ БИТВА)

Н.Н. Отеуов

Магистр, Центрально-Азиатского инновационного университета, г. Шымкент

Летом 1643 года победа Салкама Жангир-хана и эмира Самарканда Жалантоса Бахадура в битве при Орбулаке против джунгаров доказала историческое значение объединения ханов, героев и танцоров трех жузов в Ордабасы за несколько лет. потом. С этого момента захватчик поворачивался к противнику спиной с одной рукой и одним рукавом.

В 1993 году по инициативе нашего правительства наш народ отметил 350-летие великой победы на Орбулаке. Таким образом, эта победа, которая до сих пор была загадкой, произошла в истории суверенитета.

Ключевые слова: Джунгарское ханство, Орбулакская битва, Салкам Жангир, Война 1643 года.

В национально-освободительной войне казахского народа против джунгарского нашествия он доказал непоколебимую силу политики дальновидности, доказав, что герои нашего народа могут смело решать судьбу страны и земли и защищать нацию.

Кабинет Министров Республики Казахстан принял постановление о 350-летию Орбулакской битвы 7 июня 1993 года, в том же году в стране был проведен ряд просветительских мероприятий. В Орбулаке состоялась грандиозная свадьба в виде Белжайляу, что еще раз продемонстрировало единство и сплоченность нашего народа. Завязалась жестокая битва, и на том месте, где он защищался, был оставлен след. Была организована научно-теоретическая конференция, в этой работе активное участие приняли СМИ, публиковались материалы, а героизм наших предков был возрожден и анонсирован в специальных телепрограммах. Особое внимание было уделено великой победе во имя увековечения имен героев.

Важная и жизненно важная статья президента «В фокусе будущего: духовное обновление», привлекающая внимание мирового сообщества, призывает к продвижению таких ценностей в истории страны и региона.

В тяжелом бою, начавшемся под командованием Салкама Жангира и Алшина Жалантоса, Шапирашты Карасай, Аргын Агынтай, Алшин Жиенбет, Канлы Сарбука, Найман Коксерек, Дулат Жаксыгуль, Суан Елтинди, Киргизский Котен и Табай Залантос выбили вражеские батыры [1].

Пострадали также джунгарцы, ойраты, толенгиты и калмыки. Начавший ссору ойратский улус потерял свои земли и перебрался в другие места. Их интересовали Дешт-Кипчакская степь и Семиречье Могулистана. Он покорил реки Иртыш, Шидерты, Камыш, Ишим и затопил поймы устья Волги. В 1640 году на Тарбагатайском курултае он принял «Степной приказ» и начал реструктуризацию государства Джунгарского ханства. Этому препятствовало давление Китая, и новообразованное Казахское ханство продолжало преграждать ему путь. В 30-х годах 17 века умер правитель ойратов Хара-Хула. Спеша воспользоваться случаем, Батыр Контайши подчинил себе три объединенных племени Калмыкии. С помощью своих лидеров, лидера торгоутов, Хо-Орлика и Далай-ламы в Дурбите, они образовали совместное государство. В истории оно было известно как Джунгарское ханство. Со второй половины нынешнего века усилились джунгарские захватнические войны в казахских степях. Они захватили китайское и российское огнестрельное оружие, стали сильнее и стали осматриваться. За девятнадцать лет правления страной (1634–1653) героический поселенец совершил три крупных и разрушительных набега на Казахское ханство [2].

Первое сражение началось в 1635 году с захвата, и джунгары вкусили победу. Последовавшая битва на Орбулаке занимает особое место в истории. Орбулак был очень удобен казахам для комфортной обороны и войны. Он грамотно и эффективно организовал линию защиты и атаку. Профессиональная армия Жалантоса нанесла поражение джунгарам. Он потерял много денег. Следы ямы, вырытой на месте кровавой битвы, до сих пор кричат.

Рис 1. Орбулакская битва.

К востоку от пика Коянды тянутся горы Куренкейтау, Аламантау, Сарытау, Бокан. Джунгары на другой стороне горы Кокжети. На гребнях глубокие овраги. Джунгары, идущие от подножия горы, не замечают стоящих в

яме казахских воинов. Укрывающиеся в скалах на склонах Орбулака казахи встречают дождь ядовитой стрелой. Также используется зловонный дым. Когда пронзают ядовитую стрелу, она умирает, как малярия. Сасыктеке – ядовитое растение, цветущее в июле. Его кипятят в воде и сушат тряпкой. Затем его сжигают. Дым со всех сторон отравляет животное. Заметив это, невидимый враг пытается это прикрыть. В этот момент они попали ядовитой стрелой и ядовитым дымом. Казахские солдаты, прикрывая рты и смазывая их козым жиром, продолжают душить задыхающихся ядовитым дымом. А казахи продолжают пить кумыс и мендуан и чистить его. Если лошади продолжают, он исцеляет их, нанося им мазь из хвостового масла. Ойраты, которые сначала не знали, что произошло, понесли массовые жертвы и на время потеряли сознание. Таким образом, казахи теряют время и ждут несколько дней, прежде чем придет помощь.

Юбилейные мероприятия начались 3 июля 1993 года на склонах хребта Ичоки в Бельжайлау. Он провозгласил храбрость и упорство наших героев в защите страны и нации, тот факт, что пятьдесят тысяч солдат были отброшены лишь шестьюстами военнослужащими, и лучшая военная тактика Салкама Жангира. «Во времена моего деда еще остались ямы, как разорванный шрам на его теле, как шрам на его теле», – сказал талантливый писатель А. Кекилбаев [3].

Четкие следы раскопок на месте кровопролитного сражения – яркое доказательство того, сколько стоил героизм. Эта война еще раз доказала единство, сострадание, солидарность и взаимную заботу казахского народа в тяжелые времена. Эмир Самарканда Жалантос Бахадур с 20-тысячным войском сумел помочь воинам Жангир-хана, правившего Казахским ханством, отвернулся от врага и сломал ему спину.

Орбулак был специально выбран для защиты и оптимального боя из-за особенностей местности. Салкам Жангир хорошо защищался от мелких атак. Отрицательный склон горы, цвет которой – река, впадающая в горное русло. Лицо врага было гладким, и казалось, будто его схватили со всех сторон. Внешняя поверхность влезает глубоко. Это была крепость, где можно было стрелять в любого, кто приближался, не наступая на снег. Все, что вам нужно сделать, это дожидаться, когда враг придет и поможет вам. Вместе с Младшим жузом Алим улы Жалантосом Бахадуром Торткара Жиембет батыр собрал пять тысяч рук, вооружился и в спешке уехал. Они присоединяются к самаркандской толпе из сита [4].

До Орбулака Батыр бил киргизов 50 000 рук и сковал наручники 10 000 заключенных. Он хотел одержать эту победу, разграбить Семиречье, взять легкую добычу. Удобное место посреди горной местности с большим количеством воды. Казахская рука заранее поняла эту уловку поселенца и решила без особых повреждений отрезать фронт и перекрыть место сжатия с обеих сторон.

В конце июня 1643 года он высадил свои войска в Бельжайлау, собрал их в начале июля и планировал атаковать казахов. Они не ожидали, что воины

Салкама Жангира преградыт путь и выдержат такое количество препятствий. Пытаясь максимально использовать это короткое время, казахи немедленно сообщили Жалантосу Бахадуру в Самарканд и попросили его приехать как можно скорее. В противном случае он понимал, что доминирующая десантная армия на Семиречье будет кровожадной.

Существует множество исторических свидетельств того, что героические киргизы высадились на северном берегу озера Алаколь, вооруженные огнестрельным оружием, заимствованным у России и Китая.

В дневниках тобольских военнослужащих Григория Ильина и татарина Кучембердейко Кучеева, находившихся в то время в Джунгарии, Батыр Контайши писал, что его армия была сильно разбита в битве при Орбулаке в Бельжайлау и потеряла много солдат. Этот поход дался джунгарам нелегко.

Жена героического поселенца Дара Уба Залча примет посла России Г.Ильина на горе Кабыксары на реке Теке. Она была красива, она была похожа на хористку, она была завернута в одеяло и ей было грустно. Отец княгини был ханом в Хо-Орлике. Во время этой встречи жена Батыра сказала ему, что очень расстроена походом, что у нее плохое настроение, что она молчит и не покинет лагерь. Фактически поражение стало ударом по помещику, опозорившим его репутацию среди соперников.

Главкомандующий Туранского района Жалантос батыр понял, что поселенец не только ляжет, но и отомстит и нанесет новый удар. Он чувствовал, что думает о восстановлении своего авторитета среди джунгаров. После этой победы герой-эмир Самарканда оставил пять тысяч юношей в возрасте от 17 до 25 лет на защиту Семиречья [5].

В историческом романе известного писателя Бегимбая Узакбаева «Жалантос Бахадур» история Орбулакской битвы подробно описана образным языком, а правда рассказана в патриотическом ключе.

Наша главная задача – это реализация задач, поставленных Н.Назарбаевым. В последнее время работа по уходу за духовенством активизировалась и расширилась. В этом году исполняется 375 лет со дня великой победы в битве при Орбулаке.

Ранее многие мероприятия проводились в Кызылординской области, на родине эмира Самарканда, главнокомандующего Жалантоса Бахадура. Памятник установлен в центре Казалинского района и Аральского района. В Кызылорде установлен торжественный памятник. В Аральске открылся и назван спортивный комплекс. Село Кызыл Ту Казалинского района решением правительства переименовано Жалантосом Бахадуром. В Кызылорде открылась талантливая детская спортивная школа имени Жалантоса Бахадура, воспитанники которой завоевали призовые места на республиканских, международных и мировых соревнованиях.

В Панфиловском районе Алматинской области, где произошла битва при Орбулаке, было ограждено и возведено кладбище, на котором похоронены Салкам Жангир и его 56 воинов. Таким образом, жители Жаркента сочувствовали этому благородному делу и живой инициативе.

Или мы видим, что Салкам Жангир Хан и правитель Самарканда Жалантос Бахадур и ряд героев не получают должного чествования. Этот бой, этот подвиг нужно запомнить навсегда. В этой связи идеи благотворительных фондов «Семь хартий и Кожаберген жырау» и «Тугейболат» объединяются и объединяют свою работу на общинной основе.

В этой связи цель – превратить хребет в Южно-Казахстанской области вдоль международной автомагистрали через Казыгуртский район в Узбекистан в историческое место, питающее общественность. Здесь есть комплекс «Поклон духу предков», памятник участникам Великой Отечественной войны и Молодежный парк. К ним добавляют памятник героям Орбулакской битвы. Два батыра, Салкам Жангир хан и Эмир Самарканда, начали возведение сложного памятника Жалантосу Бахадуру, предку великого Айтеке би и героям Орбулакской битвы [6].

По поручению Государственного секретаря Республики Казахстан Гульшара Абдыкаликовой празднование Великой Победы внесено в «Список юбилеев и юбилеев на 2016-2018 годы», утвержденный приказом Министерства культуры и спорта республики. Казахстана. В связи с этим будут проводиться киносъемки, постановки, выставки, круглые столы, конференции и другие мероприятия. Несомненно, активное участие общественных организаций и граждан в регионах страны повысит значимость великой победы на Орбулаке, расширит поле духовного возрождения.

В соответствии с постановлением Правительства Республики Казахстан в этом году на республиканском уровне будет отмечаться 375-летие великой победы в Орбулакской битве. Это жизнеспособная идея.

Литература

- 1 От Джунгарских ворот до долины Жаркента // Нуржекеев Б. Земля с реками / Б.Нуржекеев. – Алматы, 1984. – С. 225-227.
- 2 Нашествие джунгарских феодалов // Мырзаханов Ж. Из глубины истории / Ж. Мырзаханов. . – Алматы, 2004. – 167 с.
- 3 Образование Казахского ханства // Маданов М. История казахского народа / М. Маданов. – Алматы, 1995. – С. 64-69.
- 4 XVI-XVIII вв. Политические и экономические отношения в раннем Казахстане // История Казахстана. – Алматы, 2009. – С. 86-90.
- 5 XVII век. Казахское ханство в 30-50 годах // История Казахстана. – 2 тт. – Алматы, 2010. – С. 428-430.
- 6 Салкам Жангир // Магауин М. Азбука истории Казахстана / М.Магауин. – Алматы, 1995. – С. 84-87.

SRSTI 14.35.09

UNDERSTANDING UNFAMILIAR WORD-FORMATION SUFFIXES IN THE TEXT

G.K. Atabaeva

PhD student, al-Farabi Kazakh National University, Almaty

The given article discusses three stages of teaching students to understand new unfamiliar derived words on the basis of the rules of word formation. The article summarizes the key concepts and studies related to word forms and suggests exercises for a better study and learners' general comprehension of derivatives with suffixes. This study indicates that learners cannot absorb the derivative forms of a word family automatically from exposure. The article recommends while presenting a new word to students to introduce its derivative forms. Learning lexical items with their derivative forms may help learners begin thinking in terms of word families instead of individual words.

Key words: word formation derivatives, deducibility, transparency, correlation, word building, regular accordance.

It is well known that learning and enriching the vocabulary of texts are main preconditions of mastering foreign languages. Academic programmes (syllabuses) and textbooks determine composition and volume of dictionary for students of different specialties. In addition to understanding basic lexis the academic programmes stipulate the ability of defining the meaning of unfamiliar words according to their contexts, familiar word formational elements and general roots in foreign and native languages. Broadening the students' abilities in understanding unfamiliar derivatives opens for them the access for a wider section of texts and provides them deeper understanding of information. It must be noticed that efficient knowledge of word formation needs a highly developed sense of language which is absolutely impossible at the beginners' and elementary levels of study. On these levels, the concept of word formation is understood as the skill to define the meanings of unfamiliar derivatives independently on the basis of knowledge of their components and proper word formational models (receptive skill). In the elementary level, most of the new words students encounter in print are already in their oral vocabularies, so that decoding strategies alone will give students access to both the pronunciation and the meaning of the new words. In the upper elementary level, students encounter increasing numbers of words that are not in their oral vocabularies, so that decoding alone is not sufficient to determine their meaning. However, the majority of such words are related to more familiar ones through

prefixation, suffixation, or compounding. A student encountering the words as uncourteously (неучтиво), queenlike (подобаяющий королеве), or playfellow (друг детства) is unlikely to have seen these words before; but despite their length and low frequency, such words are not necessarily difficult – if the reader can recognize the familiar parts and understand how these parts contribute to the meaning of the word. Hence, students' knowledge of morphology – their ability to gain information about the meaning, pronunciation, and part of speech of new words from their prefixes, roots, and suffixes – plays an important role in determining how well they read new long words [1, p. 155-156].

Considering peculiarities of derivative choice for the exercises of the receptive area, we should point out that not all derivatives may be used in such kind of exercises. The main criterion of language material selection should be the criterion of deducibility: students can recognize component parts and suitable word formation models so that they are able to understand the meanings of unfamiliar words. For example, we can compound such derivatives with the suffixes:

- er denoting a person who performs a certain act or function (emperor, scholar, officer, engineer, customer, retailer, gondolier);
- ary, -ery denoting places (dispensary, library, nunnery, treasury, cemetery, laboratory, dormitory, planetary);
- less which means – free from (aimless, wireless, fearless, workless, careless, helpless, faultless, useless, hopeless);
- ment denoting the action or result (treatment, commitment, measurement, assignment, movement, retirement);
- able which means – capable of being (explainable, laughable, eatable, allowable, detachable, readable, preventable);
- ee denoting the person who takes a passive share in an action (employee, payee, legatee, trustee, refugee, trainee, referee);
- ous which means – having qualities of (fabulous, wondrous, numerous, tedious, famous, gracious, cautious, glorious), etc.

Students can easily determine their meanings by bringing into proper correlation the meanings of the words to the corresponding word formation models: v + -er = n; n + -less = adj; v + -ment = n; v + -able = adj; n + -ous = adj.

The meaning of deducibility characteristics becomes more obvious when we consider such derivatives as affable (учтивый), motion (ходатайство), penetrable (проницаемый), admissive (предоставляющий доступ), and so on. Students can find these words difficult to determine because they may have problems with singling out and recognizing the components.

Some researchers may assume that when a learner knows one member of a word family (e.g., stimulate), the other members (e.g., stimulant, stimulative) are relatively easy to learn. Although knowing one member of a word family undoubtedly facilitates receptive mastery of the other members, learners often have problems producing the various derivative forms within a word family. They usually have partial knowledge of the derivatives, with productive knowledge of two or three forms being typical. The ability to use the appropriate form of a word in a given

grammatical context is essential for developing grammatically suitable language. Without this ability, learners must either use only the form of the word they know or substitute another word that is in the grammatical frame.

We cannot assume that learners will absorb the derivative forms of a word family automatically from exposure. When presenting a new word to students, it is necessary to introduce its derivative forms. Learning lexical items with their derivative forms may help learners begin thinking in terms of word families instead of individual words. After learners gain some awareness of regularities in English word formation, teachers can ask them to infer the derivatives of a new word. A word family that does not have these general characteristics might be a logical target for teaching [2, p.145].

When we consider derivatives like bookless (безграмотный), chinless (безвольный), fathomless (бездонный), etc., we notice that the correlation of meanings of component morphemes cannot determine the meanings of their derivative adjectives because the main criterion of deducibility is absent in the given examples.

What factors influence on derivative deducibility?

The first factor is connected with deducibility that to the considerable extent depends on transparency of the derivative structure and on the character of correspondence of foreign derivatives with their equivalents in the native language. Transparency of the derivative structure supposes accurate structural marking out of the component of their morphemes and obviousness of semantic relations between them in accordance with the appropriate word formation model. For example, let us analyze such derivatives like attraction, expression, action, perfection, connection, protection; instructive, effective, elective, compressive, expressive; dangerous, advantageous, joyous, glorious, famous. In the formula of correspondent word formation model ($v + \text{-ion} = n$; $n + \text{-ous} = \text{adj}$; $n + \text{-ive} = \text{adj}$) the morphemes of those derivatives are clearly seen (attract + -ion; instruct + -ive; danger + -ous) as well as their semantic relations between them. It gives the opportunity for students to determine the meaning of similar derivatives without hesitation.

The second factor characterizing deducibility is the factor of correspondence of foreign derivatives to their equivalents in the native language. The practice shows that most of the derivative nouns with the suffix -ness is easily understood by learners: dryness (сухость), dampness (влажность), accurateness (точность), briefness (краткость), brightness (яркость), closeness (близость). Deducibility in these words is defined not only by transparency of the derivative structure, but also by regular accordance of the derivative nouns with the suffix -ness with -ость in the native language.

Regular accordance is the case when definite word formation type in a foreign language is correspondent to most frequent equivalents of in the native language. That is why it is advisable to include such kind of derivatives, which have regular conformities to the exercises at the beginning stages of word formation skills. Exercises on word formation of derivatives which do not have regular accordance is

possible only when students have clear understanding of word formation structures and have developed primary skills of identifying them.

For developing skills of automatized perception of unfamiliar derivatives while reading texts it is recommended to use special word formation exercises. Let us consider the points how to select the material for such exercises and how to organize the selected derivatives in the exercises on word formation thus to provide a stage formation of the appropriate skills and abilities.

For instance, while teaching the ways of understanding unfamiliar derivative adjectives with the suffix –less the training material chosen with the regard to the criterion of deducibility should be suggested to students in the following sequence.

The first stage.

Exercises consist only such derivatives that have regular compliances in the native language. The following groups of derivative adjectives are given as an example:

a) homeless – бездомный; cloudless – безоблачный; aimless – бесцельный; sleepless – бессонный; acidless – бескислотный; workless – безработный; airless – безвоздушный;

b) hatless – без головного убора; sleeveless – без рукавов; lidless – без крышки; chinless – без подбородка;

c) degreeless – не имеющий звания; friendless – не имеющий друзей; brotherless – не имеющий братьев;

d) grassless – лишенный травяного покрова; humourless – лишенный чувства юмора; dreamless – лишенный сновидений, непридуманный; eventless – лишенный событий.

The second stage.

One can offer such derivatives, which have no regular accordance in the native language but are characterized by the considerable degree of structural transparency. For instance:

effortless – не прикладывающий никаких усилий; exceptionless – не допускающий никаких исключений; causeless – необоснованно; featureless – не имеющий резко выраженных особенностей.

Inclusion of such derivatives is possible just because students have already formed the primary skills in the first stage of forming word-building habits.

The third stage.

During this final stage of word building skills it is possible to include the exercises when derivatives have the meanings that are very likely defined only through comprehension of their inner form. To do this learners need a certain support on the language guesswork and the context plays a great part in this case. The following adjectives may be set as examples: fatherless – осиротелый, неизвестного авторства; horizonless – необозримый, безнадёжный; depthless – мелкий, поверхностный; issueless – безрезультатный (юр.), бездетный; backless – с низким вырезом на спине;

agendaless – бесхитростный, без тайных замыслов; doorless – грузовой кузов без откидных бортов; fameless – неизвестный, незначительный; landless – безбрежный (о море); foodless – бесплодный (о стране).

Formation of the derivatives is problematic because structural carelessness of such words does not allow picking out component morphemes to determine the notions of the words by their formation.

We recommend taking for the rule to discuss only one or two of the suffixes for the lesson or a week. If students find more suffixes in the text, they can only emphasize them to discuss them later. First, select the two most common suffixes, then in the descending order of frequency analyze other cases by one or two suffixes each lesson. If in the first stage, we start with the most common suffixes, in the second stage we have to work with confusing words. To do this you should underline the words with endings, i.e. search for words with suffixes. In the last stage they have to analyze derivatives that cannot be translated word for word, their meanings can be clear through the context of the text.

Thus using deducibility criterion while choosing derivatives and working out appropriate exercises can increase effectiveness of exercises that are used to form word building skills and habits. The aim of this method of reading is extension of the vocabulary stock. To master the minimum vocabulary they do not have to cram the whole list of derivatives with suffixes, because our ultimate goal is not to pass exams on the suffixes but to orientate in the diversity of words.

References

- 1 William E. Nagy, Irene-Anna N. Diakidoy, Richard C. Anderson, The acquisition of Morphology: learning the contribution of suffixes to the meanings of derivatives. *Journal of Reading Behavior* 1993. – Volume 25. No. 2. – P. 155-156.
- 2 Norbert Schmitt, Cheryl B. Zimmerman, Derivative Word Forms: What Do Learners Know?. *TESOL Quarterly* Summer 2002. – Volume 36. No. 2. – P. 145.

ГРНТИ 16.01.45

СВОЕОБРАЗИЕ МЕТАФОРИЧНОСТИ НЕМЕЦКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ

С.В. Новикова

Ст.преп., КазНУ имени аль-Фараби, г. Алматы

В статье рассматривается роль метафоры при изучении немецкого языка и возможность их перевода на русский язык. Сопоставительный анализ немецких и русских метафор определяет способы перевода языкового образа. Метафора, как языковое средство, является основой лексико-семантической работы и развития метафорического мышления, способствующее лучшему усвоению нового учебного материала. Метафора – средство познания и активизации познавательной деятельности учащихся является важным методическим приемом при обучении немецкому языку.

Ключевые слова: метафора, фразеологизмы, эквивалент, словообразовательная модель, языковые явления.

Мысль о том, что существуют некоторые универсальные характеристики, свойственные всем или большинству языков мира, возникла в сознании ученых уже на заре становления лингвистической науки. Однако эти идеи долго не получали дальнейшего теоретического развития.

До тех пор, пока человеческое знание практически не постигло все языки нашей планеты, принципы универсализма не могли быть осмыслены в полной мере. Поэтому современное языкознание по-новому разрабатывает эту проблему, во-первых, выводя ее на уровень теоретического обобщения наблюдаемых языковых явлений и во-вторых, придав ее решению необходимую научную строгость [1].

Среди явлений, которые современные лингвисты относят к универсальным, находится и метафора. Метафоричность характерна для подавляющего большинства языков мира и фактически является семантической универсалией. Следует отметить, что слово с одним и тем же семантическим ядром может иметь различное переносное значение. Схожие понятия могут иметь в одном языке прямое, а в другом – метафорическое (метонимическое) значение. И, таким образом, общий объем метафорических (метонимических) образований в языке и речи в разных языках может быть различен [2].

При сопоставлении немецкого и русского языка, можно выявить и выделить достаточно обширный ряд метафор, которые возможно разделить на несколько больших групп.

1. Метафоры, которые относятся к единым культурным истокам. Для выражения определения «заработать себе на жизнь, иметь постоянный заработок, место работы» и в русском, и в немецком языках используется метафора со словом «хлеб».

– Brot: рус. «иметь свой кусок хлеба», «добывать хлеб насущный», нем. ein sicheres Brot haben, kaum das liebe Brot haben [3]. В китайском языке для обозначения этого явления используют выражение **фань вань** – «пиала для риса, чашка риса». Этот факт объясняется неравноценностью роли соответствующих продуктов в жизни разных народов.

2. Метафоры, совпавшие ввиду следствия аналогичного происхождения процесса ассоциаций параллельных образований, или вследствие заимствования. Иногда бывает трудно отличить и обозначить эти два процесса.

Для метафорического обозначения чего-то извилистого, и в русском, и в немецком языках используется ассоциация с телом змеи, тогда как, например, в китайском- с бараньими кишками: рус. «По полю змеится тропинка»; нем. Der Pfad schlän gelt sich durch die Wiese; кит. янчан сяодао – извилистая тропинка» (бараньи кишки+ тропинка). Ещё примеры подобных совпадений русского и немецкого языка:

лес **одевается** в зелень – der Wald **kleidet sich** ins Grün

литературные течения – literarische Strömungen

Отличия в двух корпусах метафор сопоставительных языков находят разное объяснение:

1. С одной стороны, можно выделить группа метафор, которые характеризуют национально – культурные особенности народа-носителя языка. Имея общие черты в современной культуре, которые схожи с религиозными праздниками и обрядами, близки психологическими установками при восприятии окружающего мира, русская и немецкая нации имеют каждая свою неповторимую историю развития и свои особенности в интерпретации, культурных традиций, что находит своё отражение в метафорическом фонде. Таким образом появляются метафоры, ассоциативной базой которых легло в основу определенного события, прецедента в истории страны.

Мамаево побоище – крупная ссора, драка, беспорядок, разгром. (По имени татарского хана Мамаю, совершившего в XIV» опустошительное нашествие на Русь и разгромленного русскими в Куликовской битве (1380г.).)

ab nach Kassel! – с глаз долой! Катись! Скатертью дорога! (Во время войны северо-американских колоний за независимость город Кассель был сборным пунктом немецких рекрутов, проданных Англии немецкими князьями).

2. В отличие от этого, следует отметить часть метафор, перевод которых не нуждается в определенном культурноведческом комментарии. Здесь следует отметить следующие причины не совпадений:

а) различия в подборе денотативного значения или его характера, с которым создается ассоциативная связь:

окружить что-либо **стеной** молчания – etw. mit dem **Mantel** des Schweigens umgeben [4].

В некоторых случаях метафоричность наименования в одном языке существует нейтральная метафоричность другого:

der **Kopf eines** Briefbogens – верхняя часть конверта.

Также следует обращать внимание и на тот факт, что слова, которые являются переводимыми эквивалентами, могут различно метафоризироваться в других языках: коза – о резвой, бойкой девочке, девушке, Ziege – о некрасивой, худой женщине;

б) избирательность в сочетаемости глаголов и прилагательных:

поставить все на карту – alles aufs Spiel **setzen**.

Здесь также встречаются нейтральные соответствия метафорическим: **черная** лестница – eine Küchentreppe.

в) изменение первоначального объема значения слова (расширение или сужение) и возникновение на этой основе метафор:

Stoff – alkoholisches Getränk; wir trinken, so lange der Stoff reicht.

Существует определенный спектр метафорического переосмысления разных тематических групп немецкого языка:

1. Предметы быта: die Tonne («бочка», полная женщина), der Lappen («тряпка», бесхарактерный человек);

2. Предметы досуга: die erste Flöte spielen (быть главным), ein Spielball (безвольный человек);

3. Литературные герои: die Aschenputtel (золушка), die Hexe (ведьма, злая женщина);

4. Мифология: Appol (Апполон);

5. Религия: Susanna (скромная, порядочная женщина), ein zweiter Solomon (мудрый человек);

6. Профессия, род деятельности: der Athlet (крепко сложенный мужчина; der Prediger («проповедник», человек, постоянно читающий нотации); die Nonne («монашка»);

7. Физиология человека: quadratische Augen machen (делать квадратные глаза);

8. Природные явления: die Flamme (вспыльчивый человек);

9. Флора: blühen (процветать), die Kartoffelnase (нос картошкой);

10. Фауна: alt wie ein Rabe (очень старый), bärenstark (сильный), das Lamm («овца», кроткое существо);

11. Еда: die Torte («куколка», симпатичная девушка), drei Käsehoch (от горшка два вершка);

12. Национальность: alter Schwede (студент старшего курса);

13. Одежда, обувь: der Schürzenjäger (ловелас, бабник), die Hosenanhaben (заправлять всеми делами в доме (о женщине));

14. Ландшафт: auf dem Trocknen sitzen (быть намели) [5].

Проведенное сопоставление показывает, что системы метафор сравниваемых языков похожи, но каждая имеет свою специфику.

Изучая особенности образования метафор в немецком языке по сравнению с русским, показывает необходимость замены прямого переноса ассоциативных путей, и основ с родного языка на иностранный. Кроме того, при распознавании сходства и различия в составе метафорики различных языков дает возможность более глубокого постижения сущности метафорического процесса вообще, тем самым создает возможность отличать общее от отдельного в его протекании.

Литература

- 1 Комиссаров В.Н. Интуитивность перевода и объективность переводоведения. Вып. 426. – М.: МГЛУ, 2006. – С. 91-99.
- 2 Павлова А.В., Светозарова Н.Д. Трудности и возможности русско-немецкого и немецко-русского перевода. – СПб.: Антология, 2012. – 480 с.
- 3 Москальская О.И. Большой немецко-русский словарь (БНРС): – М.: Русский язык, 2008. – 161 с.
- 4 Безрукова Л.Г. Лексико-фразеологические проблемы перевода. (немецкий язык). – М.: МГПИИЯ, 2005. – 90 с.
5. Бинович Л.Э. Гришин Н.Н. Немецко-русский фразеологический словарь. – М.: Русский язык, 1975. – 279 с.

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ, ӘСКЕРИ ІС ЖӘНЕ ҚАУІПСІЗДІК
ЮРИСПРУДЕНЦИЯ, ВОЕННОЕ ДЕЛО И
БЕЗОПАСНОСТЬ
LAW ENFORCEMENT, MILITARY AND SECURITY

ГРНТИ 10.77.51

ОТГРАНИЧЕНИЕ ТЕРРОРИЗМА ОТ НЕКОТОРЫХ ДРУГИХ СХОДНЫХ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИИ

**(от хищения либо вымогательства радиоактивных материалов, а также
бандитизма)**

К.У. Байжанова

*К.ю.н., ассоц. проф., Председатель Палаты Юридических консультантов
«Юридические консультанты НКО», г. Алматы*

Б.П. Жаксымбетов

К.ю.н., ассоц. проф., КазНАИУ, г. Алматы

Терроризм многообразен по своей природе, движущим силам, целям, формам. Они по разному проявляются в различных регионах и странах. Каждая отдельно взятая страна по-разному ощущает угрозу терроризма, а сам терроризм имеет различные, характерные именно для этой страны объекты посягательств, что исключает возможность быстрой унификации национальных антитеррористических законодательств и их слияния в единый для всех государств комплекс правовых норм. Руководство каждой страны, формируя и проводя в жизнь свою внутреннюю и внешнюю политику, преследует свои национальные интересы.

Ключевые слова: терроризм, хищение, вымогательство, радиоактивные материалы, бандитизм.

Отграничение терроризма от вымогательства. Особо квалифицирующими признаками названного преступления являются деяния, предусмотренные в чч.1 и 2 ст. 194 УК РК, если они совершены организованной группой или повлекли по неосторожности смерть человека или иные тяжкие последствия (аварию, крушение транспортных средств).

Отличие терроризма от хищения либо вымогательства радиоактивных материалов (ст. 284 УК РК). Объектом такого преступления как хищение либо вымогательство радиоактивных материалов (ст. 284 УК) является установленный порядок оборота радиоактивных материалов, а дополнительным объектом, также как и при терроризме, выступают здоровье человека и отношения собственности.

Предмет преступления – радиоактивные материалы.

Объективная сторона рассматриваемого преступления характеризуется хищением или вымогательством радиоактивных материалов.

Под хищением радиоактивных материалов понимается противоправное завладение ими любым способом (тайно, открыто, путем обмана или злоупотребления доверием) и обращение в пользу виновного или других лиц.

Под завладением понимается получение виновным возможности распорядиться радиоактивным материалом по своему усмотрению.

Вымогательство радиоактивных материалов означает требование передачи их или права на них в определенное виновным время и с определенными условиями под угрозой применения насилия либо уничтожения или повреждения чужого имущества, а равно под угрозой распространить сведения, порочащие потерпевшего или его близких, либо иные сведения, которые могут причинить существенный вред правам и законным интересам потерпевшего или его близких.

Хищение радиоактивных материалов признается оконченным в момент завладения предметом, а вымогательство считается оконченным с момента предъявления требования о передаче виновному или другим лицам радиоактивных материалов.

Субъективная сторона преступления, также как и при терроризме, предполагает прямой умысел. Но в данном случае лицо осознает, что противоправно похищает или вымогает радиоактивные материалы, и желает этого. Содержание цели и мотива завладения материалом значения не имеет. Мотивом при хищении является корысть, при вымогательстве возможна месть и иные побуждения.

Субъектом преступления может быть любое лицо, достигшее 16-летнего возраста.

Часть 2 ст. 284 УК устанавливает уголовную ответственность за хищение либо вымогательство радиоактивных материалов, совершенные:

- а) группой лиц по предварительному сговору;
- б) неоднократно;
- в) лицом с использованием своего служебного положения;
- г) с применением насилия, не опасного для жизни и здоровья, либо с угрозой применения такого насилия.

Под использованием лицом своего служебного положения следует понимать хищение либо вымогательство радиоактивных материалов лицом, состоящим на службе в государственной и негосударственной организации. Им может быть как должностное, так и не должностное лицо. Например, лица, имеющие определенное отношение к обращению с радиоактивными материалами: медицинские работники, работники охраны, операторы технических установок, водители, перевозящие радиоактивные материалы.

Под насилием, не опасным для жизни и здоровья, понимается физическое насилие, выражающееся в нанесении ударов, побоев, ограничении или лишении свободы, и другие насильственные действия, не причинившие реального вреда здоровью. Угроза выражается в запугивании применением такого насилия.

В ч. 3 ст. 284 УК установлена ответственность за хищение либо вымогательство радиоактивных материалов, совершенные: а) с применением

насилия, опасного для жизни или здоровья, либо с угрозой применения такого насилия; б) организованной группой.

Применение насилия, опасного для жизни или здоровья, выражается в причинении легкого, средней тяжести или тяжкого вреда здоровью потерпевшего. Угроза выражается в запугивании применением насилия, опасного для жизни или здоровья.

Деяние квалифицируется по п. «в» ч. 2 ст. 284 УК, если судимость за ранее совершенные хищение либо вымогательство радиоактивных материалов не погашена и не снята в установленном порядке.

Отграничение терроризма от бандитизма (ст. 268 УК РК). Терроризм от бандитизма отличается прежде всего тем, что является одним из опаснейших преступлений против общественной безопасности.

Преступления против общественной безопасности представляют собой предусмотренное уголовным законом общественно опасные деяния (действия или бездействия), причиняющие существенный вред общественным отношениям, обеспечивающим состояние общественного спокойствия, нормальное функционирование социальных институтов, безопасность личных общественных или государственных интересов при производстве различного рода работ или при обращении с общественными предметами либо создающие угрозу причинения такого вреда.

Бандитизм также относится к преступлениям против общественной безопасности и означает создание организованной устойчивой вооруженной группы (банды) из двух и более лиц, заранее объединившихся для совершения нападений на граждан или организации, а равно руководство такой группой (бандой).

Общественная опасность бандитизма состоит в том, что банды, являясь устойчивыми преступными формированиями, совершают тяжкие и особо тяжкие преступления. Что касается такого преступления, как терроризм, то учитывая его повышенную опасность, наступающую путем совершения взрыва, поджога или иных действий, создающих опасность гибели людей, причинение значительного имущественного ущерба либо наступления иных общественно опасных последствий, если эти действия совершены в целях нарушения общественной безопасности, устрашения населения либо оказания воздействия на принятие решений государственными органами Республики Казахстан иностранным государством или международной организацией, а также угрозу совершения указанных действий в тех же целях, необходимо отметить, что исследуемый нами вид преступления существенно отличается от бандитизма.

Так, непосредственным объектом бандитизма является общественная безопасность, так как создание вооруженной банды и совершаемые ею нападения могут причинить вред не только гражданам и организациям, но и противодействовать органам правопорядка, нарушить их нормальную жизнедеятельность. Следовательно, дополнительным объектом выступают жизнь и здоровье граждан, собственность, интересы общества и государства.

Объектом же терроризма являются общественные отношения, регулирующие общественную безопасность. Кроме того, данное преступление, как и бандитизм, причиняет вред дополнительным объектам – жизни и здоровью граждан, отношениям собственности, нормальному функционированию органов власти.

Банда представляет собой организованную преступную группу, которой присущи следующие признаки: наличие нескольких лиц, устойчивость, вооруженность (п. 6 нормативного постановления Верховного Суда РК от 21 июня 2001 г. «О некоторых вопросах применения судами законодательства об ответственности за бандитизм и другие преступления, совершенные в соучастии»). Устойчивость характеризуется наличием стабильности ее состава, длительности ее существования, согласованности действий членов банды, тесной взаимосвязи между членами. Вооруженность предполагает наличие у участников банды огнестрельного или холодного оружия как заводского изготовления, как и самодельного, различных взрывных устройств.

Данный признак имеет место, если оружием владеет хотя бы один из участников банды, другие же члены должны быть осведомлены об имеющемся оружии и его назначении. Банда считается вооруженной независимо от того, использовалось оружие при нападении или нет.

Наличие непригодного к использованию оружия или предметов, имитирующих оружие, не может считаться вооруженностью. В таких случаях лица привлекаются к уголовной ответственности за разбой или иные преступления, но не за бандитизм.

С объективной стороны бандитизм характеризуется следующими действиями:

- а) создание устойчивой вооруженной группы в целях нападения на граждан или организации (ч. 1 ст. 268 УК);
- б) руководство такой группой (ч. 1 ст. 268 УК);
- в) участие в группе (банде) (ч. 2 ст. 268 УК);
- г) деяния, предусмотренные чч. 1 и 2 ст. 268 УК, совершенные лицом с использованием своего служебного положения (ч. 3 ст. 268 УК).

В свою очередь, объективная сторона терроризма выражается в двух формах: а) совершение взрыва, поджога или иных действий, создающих опасность гибели людей, причинение значительного имущественного ущерба либо наступление иных общественно опасных последствий; б) угроза совершения указанных действий. Терроризм образуют взрыв, поджог или иные действия, которые осуществляются в таком месте, где находятся люди или хранится ценное имущество. Помимо совершения взрыва или поджога способом совершения преступления являются иные действия. Под ними следует понимать использование различных видов оружия, ядовитых веществ, если эти действия создают угрозу для жизни людей, а равно животного либо растительного мира, плодородия почвы и тому подобных объектов, уничтожение или повреждение различных систем жизнеобеспечения населения. Например, стрельба из гранатомета или других видов огнестрельного оружия;

выведение из строя систем электро- и водоснабжения. Под угрозой совершения указанных действий понимается прямое высказывание совершить акт терроризма, подкрепленное совершением действий, свидетельствующих о реальности такого намерения. Например, приобретение взрывчатых веществ, установка взрывных устройств и т.д.

С субъективной стороны бандитизм, также как и терроризм, характеризуется умышленной формой вины в виде прямого умысла. Виновный сознает, что он создает устойчивую вооруженную группу (банду) с целью нападения на граждан или организации либо осуществляет руководство ею, или входит в такой состав, и желает совершить эти действия.

Мотивы могут быть самыми разнообразными и на квалификацию деяния не влияют.

Цель – совершение нападений на граждан или организации – является обязательным признаком субъективной стороны состава бандитизма. При терроризме обязательным его признаком является следующая цель – нарушение общественной безопасности, устрашение населения или оказание воздействия на принятие решений органами власти. Следовательно, лицо стремится добиться возникновения в обществе состояния хаоса, появления у большого числа людей чувства опасности за свою жизнь, здоровье, сохранность имущества и т.д.

Разница имеется и в субъектном составе преступлений. Субъектом бандитизма может быть вменяемое лицо, достигшее 16-летнего возраста. Лица в возрасте от 14 до 16 лет, совершившие различные преступления в составе банды, несут ответственность за конкретно совершенные ими преступления, указанные в ст. 15 УК, но не за бандитизм. Что касается субъекта терроризма, то им может являться лицо, достигшее 14-летнего возраста.

Квалифицированный вид бандитизма предусмотрен в ч. 3 ст. 268 УК. Ответственность по этой части несет специальный субъект – лицо, которое использует свое служебное положение, то есть лицо, состоящее на службе в государственных или негосударственных организациях и учреждениях.

Например, работники полиции или охранных служб, работники банков, коммерческих предприятий и т.д. Эти лица, используя свое служебное положение, облегчают совершение посягательства, обеспечивают успешность бандитского нападения.

Литература

- 1 Уголовный Кодекс РК. – Алматы, 2021.
- 2 Богатищев В.Я. Вымогательство как форма хищения. / Вестник ЛГУ, Сер. Право. №6, 1990. – С. 68-69.
- 3 Макуха А.Д. Уголовное право Республики Казахстан. Особенная часть: Учебник. – Алматы: Жеті жарғы, 2003. – С. 501-503.
- 4 Андреева А., Овчинникова Г. Квалификация бандитизма // Законность. 1996, №4. – С.17-18.

ГРНТИ 10.91

НЕКОТОРЫЕ ФАКТОРЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ КОРРУПЦИИ

А.Д. Дархамбаева

Доцент, Евразийская юридическая академия имени Д.А. Кунаева, г. Алматы

В статье исследуются факторы, которые влияют на возникновение коррупции и развитие общественных систем. Исходя из анализа причин возникновения коррупции выделяется психологическая сторона личности, формирование которой подвергается влиянию многих факторов.

Ключевые слова: коррупция, формирование личности, причины возникновения коррупции, борьба с коррупцией.

Эффективное противодействие всем формам коррупционных отношений должно опираться на глубокие знания условий, факторов и причин, порождающих коррупцию. Однако, несмотря на возросшее внимание и рост числа публикаций феномен коррупции остается слабо осмысленным. При этом даже хорошо документированная связь между коррупцией и плохой работой экономической и политической систем остается спорной, поскольку возникает вопрос: что здесь причина, а что следствие.

В коррупции, как в преступном явлении, очень большую роль играет субъективный фактор. В каждом конкретном коррупционном преступлении самую важную роль играет личность и для объективного и более точного изучения коррупции как явления, прежде всего, стоит понять, что заставляет людей давать и брать взятки. Только после осознания этого, можно вести какую-либо борьбу с коррупцией. Именно эти причины стоят особняком в этой проблеме.

В теории изучения причин возникновения коррупции выделяются следующие:

- уровень правосознания граждан;
- низкий уровень понимания своих прав;
- психологическая готовность к даче взятки;
- избежание ответственности за деяние;
- алчность.

Если просмотреть психологию личности, то можно заметить, что люди в основном свои интересы ставят выше закона. Личная заинтересованность в решении того или иного вопроса в свою пользу, заставляет людей переступать через нормы права, где участники, к примеру, противоправной сделки ищут выгоду для себя, не считаясь с общественными интересами, а низкий уровень

знания своих прав, приводят к тому, что стоит необходимость в поддержке у юридически сильных и могучих чиновников. Граждане видят в них людей, которые могут помочь решить сложившуюся проблему, конечно не за бесплатно. В такой ситуации люди просто не видят другого пути, кроме взятки, не думая о последствиях, но чувствуя на себе покровительство власти.

Психологическая готовность к даче взятки, становится обычаем делового оборота: «Хочешь решить вопрос в свою пользу – заплати». Эта проблема вышла на такой уровень, что даже деловой этикет не возбраняет, а иногда даже поощряет, дачу взятки.

Избежание ответственности за деяние и осознание того, что и дающий и берущий взятку имеют личную заинтересованность, сводит риск о всплытии факта взятки к нулю. Обычно, круг субъектов данного вида преступления небольшой и сохранить всё это в тайне представляется очень несложно.

Что касается алчности, то практически каждый думает о личной выгоде и наживе. Жажда денег побеждает всё: и боязнь наступления ответственности, и нормы права и морали. Часто, именно выгода и желание разбогатеть движет субъектами коррупционных преступлений [1, с. 96].

Решить эту проблему можно только воспитанием правосознания в гражданах. Мы должны осознавать, что взятки разрушают наше общество. Психологические причины – это далеко не единственный фактор развития коррупции в нашем обществе, только активная борьба на всех фронтах борьбы с этим явлением, искоренение всех причин, факторов и предпосылок, поможет нам свести к минимуму данную проблему. Граница между нормой и отклонением от нее может быть достаточно размытой в зависимости от позиции того, кто дает оценку тому или иному поведенческому акту, а также от того, в контексте каких общественных норм производится эта оценка. Кроме того, существует постоянное расхождение между декларируемыми моральными нормами и принципами, с одной стороны, и реальной мотивацией поступков индивида – с другой. В этом заключается еще одна сложность исследования коррупционного поведения. И с этой точки зрения определять однозначно коррупционное поведение как девиантное не всегда представляется возможным: если коррупция стала в определенном смысле «нормой» социальных отношений, то коррупционное поведение тоже является «нормой», пусть и искаженной, извращенной с точки зрения морали и права.

Если в обществе и государстве манифестируется как норма борьба с коррупцией, с одной стороны, а с другой – в повседневных отношениях коррупция, с которой сталкиваются практически все, то налицо противоречие между декларируемыми и реально существующими нормами поведения, и, как следствие, конфликт интересов и самих государственных служащих, и потребителей их услуг граждан. Именно искажение связей между интересами должностного лица и государства, опосредует коррупционные отношения власти и гражданина. При этом обе стороны-участники общественных отношений госслужащие и граждане испытывают на себе «коррупционное давление», от интенсивности которого зависит их поведение.

Очевидно, что для коррупциогенной личности характерно преобладание материальных, а не духовных ценностей личности, что предопределяет ее выбор в ситуации конфликта интересов между личными и общественно значимыми интересами в пользу личных интересов. Тем самым для человека с высокой склонностью к коррупции мерилom счастья и блага будет роскошь, а ведущей ценностью – ценность «Иметь», а не ценность «Быть».

На эмоциональном уровне мы выделяем несколько показателей, значимых для определения склонности к коррупции: удовлетворенность жизнью, удовлетворенность профессией, удовлетворенность личным статусом и самоотношение. По шкале удовлетворенности жизнью можно выделить высокий, средний и низкий уровень. Высокие показатели по шкале удовлетворенности жизнью должны коррелировать с высокой антикоррупционной устойчивостью и наоборот. Позитивный образ «Я», самопринятие и положительная самооценка создают благоприятный фон для конструктивного поведения личности в сложных ситуациях выбора.

На регулятивном уровне для определения склонности к коррупции значимым оказывается показатель локуса контроля. Под локусом контроля принято понимать склонность человека видеть источник управления своей жизнью либо преимущественно во внешней среде, либо в самом себе. В связи с этим выделяют два типа локуса контроля: интернальный и экстернальный [2, с. 213].

Человек с экстернальным локусом контроля склонен приписывать ответственность за все внешним факторам: другим людям, судьбе, случайности, окружающей среде. Человек с интернальным локусом контроля принимает ответственность за события своей жизни на себя. Скорее всего, коррупциогенная личность будет обладать экстернальным локусом контроля, а то время как личность с высокой антикоррупционной устойчивостью интернальным локусом контроля.

Коррупциогенные факторы – условия, создающие возможность для коррупции. Долгое время о них говорили в основном представители науки, чаще – уголовно-правовой и криминологической.

Однако с принятием в стране специального антикоррупционного законодательства понятие коррупциогенных факторов стало нормативной реальностью. Коррупциогенные факторы делятся на два вида:

- это положения нормативных актов или их проектов, устанавливающие для правоприменителя необоснованно широкие пределы усмотрения или возможность необоснованного применения исключений из общих правил.

- второй вид это положения нормативных правовых актов, содержащие неопределенные, трудновыполнимые или обременительные требования к гражданам и организациям [3, с. 29].

Коррупционными факторами признаются положения проектов документов, которые могут способствовать проявлениям коррупции при применении документов, в том числе могут стать непосредственной основой коррупционной практики либо создавать условия легитимности

коррупционных деяний, а также допускать или провоцировать их. Коррупциогенными нормами признаются положения проектов документов, содержащие коррупционные факторы.

Самым опасным последствием коррупции, является ее воздействие на сознание людей. Постепенно в массовом сознании укореняются представления о том, что продажность чиновников – обычная норма поведения, что деньги и связи могут решить все проблемы, что быть коррумпированным и давать взятки не предосудительно и т.п. Несмотря на то, что личность в основном формируется в ходе общения с другими людьми, на процесс формирования личности действует ряд факторов:

- В первую очередь на формирование личности оказывают влияние генетические особенности индивида, полученные им при рождении. Такие наследственные качества индивида, как способности или физические качества, накладывают отпечаток на его характер, способ восприятия окружающего мира и оценки других людей. Биологическая наследственность во многом объясняет индивидуальность личности, ее отличие от других индивидов, так как не существует двух одинаковых индивидов с точки зрения их биологической наследственности.

- Вторым фактором, оказывающим влияние на формирование личности человека, является влияние физического окружения. Окружающая нас природная среда постоянно воздействует на наше поведение, участвует в формировании человеческой личности.

- Третьим фактором формирования личности человека принято считать влияние культуры. Любая культура обладает определенным набором социальных норм и разделяемых ценностей. В связи с этим возникает понятие модальной личности, воплощающей в себе те общекультурные ценности, которые общество прививает своим членам в ходе культурного опыта.

- Четвертым фактором, формирующим личность человека, является влияние социального окружения. Данный фактор можно считать основным в процессе формирования личностных качеств индивида. Влияние социального окружения осуществляется через процесс социализации, который представляет собой процесс, посредством которого индивидом усваиваются нормы его группы таким образом, что через формирование собственного «Я» проявляется уникальность данного индивида или личности.

- Пятым фактором, формирующим личность индивида в современном обществе, следует считать индивидуальный опыт человека, сущность которого заключается в том, что каждый человек попадает в разные ситуации, в ходе которых он испытывает влияние других людей и физического окружения. Последовательность таких ситуаций является уникальной для каждого человека и он ориентируется на будущие события, исходя из положительного и отрицательного восприятия прошлых ситуаций. Уникальный индивидуальный опыт представляет собой один из самых значимых факторов формирования личности человека.

Что касается молодого поколения, то вовлечение молодых людей в деятельность по достижению целей в области борьбы с коррупцией и обеспечения честности и неподкупности может принимать различные формы. Одной из форм является создание теоретической базы, в том числе информационно-пропагандистской кампании или разработку учебных программ, направленных на улучшение понимания учащимися коррупции и средств ее предупреждения и борьбы с ней. Молодежные лидеры – включает в себя мероприятия по привитию молодым гражданам знаний и навыков и расширению их возможностей для того, чтобы они могли выступить в качестве лидеров в общем деле борьбы с коррупцией и в борьбе с ней в своих общинах и бросить вызов существующему положению вещей. Такая деятельность включает разработку интерактивных виртуальных учебных программ по противодействию коррупции. Комплекты материалов и совместные усилия по наращиванию потенциала, предпринимаемые антикоррупционными и молодежными организациями, могут дать импульс более широкому сотрудничеству, что поможет молодым людям выйти на политическую и гражданскую арену в своих странах и общинах. Деятельность в этой категории также направлена на налаживание партнерских отношений и создание коалиций с другими участниками на различных уровнях и в различных секторах, включая правительство, частный сектор, гражданское общество и международные организации. Мероприятия должны быть структурированы в целях более активной социальной интеграции молодых людей и обеспечения более устойчивого развития их обществ [4, с. 29]. Примером усилий по вовлечению молодых людей в борьбу с коррупцией и пропаганде их роли как влиятельных участников деятельности по воспитанию культуры честности и неподкупности, прозрачности и подотчетности является Всемирный молодежный форум по борьбе с коррупцией и обеспечению честности и неподкупности. Организация мероприятий осуществляется до настоящего времени и проводился параллельно с шестым Глобальным форумом по борьбе с коррупцией и обеспечению честности и неподкупности, темой которого была «Сила в единстве: совместная работа по борьбе с коррупцией».

Литература

- 1 Антикрупционная политика в современном государстве / Под ред. А.В. Малько. – Саратов: Изд-во ГОУ ВПО «Саратовская государственная академия права», 2006. – 240 с.
- 2 Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. – М.: Смысл, 2012. – 511 с.
- 3 Волженкин Б.В. Коррупция современного мира // Наука вчера сегодня завтра. – Новосибирск, 2015. – С. 29-33.
- 4 Волженкин Б.В. Коррупция современного мира // Наука вчера сегодня завтра. – Новосибирск, 2015. – С. 29-33.

ГРНТИ 78.27.54

ПЕРСПЕКТИВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ТЫЛА ВООРУЖЕННЫХ СИЛ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Ж.Т. Саржигитов

*Национальный Университет обороны имени Первого Президента РК – Елбасы,
г. Нур-Султан*

В своей книге «А в памяти нет тишины» генерал армии С. Нурмагамбетов написал: «Без продуманного тылового обеспечения не будет успехов в бою. Поэтому мы должны учить офицеров искусству всестороннего тылового обеспечения в бою и операции в мирное время» [1, с. 26].

В соответствии требованиям новой военной доктрины Республики Казахстан: боевой состав, укомплектованность Вооруженных Сил, других войск и воинских формирований РК должны отвечать задаче обеспечения военной безопасности государства в конфликтах низкой и средней интенсивности.

Разнообразие условий, изменение задач, форм и способов действий соединений и частей ВС РК в военных конфликтах различной интенсивности, дает нам направление работы по совершенствованию теории дальнейшего развития тыла войск в бою и операции и в частности в военных конфликтах низкой и средней интенсивности [2, с. 267].

В ходе определения концептуальных положений и формирования перспективного облика Вооруженных Сил главным направлением совершенствования системы тылового обеспечения видится достижение качественно нового уровня ее состояния, позволяющего гарантированно обеспечить потребности Вооруженных Сил в мирное и военное время, эффективность ее функционирования с опорой на возможности промышленно-экономического комплекса государства в условиях интеграции систем обеспечения других войск и воинских формирований Республики Казахстан.

Перспективными направлениями развития системы тылового обеспечения считаю внедрение автоматизированной системы управления тылом, автоматизация учета наличия и движения материальных средств на всех уровнях, широкое использование возможностей экономической базы всех форм собственности в интересах обеспечения Вооруженных Сил, освоение перспективных способов обеспечения войск путем внедрения высокотехнологичных методик и оснащения, интеграция подсистем тылового обеспечения в рамках военной организации государства.

В настоящее время необходимо создавать новые территориальные системы экономического обеспечения силовых ведомств. Это требует, по моему мнению, решения следующих задач:

- выявления на основе экономического анализа направлений интеграции систем тылового обеспечения войск;
- совершенствования существующей нормативно-правовой базы функционирования тыловых служб военной структуры силовых ведомств;
- формирования единых органов управления отдельными территориальными системами обеспечения войск и уточнения их функций и компетенции;
- создания организационно-экономического механизма для взаимодействия служб тыла вооруженных сил, других войск, воинских формирований, местных органов власти и управления, частных предприятий и организаций;
- организации единой системы служб тыла различной ведомственной принадлежности с общими запасами материальных средств, системой отчетности и контроля;
- объединения на территориальной основе складской, транспортной, медицинской и другой инфраструктуры.

Останавливаться на достигнутом нам нельзя, а потому специалистам служб тыла предстоит трудная и кропотливая работа.

Проанализировав состояние подразделений тылового обеспечения войскового звена, можно из опыта сделать вывод, в связи с тем, что имеющаяся техника 1960-1990 гг. изготовления (морально и технически устарела), отсутствуют запасные части, затраты на ремонт и модернизацию не целесообразны. Опыт тылового обеспечения войск в ходе боевых действий на Северном Кавказе высветил ряд проблем, оказывающих серьезное влияние на деятельность служб тыла.

Автомобили с карбюраторными двигателями типа ЗИЛ, ГАЗ, используемые под монтаж технологического оборудования, оказались непригодными для условий высокогорья, неспособными преодолевать горные перевалы.

В настоящее время существует потребность в переоснащении и модернизации имеющегося парка техники тыла по следующим направлениям:

- плановая замена устаревших технических средств, путем закупа современных образцов специальной техники тыла;
- малая модернизация имеющихся образцов.
- техническое обслуживание и ремонт техники тыла.

Что позволит существенно повысить мобильность и автономность выполнения задач [3, с.17].

В настоящее время взаимодействие ВС РК с другими войсками и воинскими формированиями по вопросам тыла организовано по отдельным вопросам, таким как оказание взаимопомощи в материальном обеспечении, разработке совместных нормативно-правовых актов, отдельных случаев

совместного использования инфраструктуры и в вопросах подготовки офицерских кадров.

Более тесное взаимодействие в вопросах эффективности функционирования систем тылового обеспечения не организовано. Одной из причин отсутствия более тесного взаимодействия, является различия в системах тылового обеспечения, такие как несоответствие организационной структуры, отсутствие оперативного и стратегического звеньев тыла и другие.

На сегодня, каждое министерство и ведомство, в которых предусмотрена воинская служба, финансируется из Республиканского бюджета самостоятельно, отдельно хранит и закупает в целом однотипные материальные средства, готовит кадры тыла, осуществляет воинские перевозки.

Для решения этих задач в каждом ведомстве имеются соответствующие органы управления, склады, базы и другие структуры тыла, которые зачастую, дублируют друг-друга, имеют загруженность менее 50 % от возможностей. Кроме того, как свидетельствует опыт последних локальных войн и вооруженных конфликтов на Северном Кавказе, к решению боевых задач привлекаются не только группировки войск Вооруженных Сил, но и силы и средства других войск и воинских формирований, сводимых в объединенную группировку войск – обеспечение которых организуется централизованно, под единым началом и руководством.

30 марта 2009 года на очередном заседании Межведомственной комиссии Совета Безопасности по вопросам военной безопасности были рассмотрены и обсуждены актуальные вопросы «О повышении эффективности функционирования системы тылового обеспечения Вооруженных сил, других войск и воинских формирований Республики Казахстан».

Ожидаемые масштабы, формы и способы ведения боевых действий объединенных группировок войск выдвигают в качестве важнейшей задачи обеспечение эффективности системы тылового обеспечения, которая должна надежно функционировать с учетом экономических возможностей страны, наличия запасов материальных средств, техники и имущества тыла, а также информационных связей между ее элементами. Это возможно лишь при комплексном использовании имеющихся сил и средств Тыла Вооруженных Сил, других войск и воинских формирований [4, с. 3].

Основные направления развития Тыла ВС РК:

Развитие системы тылового обеспечения войск с целью повышения боевой и мобилизационной готовности считаю, необходимо проводить путем создания группировок тыла для обеспечения конфликтов малой и средней интенсивности, исходя из задач РК и Вооруженных Сил в целом.

Стандартизация и унификация штатов подразделений тыла необходимо проводить при отработке штатов воинских частей на мирное время и на особый период. Стандартизация позволит осуществлять контроль за деятельностью служб тыла в целом. Пересмотр программ специальной и тактико-специальной подготовки младших специалистов тыла повысит готовность служб тыла для обеспечения задач по предназначению.

Совершенствование тыловой подготовки личного состава Вооруженных Сил повысит его боеготовность.

Целевое капитальное строительство, реконструкция и ремонт объектов тыла позволит укрепить материально-техническую базу.

Для решения задач тылового обеспечения необходимо:

- 1) внедрить современную систему учета материальных средств с программным обеспечением и подготовкой кадров;
- 2) унифицировать перечень закупаемого имущества, оборудования и техники в целях стандартизации, совместимости и проведения ремонта;
- 3) пересмотреть номенклатуру материальных и технических средств служб тыла и оборудования для обеспечения войск, переработка норм снабжения;
- 4) осуществлять постепенное накопление материальных средств длительного хранения;
- 5) решить вопросы списания и продажи, устаревших образцов техники тыла и имущества;
- 6) плановая замена устаревших технических средств, путем закупа современных образцов специальной техники тыла;
- 7) модернизация имеющихся образцов специальной техники тыла;
- 8) техническое обслуживание и ремонт техники тыла;
- 9) ликвидация разноминистерственных органов тыла, выполняющих параллельные функции и дублирующих работу друг друга.

Для дальнейшего совершенствования эффективности системы тылового обеспечения на межведомственном уровне, необходимо:

– повысить эффективность функционирования ведомственных систем тылового обеспечения, спланировать и провести комплекс мероприятий по адаптации и сопряжению элементов войскового тыла, подготовке специалистов тыла, разработке нормативно-правовой базы тыла и финансово-экономическому обоснованию эффективности межведомственной системы тылового обеспечения (далее – МСТО);

– создать межведомственную систему тылового обеспечения, сопряжению элементов оперативного и оперативно – стратегического тыла, создать орган управления МСТО и единый орган размещения заказов одноименной продукции общего назначения по службам тыла [4, с. 3]

Если же говорить о переходе к межведомственной (сопряженной) унифицированной системе тылового обеспечения в целом, то в ней целесообразно, на мой взгляд, в обязательном порядке предусмотреть: формирование единого оборонного заказа, унификацию бюджетного планирования, введение единых нормативов, определение и совершенствование организационно-экономического механизма взаимодействия разноминистерственных служб тыла.

Для этого необходима разработка и совершенствование правовых основ создания и функционирования межведомственной унифицированной системы тылового обеспечения; координацию программ и планов строительства тыла

всех составляющих силового компонента военной организации; формирование органов управления.

Таким образом, чтобы она хорошо действовала, необходимо осуществить интеграцию разном ведомственных служб обеспечения, создать требуемые запасы материальных средств, установить единый порядок обеспечения всех войск (сил), контроля, учета и отчетности.

Литература

- 1 Нурмагамбетов С.К. А в памяти нет тишины. – Алматы, 1999.
- 2 Методическая разработка «Особенности тылового обеспечения войск в вооруженных конфликтах».
- 3 Зарубежное военное обозрение. Журнал.
- 4 Среднесрочная программа развития Тыла Вооруженных Сил Республики Казахстан на 2010-2012 годы.

**ӘЛЕУМЕТТІК ҒЫЛЫМДАР ЖӘНЕ
ЭКОНОМИКА**

СОЦИАЛЬНЫЕ НАУКИ И ЭКОНОМИКА

SOCIAL SCIENCES AND ECONOMICS

SRSTI 06.73.02

ASSESSMENT OF GREEN BONDS MARKET IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

A.B. Birzhanova

PhD-student, Al-farabi Kazakh National University, Almaty

A.M. Nurgaliyeva

Local research advisor, Al-farabi Kazakh National University, Almaty

In past decades Green Bonds market has been rapidly developing in the world and Kazakhstan is not an exception to this global «greening» trend. Thus the present article discusses current developments in Green Bonds market in the Republic of Kazakhstan. In the first part, some definitions and principles of Green Bonds are discovered. Then we present a general overview of Green bonds markets. In the next section we provide the SWOT analysis for Green bonds market in Kazakhstan. Finally, some concluding remarks based on previous discussion are provided.

Key words: Green bonds, Green Finance, Kazakhstan Green Economy, Green projects, Sustainable finance.

Global warming is a global challenge and combatting climate change requires urgent and decisive actions from all countries. The Republic of Kazakhstan as a signatory of 2015 Paris Agreement set its national target to reduce greenhouse gas emission to at least 15% of 1990's level.

Transition to Green economy facilitated the emergence of Green Finance, which can be defined as «investments and other financial instruments aimed at delivering environmentally friendly, energy efficient and low carbon projects» (AIFC). This specialized type of financing provides financial flows into green projects, which would not be possible under standard terms, and ensures the achievement of long-term sustainability goals.

The Republic of Kazakhstan has also followed the global trend of greening the economy and financial sector. Moreover, Kazakhstan aims to become a regional hub of green finance in Central Asia. The government has created a separate body called AIFC Green Finance Center (GFC), which operates in order to increase the awareness of and promote Green Finance Initiatives.

Currently GFC focuses on establishment of Green bonds market and has already made some successful steps in this direction. For example, instructions on green bonds issuance were set to assist potential issuers and green finance taxonomy is under development.

AIFC defines Green bonds as «any type of bond instrument where the proceeds will be exclusively applied to finance or re-finance in part or in full new and/or existing eligible Green Projects with environmentally sustainable benefits and which are aligned with the Green Bond Principles of the International Capital Market Association and/or Climate Bonds Taxonomy of the Climate Bonds Standard of the Climate Bonds Initiative» (AIX business rules).

The International Capital Market Association (2021) sets four core component for the alignment with Green Bond Principles, which are: 1) Use of proceeds 2) Project Evaluation and Selection 3) Management of Proceeds 4) Reporting.

Use of proceeds condition states that the funds raised from green bond issuance should be utilized for eligible Green projects. AIX business rules highlight that 100% of proceeds must be used for financing or refinancing such projects. According to GPB and AIX, eligible Green projects include such categories as renewable energy, energy efficiency, pollution prevention and control, sustainable management of natural resources, water management, climate change adaptation and eco-efficient production.

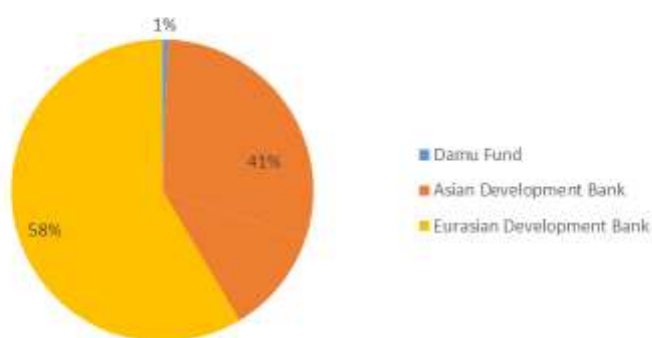
Project Evaluation and Selection component requires issuers to inform investors regarding sustainability of the project, its eligibility and relevant social and environmental risks. Management of proceeds should ensure that the funds from green bonds are clearly identified and tracked within the issuing organization. Furthermore, the issuer is recommended to use external auditors for management of proceeds. Reporting clause requires issuer to commit to post-issuance reporting on the use of funds.

The Green bond market in Kazakhstan is currently at its emergence stage with the very first issuance on Astana International Exchange (AIX) in 2020. So far, there have been four green bond issuances with the total value of more than 34 billion KZT (equivalently 80 million USD). As stated before, the first green bonds were listed by Damu Fund in cooperation with UNDP and raised 200 million KZT (1 % of total amount) for investment into Renewable energy sources. The next two issues by Asian Development Bank could raise around 14 million KZT for climate change mitigation and adaptation projects in Kazakhstan, which constitutes 41 % of total value. With the largest share of 58 % Eurasian Development bank successfully raised 20 billion KZT on AIX through offering bonds fully compliant with Green bond principles. Comparing these green bonds, we see that the coupon rates vary between 10,1-11,75% and the maturity is around 36 months.

Table 1. Green bond issuance in Kazakhstan, 2020-21.

Issuer	Date of Issue	Maturity Date	Value, KZT	Value, USD	Coupon rate, %
Damu Fund	10.08.2020	11.08.2023	200 000 000	469 739	11,75
Asian Development Bank	19.11.2020	20.01.2023	10 097 018 000	23 641 632	10,1
Asian Development Bank	19.11.2020	22.01.2023	3 875 505 000	9 074 289	10,12
Eurasian Development Bank	21.09.2021	04.10.2024	20 000 000 000	46 828 940	10,5
Total:			34 172 523 000	80 014 600	

Green bond issuance in Kazakhstan, 2020-2021

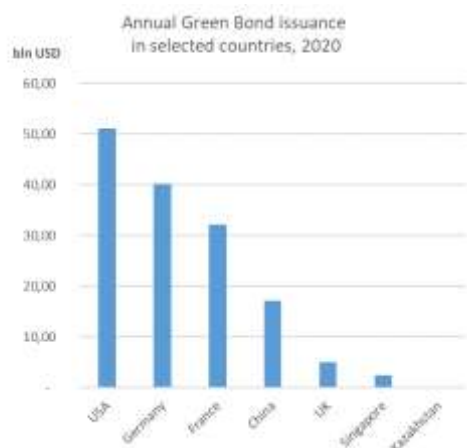
Note: compiled by authors

Source: AIFC website

Although such an activity looks impressive given the immaturity of green bonds market, Kazakhstan still remains a small actor from the global perspective. According to data from Climate Bonds Initiative, the Western countries constitute the largest share of green debt instrument issuers, with the USA taking the leading position in the national rankings. In 2020 US green bond deals totaled 51 billion USD, which is more than 1500 times the volumes of Kazakhstan (0,03 bln USD). In Germany and France the annual green bond issuance in 2020 equaled to 40,2 and 32,1 bln USD respectively. From Asian region China is considered as a champion in sustainable debt market with the total volume of 17,2 billion USD in the same year.

Certainly, the figures suggest that currently Kazakhstan's contribution to green investments is negligible on a worldwide scale. However, taking into consideration the rapid growth of green bonds market in two years from inception, Kazakhstan could become the regional hub of Green finance in Central Asia, as proposed by AIFC.

Graph 2. Annual Green Bond issuance in selected countries.

Annual Green Bond issuance 2020	in bln USD
USA	51,10
Germany	40,20
France	32,10
China	17,20
UK	5,00
Singapore	2,50
Kazakhstan	0,03

Note: compiled by authors
Source: Climate bonds initiative

In order to assess the relevance of Green bonds market for Kazakhstan, we conducted the SWOT analysis to examine the Strengths, Weaknesses, Opportunities and Threats. The table below provides a brief overview of major internal and external factors influencing green bonds in Kazakhstan.

STRENGTHS	WEAKNESSES
Alternative source of funding	Difficulties of Issuance
Access to new investors	Monitoring and reporting requirements
Support for green projects	Limited accountability
Environmental & health benefits	Little public awareness
Improves goodwill	
Lower costs of issuance	
OPPORTUNITIES	THREATS
High market growth rates	High market risk
State/international support	Nascent capital markets
Sustainable long-term growth	Limited regulatory framework
Establishing a regional hub	Lack of specialists
	Risks of "Green-washing"

The emergence of green bonds provides the Kazakhstani companies with a new source of funding, apart from traditional bank loans, debt and equity. As stated above, green bonds are not necessarily issued by green companies, so any organisation can list green bonds as long as the proceeds are used for green project. Moreover, green

bonds may have significant advantages over traditional debt instruments. Green bonds are usually considered to have a lower cost of capital. As usual debt instruments, they are cheaper than equity, but also green bonds can be less costly than bank loans (Tao, 2015). Moreover, AIFC GFC currently reimburses for external review, thus further reducing the costs of green bond issuance.

Given that the green agenda is well developed in Western countries, the availability of green bonds market gives access to new international investors, concerned with environmental sustainability of projects. Some examples of international investors in current green project in Kazakhstan are multilateral organisations such as ADB, EBRD, World bank, etc.

Green bonds will help to ensure the necessary funds are available to green projects. According to Sustainable Banking Network (2018, p.14), green bonds are considered «an effective instrument to help achieve the climate and sustainable development goals». Instead of subsidizing directly green projects, green bonds market allows to attract private investment, by highlighting the environmental benefits and providing adequate risk-return profile.

Most important weaknesses of green bonds are related to difficulties associated with issuance and post-issuance requirements. First, in order to prove the green nature of bonds, issuers need to hire external reviewers and get second-party opinion. After issuance, the funds are closely monitored for use of proceeds as companies are required to submit disclosure reports. Doran and Tanner (2019) point out that issuer fatigue and confusion regarding complex procedures is one of the critical challenges facing green bonds market.

Another weakness of green bonds is limited accountability to investors. An example of Mexico Airport trust d issue in 2016-17 highlights the risk of the breach of green bonds issue terms. The trust raised 6 bln USD on green bonds market to finance new airport construction. However, despite the project stopped in two years, the bonds were still technically green (ibid.).

Opportunities of green bonds for Kazakhstan are related to high market growth rates in the world. Moreover, relative underdevelopment in CIS region makes it possible to transform Kazakhstan into a regional hub of green finance. As such, in 2021 Nur-Sultan ranked 52nd in Global Green Finance Index, leading Eastern Europe and Central Asian region (Z/Yen, 2021).

The nascence of capital market and high market risks may present major threats to developing green bonds in Kazakhstan. AIFC report (2017) points out that capital market in Kazakhstan is not the largest source of funds and relatively inactive, which may hinder the prospects of green bonds. Furthermore, the attractiveness of Kazakhstani market for international investors is dubious, given the history of high inflation and exchange risk fluctuations.

Taking into account the presented discussion, we can conclude that the steps towards development of Green finance in Kazakhstan, especially green bonds, are prominent. Within several years, the market emerged and several successful issues took place. However, in order to ensure the leading regional position in green finance, some weaknesses and threats have to be dealt with.

References

- 1 AIFC (n.d). AIX business rules. Available <https://gfc.aifc.kz>.
- 2 AIFC website. Available <https://gfc.aifc.kz>.
- 3 Doran and Tanner (2019). Critical Challenges facing the green bond market. International Financial Law Review.
- 4 International Capital Market Association (2021). Green Bond Principles. Available <https://www.icmagroup.org>.
- 5 Sustainable Banking Network (2018). Creating Green Bonds markets – Insights, innovations and tools from Emerging markets.
- 6 Tao (2015). Utilising Green Bonds for Financing Renewable Energy Projects in Developing Asian Countries. Economic Research Institute for ASEAN and East Asia.
- 7 Z/Yen (2021). The Global Green Finance Index 8. Available https://www.longfinance.net/media/documents/GGFI_8_Report_2021.10.20_v2.pdf.

ГРНТИ 06.71.47

ВОПРОСЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПЕНСИОННЫХ НАКОПЛЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Д.Д. Дильманова

Магистрант, ЗКУ им. М. Утемисова, г. Уральск

А.Б. Тлесова

К.э.н, ассоц. проф., ЗКУ им. М. Утемисова, г. Уральск

В статье рассматриваются вопросы управления пенсионной системой в условиях экономического кризиса, вызванного пандемией COVID-19. Проведен литературный обзор научных трудов, опубликованных за последние годы по рассматриваемой теме. Изучены особенности изменений, в 2021 году, государственной политики изъятия пенсионных накоплений в Республике Казахстан. Проведен анализ изъятий из ЕНПФ за 2021 год. Рассмотрены направления дальнейшего реформирования пенсионной системы Республики Казахстан.

Ключевые слова: пенсионная система, целевое использование, пенсионные накопления, пенсионный фонд.

Основной целью пенсионной системы любого государства является накопление ресурсов для сокращения уровня бедности граждан в пожилом возрасте, сглаживания доходов человека на протяжении всей его жизни. Государственная политика в сфере формирования и развития пенсионной системы является важнейшей частью исполнения государством своих социальных обязательств по отношению к гражданам страны. Также пенсионные накопления занимают значительную роль в экономической системе любого государства как источник заемных средств. Так, пенсионные фонды, с целью сокращения инфляционных потерь и получения инвестиционных доходов, могут приобретать ценные бумаги (государственные и частные), предоставлять займы и пр. В ряде государств допускается использование пенсионных накоплений для решения жилищных проблем, лечения, погашения займов и пр. В 2021 году в Республике Казахстан [1] было принято решение о возможности целевого использования пенсионных накоплений при достижении порога минимального накопления. В научном сообществе идут дискуссии о допустимости изъятий до наступления пенсионного возраста, рисках изъятия средств из пенсионных счетов.

Группой экспертов Международной федерации администраторов пенсионных фондов в 2021 году был составлен аналитический обзор практики

предоставления доступа к пенсионным накоплениям под влиянием экономического кризиса, в таких странах как Перу, Австралия и Чили. Авторы приходят к выводу о том, что в исключительных случаях допускается смена политики управления пенсионными накоплениями [2]. В качестве доказательной базы и аргументации своих выводов приводятся финансово-экономические расчеты и выстраивается взаимосвязь между сохранением экономического развития страны и эффективностью пенсионной системы. Логика авторов заключается в том, что закрытие производств, сокращение рабочих мест, социальная напряженность в обществе негативно влияют и на систему пенсионных накоплений. Для восстановления утраченных, в условиях экономического кризиса, производственных мощностей потребуется больше ресурсов и времени, что в среднесрочном и долгосрочном периоде будет причиной недостатка в динамике взносов в накопительные фонды. Вместе с этим, эксперты отмечают, что практика изъятий должна быть основана на соответствующих расчетах и не угрожать стабильности пенсионной системе.

Консультанты и эксперты Группы Всемирного банка провели анализ международного опыта предоставления вкладчикам доступа к их пенсионным накоплениям (таблица 1) [3]. Авторы пришли к выводу, что наиболее предпочтительным вариантом является не изъятие пенсионных накоплений, а предоставление гарантий. При изъятии пенсионных накоплений все финансовые риски переходят к вкладчику. Например, приобретенная квартира, может быть потеряна. Также авторы отмечают, что возможность изъятия пенсионных накоплений может негативно отражаться на финансовой дисциплине граждан. То есть граждане начинают чаще допускать необдуманные финансовые решения. Но, в данном случае, речь идет о пенсионных системах накопительного характера. В Республике Казахстан пенсионная система является комбинированной, а именно солидарно-накопительной, когда часть пенсионных выплат гарантируется государством, а часть формируется из накопленной (обязательные и добровольные взносы) суммы.

Таблица 1. Доступ к пенсионным накоплениям в разрезе стран.

Страна	Вид взносов	Доступ к счетам	Обложение налогом	Цели изъятий			
				Жилье	Здоровье	Прочее	Погашение займов
Малайзия	Обязательные	Да	Нет	х	х	х	
Сингапур	Обязательные	Да	Нет	х	х	х	
Германия	Смешанные	Да	Нет			х	
Нидерланды	Смешанные	Нет	Нет				
Швеция	Смешанные	Нет	Нет				
Швейцария	Обязательные	Да	Да	х			х
Великобритания	Добровольные	Нет	Нет				
США	Добровольные	Да	Да	х	х	х	х

Новая Зеландия	Добровольные	Да	Нет	x	x	x	
Примечание: источник [3].							

Пенсионные системы, в которых существует возможность досрочной выемки накоплений (использования части накоплений для приобретения жилья, погашения кредитов, лечения и пр.) являются более стабильными, чем пенсионные системы, которые начали реформы для решения текущих социально-экономических проблем государства.

М. Бош, К. Кабрита и другие, анализируя опыт использования накопленных пенсионных ресурсов в условиях COVID-19, предлагают предоставлять льготное кредитование субъектам малого и среднего бизнеса, финансировать инвестиционные проекты – использовать финансы для поддержки экономики. И только в экстренном случае предоставлять доступ вкладчиков к невозвратным изъятиям [4].

Казахстанский опыт предоставления возможности, для целевого использования пенсионных накоплений, также был проанализирован в ряде научных статей. Так, М. Темиргалиев еще в 2020 году, считал, что нельзя использовать пенсионные средства в тех или иных целях до того момента, когда можно будет считать пенсионные накопления достаточными. Он отмечал высокую зависимость пенсионной системы от расходов республиканского бюджета, недостаточную долю выплат из накопленных средств.

И. Ледовских, в своей публикации, указывает на большое количество проблем процесса предоставления доступа населения к пенсионным средствам при достижении пороговых значений накоплений. Так, например, появились инвестиционные дома, которые используются только для сделок перепродажи с использованием пенсионных накоплений. Также медицинские организации массово стали выдавать фиктивные документы о предоставлении медицинских услуг [6].

Таким образом, можно сделать вывод, что вопросы досрочного целевого изъятия пенсионных накоплений непосредственно вкладчиками является актуальной темой. Существует большое количество научных исследований, посвященных росту рисков стабильности самих накопительных фондов, гарантий обеспеченной старости для вкладчиков. За время пандемии накоплен необходимый информационный материал для научных исследований в сфере изменений политики по изъятиям, как меры решения текущих социально-экономических проблем государства. Вместе с этим, еще не оценены среднесрочные и долгосрочные последствия таких решений.

Пенсионная система Республики Казахстан, в процессе трансформации из распределительной (солидарной) в накопительную, является многокомпонентной. Это означает, что существует три основных источника формирования пенсионных выплат: базовая пенсия, солидарная пенсия и накопленная пенсия (взносы работников – 10% ЗП и работодателей – 5% ЗП). Реформы, в рамках которых были разрешены целевые изъятия пенсионных

накоплений, относятся к накопительной части пенсионной системы, то есть средств накопленных гражданами в ЕНПФ.

В результате открытия доступа к пенсионным накоплениям объемы изъятий значительно возросли (рисунок 1).

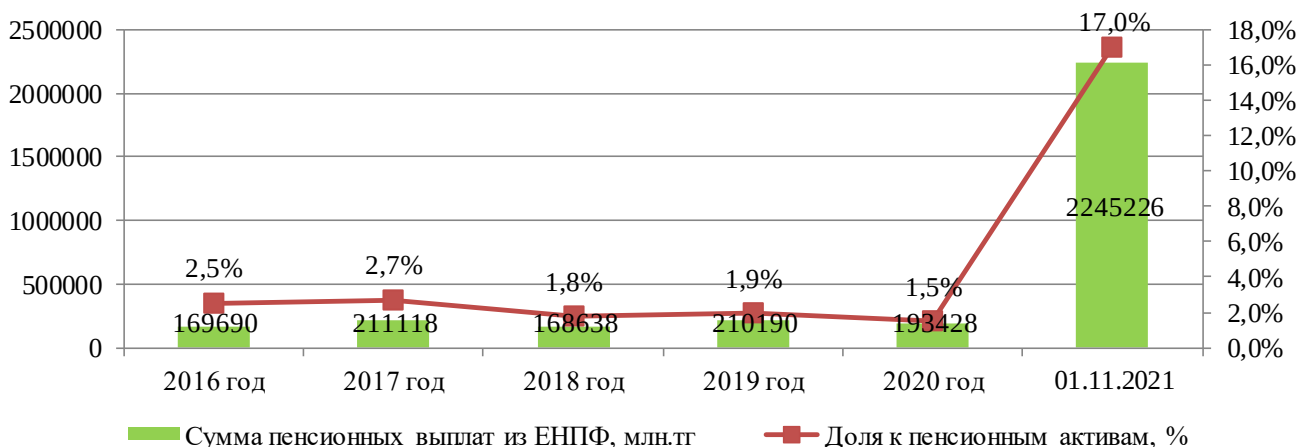

Рисунок 1. Динамика выплат из пенсионного фонда ЕНПФ за 2016-2021 годы.

Примечание: источник [7].

В 2017 году были отменены одноразовые пенсионные выплаты всех накоплений из ЕНПФ, что позволило сократить суммы выплат с 2,7% до 1,8% в 2018 году. До 2021 года показатель был низким, что давало возможность наращивать пенсионные активы на 15-20% в год. за 11 месяцев 2021 года сумма выплат составила 2 245 млрд. тенге или 17% к совокупной сумме пенсионных активов. Выплаты составили порядка 3% к прогнозируемым значениям ВВП за 2021 год [8], 14,3% к республиканскому бюджету Республики Казахстан за 2021 год [9].

Структура выплат за 11 месяцев 2021 года представлена следующим образом (рисунок 2).

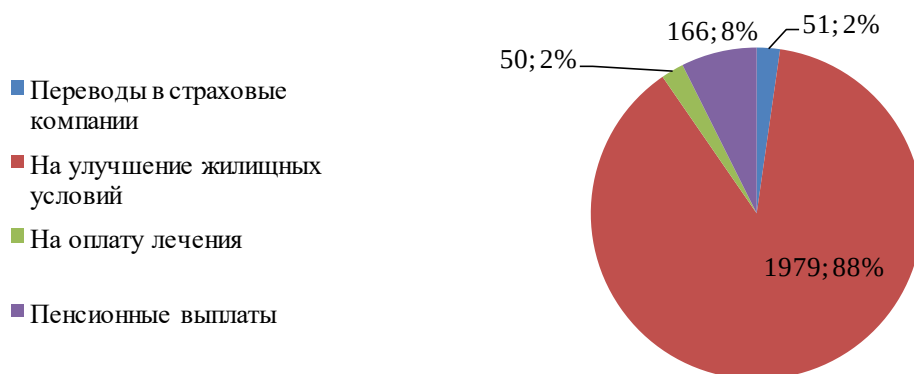

Рисунок 2. Структура выплат из ЕНПФ за 11 месяцев 2021 года, млрд.тенге/%.

Примечание: источник [7]

В рисунке 2 показано, что большая часть выплат, а именно 88% (1979 млрд. тенге), приходится на улучшение жилищных условий. На оплату лечения было выплачено порядка 50 млрд. тенге или около 2% от всей суммы выплат. 8% было выплачено по графику, в связи с выездом за пределы Республики Казахстан, наследникам и пр.

Осуществить изъятие части пенсионных средств получили возможность граждане чьи накопления превышали порог минимальной достаточности накоплений. Так, например, человек 40-ка лет мог изъять средства превышающие накопленные 3,42 млн. тенге [1].

Официальной позицией государства по данной реформе было улучшение жилищных условий граждан, а также повышение здоровья. Но хроника событий, а также сложности экономико-социального характера в условиях пандемии и экономического кризиса, дают возможность предположить, что основная цель была – создание нового фактора, влияющего на экономический рост. За счет изъятий были сохранены темпы развития строительной отрасли страны, сохранился уровень платежеспособности части населения, снижены суммы просроченной задолженности населения по ипотечным кредитам и пр..

Изъятия из ЕНПФ стали еще одной мерой борьбы с последствиями экономического кризиса. Данную меру можно считать значительной. Если проводить сравнение, то в экономику Республики Казахстан в 2021 году поступило дополнительно порядка 1979 млрд. тенге пенсионных накоплений против 704 млрд. тенге, выплаченных за 10 месяцев 2020 года из Государственного фонда социального страхования [10] и 800 млрд. тенге по предоставлению кредитов на приобретение оборотных средств [11].

В условиях резкого роста выплат, в декабре 2021 года было принято решение об увеличении порога минимальной достаточности накоплений примерно в два раза, что вызвало хаос и рост социальной напряженности. В результате, исполнение данного решения было отсрочено до 1 апреля 2022 года. В 2022 году сумма изъятий из ЕНПФ может составить 900 млрд. тенге. Любые решения в пользу сохранения пенсионных накоплений, отмены возможности изъятий, на мой взгляд, будут носить ярко выраженный непопулярный характер и поднимут волну недовольства в обществе.

Пополнение ЕНПФ планируется за счет обязательных профессиональных пенсионных взносов работодателей с 1 % в 2023 году до 5 % к 2029 году и стимулирования формализации трудовых отношений.

Заключение. Таким образом, в 2021 году процесс перехода от распределительной пенсионной системы к накопительной пенсионной системе был значительно замедлен. И при благоприятном развитии пенсионной системы Республики Казахстан, доля накопленных средств в структуре общих выплат пенсии будет не больше 10% (2016 год – 9,8%, 2019 год – 6,3%). Результативность пенсионных реформ в 2021 году должна быть оценена в ходе отдельного научного исследования. В случае получения положительного результата, можно продолжить политику повышения возможностей граждан использовать свои пенсионные накопления. Также необходима

информационная компания ЕНПФ, в рамках которой необходимо добиться понимания, от участников пенсионной системы, того, что чем меньше будут пенсионные накопления, тем меньше будут пенсионные начисления в будущем.

Литература

1 Приказ Министра здравоохранения Республики Казахстан «Об утверждении правил использования единовременных пенсионных выплат для улучшения жилищных условий в соответствии с законодательством Республики Казахстан» от 15 февраля 2021 года № 24. ИПС «Адилет» [Электронный ресурс]. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2100022100>.

2 Rodrigo Acuña, Francisco Margozzini, Manuel Tabilo, Rodrigo Vidal. Withdrawal of pension funds: Defeating the Purpose of the Pension Systems. A review of the effects of this public policy. International Federation of Pension Fund Administrators (FIAP). Desnaturalizando los Sistemas de Pensiones. 2021. – 70 p.

3 Early Access to Pension Savings: International Experience and Lessons Learnt. The World Bank Group. 2019. – 20 p.

4 Mariano Bosch, Carolina Cabrita Felix, Manuel García-Huitrón and María Teresa Silva-Porto. Access to mandatory retirement savings in times of COVID-19: public policy considerations. Inter-American Development Ban. 2020. – 15 p.

5 Темирханов М. Почему пенсионная система РК хороша для бедных, но плоха для среднего класса. Журнал «Forbes». 04.06.2000. [Электронный ресурс] https://forbes.kz/process/expertise/pochemu_pensionnaya_sistema_rk_horosha_dlya_bednyih_no_ploha_dlya_srednego_klassa.

6 Ледовских И. Бесконечная реформа. [Электронный ресурс]. <https://dknews.kz/ru/ekslyuziv-dk/202151-beskonechnaya-reforma>.

7 Показатели ЕНПФ в динамике. [Электронный ресурс]. <https://www.enpf.kz/upload/medialibrary/96d/96dc6c47faa49a38ee581e32f19deb07.pdf>.

8 Бюро национальной статистики. Статистика национальных счетов. Динамические таблицы. Валовой внутренний продукт методом производства, в текущих ценах. – Нур-Султан. 2021. – 1 с.

9 Закон Республики Казахстан «О республиканском бюджете на 2021-2023 годы» от 2 декабря 2020 года № 379-VI ЗРК. ИПС «Адилет» [Электронный ресурс]. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2100022100>.

10 Нурымбетов Б. Министр труда и социальной защиты РК. «О выплате 42 500 тенге в 2021 году» [Электронный ресурс]. https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/o-vyiplate-42-500-tenge-v-2021-godu-sprosili-ministra-420604.

11 Бондал К. Как МСБ «прожил» 2020 год [Электронный ресурс]. <https://kapital.kz/business/92326/kak-msb-prozhil-2020-god.html>.

ГРНТИ 06.81.12

К ВОПРОСУ О МЕНЕДЖМЕНТЕ В ЗДРАВООХРАНЕНИИ

А.М. Жансеитова

Юрист, КазНМУ имени С.Д. Асфендиярова, г. Алматы

Управление глобальными социально-экономическими и медицинскими процессами понимается как особая функция, вытекающая, с одной стороны, из природы общественного по своему характеру производства, как в национальном, так и в международном масштабе, а с другой – из объективных условий и практики международной интеграции. В данных условиях все значимее становится процесс управления и личность руководителя. Стиль управления – как индивидуальный способ осуществления управленческой деятельности, который формируется под влиянием сложившихся отношений между руководителем и коллективом в процессе принятия и реализации управленческих решений.

Ключевые слова: менеджмент, управление, маркетинг, лидерство, рынок, менеджмент здравоохранения, мотивация, координация, контроль.

«Не приходите ко мне со своими проблемами – предложите мне их решение» – Ричард Брэнсон (британский предприниматель, миллиардер, Великобритания).

В настоящее время одним из важнейших направлений реформирования здравоохранения является формирование новой системы управления. В последние годы в лексиконе и профессиональной деятельности появился термин менеджмент – рациональное управление современным производством для достижения его высокой эффективности и оптимального использования ресурсов.

Менеджмент в здравоохранении – это наука управления, регулирования и контроля финансовых, трудовых и материальных ресурсов органами и учреждениями здравоохранения [1].

В широком смысле слова менеджмент означает стиль хозяйственной деятельности, поведение в условиях принятия решений и управления по использованию материальных и духовных ресурсов как внутри предприятия, так и в сфере маркетинга.

Менеджмент – это эффективное использование и координация таких ресурсов, как капитал, здания, материалы и труд для достижения заданных целей с максимальной эффективностью.

Цель менеджмента – снижение потерь общества от заболеваний, инвалидности и смертности населения при имеющихся ресурсах.

Задачи менеджмента в здравоохранении – это наиболее эффективное достижение цели путем повышения качества лечебных, диагностических и профилактических мероприятий и рационального использования ресурсов здравоохранения.

Управление организацией здравоохранения – это сложный процесс, основанный на выборе оптимальных решений, с постоянным учетом как внутренних проблем организации, так и меняющейся экономической и политической ситуации. Поэтому для оптимального управления необходимо опираться на основные принципы управления.

Основу принципов менеджмента составляют его функции. К общим функциям менеджмента относятся: планирование, организация, мотивация, контроль.

Важное значение в управлении имеет не только механизм, но и качественные характеристики управления. По общему признанию, коммуникации имеют огромное значение для успеха, деятельности организаций и представляют одну из сложных проблем менеджмента.

Безусловно, разделение руководителей по стилю их управления является довольно условным, так как у одного и того же руководителя зачастую можно наблюдать одновременно черты, характерные для разных стилей руководства.

Методы управления – это способы и приемы воздействия руководителя организации здравоохранения или его подразделения на коллектив для более эффективного использования имеющихся ресурсов в целях решения поставленных перед ним задач.

В основе управления, деятельности профессиональных управляющих – менеджеров, лежит разработка, принятие и реализация принятых управленческих решений, оценка их эффективности.

В 1916 г. французский промышленник Анри Файоль опубликовал работу «General and Industrial Administration», в которой описывает менеджмент как «планирование, организацию, руководство, координацию и контроль». Это как стандартные функции менеджмента [2].

Сегодня наше понимание менеджмента остается все тем же, однако подходы и инструменты реализации функции менеджмента изменились.

Необходимо различать функции управления и технологии управления. Среди функций процесса управления выделяют: планирование, организация, руководство (мотивация), контроль.

Технология управления представляет собой систему операций и процедур, выполняемых в определенной последовательности.

Для современного менеджмента характерны децентрализация, сосредоточение большей ответственности на низших уровнях управления и прежде всего на рабочих местах.

Знание основ технологии управления становится необходимым не только профессиональным менеджерам, но и рядовым сотрудникам.

В основе управления, деятельности профессиональных управляющих – менеджеров, лежит разработка, принятие и реализация принятых управленческих решений, оценка их эффективности.

Эта работа осуществляется менеджерами непрерывно и представляет собой циклический поступательный процесс – процесс управления.

Согласно мнению П. Друкера, классический подход к менеджменту гласит, что существует или должны существовать правильные способы управления! Среди новшеств в данном подходе можно выделить то, что: 1) область деятельности менеджмента ограничена юридически; 2) рынки, конечные результаты определены управляющей системой; 3) менеджмент больше сфокусирован на внешней среде организации [3].

Директор больницы г. Бяло-Подляске Польши Д. Оленски в управлении больницей отметил важные на его взгляд критерии:

- сильное лидерство;
- упорядоченность организации;
- стратегическое и оперативное планирование;
- развитие организации, технологии в больничном обслуживании;
- бизнес подход к управлению больницей;
- надо ломать стереотипы и состарившиеся схемы действия;
- взаимодействие традиционных и новаторских методов и применение инструментов управления [4].

Традиционно, при обучении курса менеджмента основное внимание уделяется внутренним организационным факторам, таким как лидерство, мотивация, контроль. С современной точки зрения, подобный подход правомерно охарактеризовать как ограниченный, закрытый подход к проблеме. В условиях глобализации резко возрастает роль внешних факторов. Эффективный менеджер обязан отслеживать происходящие во внешней среде изменения и адекватно на них реагировать. Необходимо всегда рассматривать элементы внешней среды и их влияние на организацию, а также учитывать важнейшую часть внутренней среды компании.

Среди основных задач по управлению и организации в здравоохранении, можно выделить:

- обеспечение реализации основных направлений программ здравоохранения;
- устранение неопределенности;
- создание единой профессиональной команды;
- обеспечение эффективности деятельности и снижение расходов;
- установление стандартов для управления.

Существует много разных видов менеджмента, основными являются операционный и производственный менеджменты.

Рассмотрим понятие «операционный менеджмент». Как известно, в теории существует несколько определений данного понятия: 1) операционный менеджмент – это деятельность, которая связана с разработкой, использованием и усовершенствованием производственных систем, на основе

которых производятся основная продукция или услуги компании; 2) это управление производством предметов и услуг; 3) это деятельность, связанная с разработкой, использованием и усовершенствованием производственных систем, на основе которых производятся основная продукция или услуги компании и т.д.; 4) комплекс процессов, результатом которых становится принятие текущих управленческих решений на всех уровнях организации; 5) это все виды деятельности, связанной с преднамеренным преобразованием (трансформацией) материалов, информации или покупателей. Операционный менеджмент заключается в эффективном и рациональном управлении любыми операциями.

Производственный менеджмент – это деятельность, которая относится к созданию товаров и услуг путем преобразования входов (необходимых ресурсов всех видов) в выходы (готовые товары и услуги). Сущность производственного менеджмента выражается в его функциях: планирование, организация, координация, мотивация и контроль. Производственный менеджмент – комплексная система обеспечения конкурентоспособности выпускаемого продукта на конкретном рынке. Он интегрирует в себе или вокруг себя все виды менеджмента: инновационный, финансовый, налоговый, маркетинговый и другие.

Главными отличиями среди двух видов менеджмента являются:

1) производственный менеджмент – это комплексная система обеспечения конкурентоспособности выпускаемого товара на конкурентном рынке. Она включает вопросы построения производственных и организационных структур, выбора организационно – правовой формы управления производством, сбыта и фирменного обслуживания товара в соответствии с предыдущими стадиями жизненного цикла;

2) операционный менеджмент – это деятельность, связанная с разработкой, использованием и усовершенствованием производственных систем, на основе которых производятся основная продукция или услуги компании.

Основное сходство – это реализация управленческого цикла – прогнозирование, планирование, организация, мотивация и контроль, как на стратегическом, так и на оперативном уровне. Также существует и другое понимание менеджмента операций – это разработка и управление процессом предоставления различных услуг, например банковская и страховая деятельность, в отличие от производственного менеджмента, который управляет продуктом.

Действующим законодательством Республики Казахстан предусмотрены определенные требования для руководителя организации здравоохранения республиканского, областного, районного и городского значения и (или) организации здравоохранения. Так, Приказ Министра здравоохранения Республики Казахстан от 21 декабря 2020 г. № ҚР ДСМ-305/2020 «Об утверждении номенклатуры специальностей и специализаций в области здравоохранения, номенклатуры и квалификационных характеристик

должностей работников здравоохранения» с изменениями от 16.03.2021г. определил следующие квалификационные характеристики для руководителя организации здравоохранения районного и городского значения (директора или главного врача): высшее образование по направлению подготовки «Здравоохранение», свидетельство о прохождении сертификационного курса (переподготовки) по специальности «Менеджмент здравоохранения» («Общественное здравоохранение»); свидетельства о присвоении квалификации по соответствующей специальности; или высшее образование по направлению подготовки «Бизнес, управление и право», или послевузовское образование по направлению подготовки «Здравоохранение» и (или) «Бизнес и право» или степень MBA executive или full time, сертификат менеджера в области здравоохранения, стаж работы на руководящих должностях в области здравоохранения не менее 2 лет.

Среди приоритетов для руководства медицинских организаций можно отметить:

- корпоративное управление и корпоративная культура;
- подготовка менеджеров, определение их места и роли;
- диверсификация услуг;
- внедрение и развитие электронного здравоохранения и документооборота;
- командная работа;
- внедрение новых технологий;
- внедрение принципов пациент ориентированного подхода;
- дифференцированная оплата труда, с учетом конечных результатов деятельности.

Приоритетами на уровне стационаров являются:

- диверсификация и реструктуризация больничных коек;
- интенсификация лечебного процесса;
- командная работа с ПМСП и СНМП;
- ориентация на потребности пациентов;
- новые технологии, например трансферт, оценка технологий здравоохранения, клинический фармаколог и другие.

Хотелось бы процитировать слова Т. Уотсона, что «Менеджмент – очень практичная, земная работа. В менеджменте вряд ли можно найти какие-то глубинные истины. В нем нет никаких тайных знаний, которые необходимо раскрыть. Менеджмент – очень простая работа, которая помогает объединять людей и ресурсы, чтобы производить товары или услуги... Мы вполне можем немного расслабиться – и снова стать игривыми, живыми и бодрыми людьми» [5, с. 323].

Важнейшим звеном в системе управления является разработка и реализация управленческого решения. Принятое управленческое решение является директивным актом, обязательным для исполнения. Оно может приниматься в форме законов, постановлений, приказов, распоряжений, рекомендаций и др.

Согласна с мнением Г. Минцберга о том, что для того, «чтобы быть успешным менеджером и – не побоюсь этих слов – великим лидером, вовсе не нужно быть совершенным. Достаточно эмоционального здоровья и здравомыслия».

В сложившихся условиях задачей здравоохранения Казахстана становится поиск места и определение роли в мировой экономике путей развития связей по охране здоровья населения, торговле и обмену технологиями медицинской помощи, создание соответствующего климата в стране, участия в совместном с иностранными корпорациями производстве высокотехнологической и конкурентоспособной медицинской продукции для постепенной интеграции в мировое хозяйство [6, с. 302].

Деятельность организаций здравоохранения в большей степени зависит от способа действия тех людей, которые руководят этой организацией здравоохранения и в силу своего служебного положения играют или должны играть роль авторитета. Основа авторитета может быть разной: менеджера могут уважать, потому что он умен, решителен, умеет принимать решения и т.д. Но главная черта менеджера, который пользуется авторитетом, заключается в его способности управлять действиями других [7, с. 112].

В настоящее время, когда каждый день на пути организации здравоохранения встречается множество конкурентов, и, чтобы добиться успеха, необходимо идти в ногу со временем, роль менеджмента поистине значительна, потому что суть менеджмента в том, чтобы добиться конечного результата деятельности организации здравоохранения с максимальной отдачей на каждом этапе процесса управления и с минимальными издержками.

Литература

1 Хелпикс Орг – Интернет помощник. [Электронный ресурс]. – <https://helpiks.org/6-61595.html>.

2 Минцберг Г. Действуй эффективно! Лучшая практика менеджмента / Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2011. – 288 с.

3 История менеджмента: учебное пособие. Е.П. Костенко, Е.В. Михалкина. Южный федеральный университет. – Ростов-на-Дону: Издательство Южного федерального университета, 2014. – 606 с.

4 Воеводская специализированная больница в г. Бяла-Подляска. [Электронный ресурс]. <http://ablacja.szpitalbp.pl/ru/partnerzy/wojewodzki-szpital-specjalistyczny-w-bialej-podlaskiej>.

5 Уотсон Т. Как думает Менеджер? Обучение менеджменту, 1996. – с. 323-341.

6 Менеджмент в здравоохранении: учеб. пособие. Под ред. М.М. Мухамбекова. – М.: РУДН, 2012. – 372 с.

7 Букин С.О. Основы менеджмента в вопросах и ответах: учеб. пособи. – Москва: Гардарики, 2006. – 158 с.

ГРНТИ 06.71.05

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ СТРОИТЕЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

Е.К. Токтарханов

Магистрант, Казахский университет технологии и бизнеса, г. Нур-Султан

С.Ж. Ибраймова

Научный руководитель, к.э.н., PhD, профессор, Казахский университет технологии и бизнеса, г. Нур-Султан

В статье рассмотрено повышение эффективности строительной организации, так как строительство представляет собой отдельную самостоятельную отрасль экономики страны, которая предназначена для ввода в действие новых технологий, а также реконструкции, расширения, ремонта и технического перевооружения действующих объектов производственного и непроизводственного назначения.

Ключевые слова: строительство, новые технологий, валовая прибыль, валовый доход, валовая выручка.

Строительство – это высокодоходная сфера материального производства, оказывающая влияние на развитие огромного количества смежных отраслей и требующая большого объема инвестиций. Переоценить роль строительства как отрасли в экономической системе государства невозможно, ведь строительство тесно связано практически со всеми отраслями и сферами деятельности человека. Транспортная система в населенном пункте, регионе и стране в целом определяется, прежде всего, наличием, количеством и состоянием дорог, которые являются строительной продукцией. Развитие инфраструктуры городов, безопасность жилья, производственных зданий и сооружений во всех сферах деятельности человека, уровень комфортности труда, отдыха, проживания людей, уровень качества жизни – все это и многое другое в значительной мере определяется результатами работы строительной отрасли. Организации стройиндустрии так же, как и все коммерческие предприятия, в своей деятельности ориентированы на получение максимальной прибыли. Однако в условиях рыночных отношений не менее важно закрепиться на рынке в качестве конкурентоспособной организации, у которой будет достаточно надежная репутация и которая сумеет найти достойных партнеров и повысить потенциал.

Для этого необходима разработка мало затратных и высококорентабельных мероприятий, а ведь практически на каждом предприятии строй индустрии имеются резервы для снижения затрат до рационального уровня, выявление которых позволит добиться повышения экономической эффективности деятельности строительного предприятия и его конкурентоспособности.

Система материально-технического обеспечения Анализ ритмичности выпуска продукции ориентирована на сеть предприятий промышленности и стройиндустрии, транспортных и энергетических организаций. Она направлена на обеспечение строительного комплекса необходимыми материально-техническими ресурсами. Предприятие сотрудничает с большим количеством предприятий строительной индустрии. На этих предприятиях ООО «Экспрем» закупает стеклопакеты, алюминиевый и пластиковый профиль, комплектующие принадлежности, щебенку, сыпучие строительные материалы и многое другое. Однако руководством предприятия намечена программа повышения качества материально-технического обеспечения производства строительной продукции. Руководством предприятия были поставлены следующие цели:

- своевременное обеспечение строительного производства необходимыми видами ресурсов требуемого качества и количества;
- улучшение использования ресурсов: повышение производительности труда, фондоотдачи, обеспечение ритмичности строительных процессов, сокращение оборачиваемости оборотных средств, полное использование вторичных ресурсов;
- анализ организационно-технического уровня строительного производства и качества строительно-монтажных работ своей организации и у конкурентов, позволяющих разработать предложения по повышению конкурентоспособности выпускаемой продукции – зданий и сооружений.

1. Проведено маркетинговое исследование рынка поставщиков строительных материалов, конструкций, изделий, полуфабрикатов и прочего. Выбор поставщиков осуществляется исходя из следующих требований: наличие у поставщиков лицензии и достаточного уровня и опыта работы в данной области, высокий организационно-технический уровень производства, надежность и прибыльность работы, обеспечение конкурентоспособности выпускаемых строительных материалов и др., приемлемая цена, простота схемы и стабильность их поставок.

2. Нормирование потребности в конкретных материально-технических ресурсах.

3. Разработаны организационно-технические мероприятия по снижению норм и нормативов расхода материально-технического ресурсов.

4. Поиск каналов и форм материально-технического обеспечения строительного производства.

5. Разработка материальных балансов.

6. Планирование материально-технического обеспечения строительного производства.

7. Организация обеспечения строительными материалами, конструкциями, изделиями, полуфабрикатами и другими материалами рабочих мест.

8. Учет и контроль использования материально-технических ресурсов.

9. Организация сбора и переработки отходов (алюминиевого и пластикового профиля) строительного производства.

10. Анализ эффективности использования материально-технических ресурсов.

11. Стимулирование работы по улучшению использования материально-технических ресурсов.

Для оценки эффективности работы строительного предприятия необходимо знать три интегральных показателя: доход, затраты (издержки), связанные с его получением и прибыль.

Валовой доход – это показатель, характеризующий конечный результат производственной или коммерческой деятельности предприятия.

Валовая выручка представляет собой полную сумму денежных поступлений от реализации товарной продукции, работ, услуг и материальных ценностей, определенных в фактических ценах реализации.

Валовая прибыль – это часть валового дохода предприятия, которая остается у него после вычета всех обязательных расходов. Иначе – это сумма прибыли от реализации продукции, работ, услуг, основных фондов, иного имущества и доходов от внереализационных операций, уменьшенных на сумму расходов по этим операциям.

Валовой доход можно исчислить, если из валовой выручки и результатов внереализационных операций (без налога на добавленную стоимость и акцизов) вычесть все затраты на производство и реализацию продукции, вошедшие в себестоимость, кроме затрат на оплату труда.

Прибыль строительного предприятия является важнейшим обобщающим экономическим показателем, главным источником, обеспечивающим финансирование развития строительной организации и социального развития. Прибыль, полученная строительной организацией, характеризует результаты ее деятельности и эффективность использования ресурсов. В общую сумму прибыли входит прибыль, полученная в результате производственно-хозяйственной деятельности всех хозяйств и служб, находящихся на балансе строительной организации. Плановая прибыль строительной организации складывается из следующих составляющих: суммы плановых накоплений, предусмотренных в смете; экономии от снижения себестоимости СМР по объектам и комплексам работ, планируемой на основе эффекта от разработки организационно-технических мероприятий, и, наконец, прибыли от реализации продукции и услуг вспомогательных и подсобных производств. Выполнение плана по прибыли зависит от своевременной сдачи объектов, технологических этапов и комплексов работ заказчикам, от снижения себестоимости работ, а также от показателей других сторон деятельности, например, от работы подсобных производств и обслуживающих хозяйств, внепроизводственных

операций (реализации материальных ценностей, оказания услуг на сторону и прочих внереализационных результатов). Прибыль от сдачи работ формируется в течение всего периода строительства объекта; является экономическим результатом работы не только анализируемого года, но и предыдущих лет; формируется пообъектно, а рассчитывается в целом по строительной организации. Фактическая прибыль строительной организации складывается из суммы всех накоплений по всем источникам за вычетом суммы убытков. К убыткам относятся: перерасход по статьям себестоимости, штрафы, пени, неустойки, списание дебиторской задолженности по истечении сроков исковой давности и другие негативные результаты деятельности СМО.

Для этого проводятся следующие мероприятия:

- качественно и жестко нормируется расход строительных материалов, изделий, сырья, топлива, энергии и пр.;
- внедрена гибкая система расчетов с подрядными организациями и поставщиками;
- стимулируется трудовая деятельность работников снабжения.
- деятельность работников отдела снабжения основывается на максимальном владении оперативной информацией. Для организации и улучшения МТО ими производятся следующие мероприятия:
 - устанавливаются связи с существующими и перспективными поставщиками;
 - производятся закупки мелких партий у новых поставщиков, что позволяет расширять производственно-снабженческие связи и не замораживать оборотные средства;
 - осуществлен переход на работу с поставщиками, практикующими частичную предоплату, отсрочку платежей и покупку товаров в кредит;
 - выделяются средства на поддержание и улучшение работы складского хозяйства для уменьшения производственных затрат.

Необходимо понимать, что переход на другой вид деятельности потребует не только перестройки производства, но и всей системы хозяйствования в целом. А новая система хозяйствования нуждается в инновационных разработках в области современного управления резервами производства, позволяющими строительному предприятию обеспечивать высокую эффективность работы, конкурентоспособность и устойчивое положение на рынке.

Безусловно, что для осуществления предложенной деятельности перед предприятием встает необходимость приобретения определенного строительного оборудования, а непосредственно перед директором – задача выбора оптимальной схемы финансирования данного мероприятия. Очевидно, что в настоящее время при фактическом отсутствии государственного целевого финансирования, предприятия вынуждены использовать различные финансовые инструменты привлечения заемных средств. В отечественной практике наиболее распространенные из них – банковский кредит и финансовый лизинг.

Литература

- 1 Арбутина М.С. Анализ финансово-экономической деятельности предприятия. М.С. Арбутина, А.В. Грачева. – М.: ДИС, 2013.
- 2 Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия: Учеб. пособие для вузов / Под ред. П.П. Табученка. – Ростов н/Д: Феникс, 2013.
- 3 Анализ финансовой отчётности. Учебное пособие / Под ред. О.В.Ефимовой, М.В. Мельник. – Москва: Омега-Л, 2012.
- 4 Анализ хозяйственной деятельности предприятия/ Под ред. Л.П.Ермолова. – Минск. 2012.
- 5 Артеменко, В.Г. Теория анализа хозяйственной деятельности / В.Г. Артеменко, М.В. Беллини.: Учеб. Пособие. – М.: Диск, 2012.

ГРНТИ 06.01.11

СОВРЕМЕННЫЕ КОНЦЕПЦИИ ИЗУЧЕНИЯ КОРРУПЦИИ

У.Т. Ермекбаев

Магистрант, КазНУ имени аль-Фараби, г. Алматы

В данной работе рассмотрены основные концепции изучения феномена коррупции в рамках социальных наук. Основной акцент сделан на зарубежных исследованиях. Выявлены основные направления исследования, а также проведена систематизация существующих концепций. Помимо этого были рассмотрены некоторые проблемы и недостатки изучения коррупции на современном этапе, вместе с тем предложены некоторые пути их решения.

Ключевые слова: коррупция, концепции, социальные науки, антикоррупционная политика.

Коррупция оказывает пагубное влияние на общественные институты и государство, что порождает актуальность всестороннего изучения и описания данного феномена, не только в научной литературе, но и в средствах массовой информации, с целью выработки эффективных мер предотвращения и противодействия социальному злу.

Будучи сложным и многомерным феноменом, коррупцию необходимо изучать через призму различных дисциплин. Анализ литературы показывает, что в публикациях по данному вопросу, в основном, рассматривают коррупцию как юридическую проблему. Конечно, сегодня существует литература, в которой вопросы коррупции рассматриваются и через призму социальных наук, но количество этой литературы, к сожалению, не растет и имеющиеся публикации уже не отражают актуального дискурса.

Безусловно, юридические концепции, рассматривающие вопросы коррупции, способствуют дальнейшему изучению и углублению понимания этого явления, но такой узкоспециализированный подход не может объяснить и интерпретировать причины и природу коррупции в полном объеме и в той многомерности, в которой она существует. Поэтому, важным элементом анализа стало бы увеличение исследований с опорой на социологические и политологические концепции, которые бы внесли новый дискурс в изучение коррупции.

В зарубежной литературе, основным дискурсом является изучение коррупции во всей её многомерности и комплексности через призму широкого спектра социальных наук. В лоне этих наук можно выделить два направления

изучения феномена коррупции: макро и микроуровни (рис.1) [1]. Каждый из данных уровней по-своему рассматривает коррупцию и ее основные причины, следовательно, способы ее предотвращения. Рассмотрим эти уровни подробнее.

Рисунок 1.

Большое количество работ были посвящены вопросам коррупции на индивидуалистическом уровне или микроуровне. Общей идеей изучения коррупции на микроуровне становится рассмотрение межличностных отношений как источника коррупции [2]. На данном уровне рассматриваются: индивид, его поведение, мотивы, стимулы, которые подталкивают его к коррупционным действиям. В рамках данного уровня в литературе выделяют два направления: моралистское и теория рационального выбора.

В работах моралистов феномен коррупции рассматривается как результат неправильного действия «неправильных» людей [3]. Эти «неправильные» люди являются таковыми из-за плохой подготовки, необразованности и т.д. Здесь особенно актуальны черты мирократического принципа отбора государственных служащих.

В рамках теории рационального выбора рассматривается привлекательная сторона коррупционных действий на межличностном уровне [4]. Коррупция как акт, приносящий выгоду обеим сторонам, исследуется через различные модели, например, модель Клитгарда или теория игр.

Структуралисты или исследователи на макроуровне рассматривают коррупцию, как результат влияния институтов и поведение акторов объясняется институциональным дизайном или функциональными перекосами [5]. Действиям актора здесь не придается большого значения. Главная причина коррупции в рамках макроуровня – слабость политических институтов.

Одной из причин слабости институтов исследователи называют возможную модернизацию. Институты ослабевают во время изменений, что приводит к росту коррупции [6]. Но это, конечно, не означает, что от модернизации необходимо отказаться. Исследователи подчеркивают, что именно в переходные периоды растет уровень коррупции. Вот почему это особенно актуально для развивающихся стран.

Другое направление исследований является функционализм. Основная идея данной концепции состоит в том, что коррупция удовлетворяет те потребности коммуникации, которые не могут быть удовлетворены, по тем или иным причинам, государством или законом [7]. Здесь рассматривается положительная роль коррупции, т.е. коррупция является устройством системной дисфункции. Но такой метод устранения дисфункции ослабляет влияние государства и официальных институтов на происходящие процессы, тем самым усиливая и увеличивая дисфункцию.

Еще одним направлением является культуралистское (Heidenheimer, Johnston). В этих исследованиях приводятся взаимосвязь между культурой населения страны и уровнем коррупции. Исследователями Heidenheimer и Johnston было выявлено, что культура, в которой доминируют частные интересы над интересами большинства, более способствует высокому уровню коррупции [8].

И одним из новейших направлений является институциональное направление, которое рассматривает коррупцию не только как осознанное и целенаправленное нарушение правил игры в частных интересах, но и как неосознанное нарушение, которое не всегда приводит к личной выгоде [9]. Данное направление значительно расширило понимание коррупции, особенно в политической сфере. Одной из центральных категории данного направления становится понятие «конфликта интересов».

Макроуровень исследования рассматривает влияние и взаимосвязь коррупции и таких переменных, как демократия, уровень экономического развития, культура и т.д. Изучение в макроуровне очень удобно для рассмотрения вопросов коррупции на государственном уровне. Главным недостатком такого исследования является то, что нельзя привести к общему знаменателю причину коррупции и зачастую исследователи приходят к противоречащим друг-другу выводам. Противоречивые выводы и результаты в разных исследованиях допустимы, основная же проблема заключается в том, что отсутствуют дискуссии по полученным противоречивым результатам.

Примером такого противоречия может быть исследования в области влияния ВВП на душу населения на уровень коррупции. Первая группа исследователей утверждают, есть корреляция между высоким уровнем ВВП на душу населения и низким уровнем коррупции [10]. Вторая группа ученых сомневается в такой корреляции, и критикуют такой подход за нерепрезентативность инструментария, например, Кауфман (Kaufmann) [11]. А третья группа выявила обратную корреляцию [12].

Еще одним примером противоречия является влияние демократии. Несмотря на то что большинство исследователей сегодня считают демократию антидотом против коррупции, и здесь встречаются противоречивые результаты. Например, Трейсман (Treisman) в своих работах не нашел статистическую взаимосвязь между уровнем коррупции и демократическими институтами [13]. Также в научной литературе наблюдается увеличение количества публикации, в которых рассматривается вопрос переизбрания коррумпированных политиков [14].

Исследования в области микроуровня выглядят более монолитными и менее противоречивыми. Но здесь также существуют несколько конкурирующих моделей, которые по-разному трактуют поведения индивида в тех или иных условиях. Так, например, по модели Делла Порта (Della Porta) основной причиной для коррупционного действия становятся вероятностные выгоды и потери. В то время как в уже упомянутой модели Клитгарда основой коррупции становится асимметрия информации между принципалом и агентом.

Другим аспектом дебатов на микроуровне становится влияние увеличения количества женщин в государственном аппарате. Одни исследователи считают, что увеличение количества женщин способствует снижению уровня коррупции (Swamy, Knack, Lee), в то время как другие (Goetz) считают, что такие идеи не имеют ничего общего с действительностью и такие идеи являются эссенциалистскими [15-16].

Важно отметить, что микроуровень не отрицает влияние внешних факторов или институтов. Например, поведение может быть сконструировано СМИ и сверстниками [17].

Одной из причин противоречивых результатов исследования является дефиниция коррупции. При попытке сформулировать ответы на вопросы «что такое коррупция?», «каковы его основные черты?», «что можно считать коррупцией, а что нет?» возникает большое количество интерпретаций, следовательно, противоречий. Например, ООН не дает четкого определения коррупции. Это связано с тем, что коррупция является многомерным явлением и, пытаясь сформулировать четкое и конкретное определение, формирующий рискует упустить целый пласт взаимодействий, которые могли бы быть также быть определены как коррупция. Исходя из того, что в коррупции часто заинтересованы обе стороны и их взаимодействие носит скрытый характер, участники могут найти альтернативные способы взаимодействия. Поэтому государства сами формулируют определение коррупции, балансируя при этом между конкретностью и ограниченностью. Это не означает, что невозможно найти баланс между этими крайностями, но этот баланс должен быть найден при помощи научных исследований в каждой стране.

Исследователь Томпсон отмечает, что причина столь разной интерпретации коррупции кроется в том, что данный феномен в развитых странах отличается от коррупции в развивающихся странах [9]. Если в развитых странах коррупция связана, в большей мере, с доступом, то в развивающихся индивидуальная выгода превалирует. Те концепции, которые

были разработаны в развитых странах не всегда подходят для развивающихся. Поэтому большое количество рекомендации по снижению уровня коррупции для развивающихся стран представляет собой предложение демократизироваться и стать более прозрачными. Сами по себе такие указания, по мнению автора, являются неэффективными. Вследствие этих неэффективных мер и появляется разрыв между западными исследованиями и отечественными. Помимо выше изложенного, стоит отметить, что зарубежные исследования сфокусированы на изучении природы, сущности, функции коррупции, и мало внимания уделяют вопросам антикоррупционной деятельности. В то время как в работах отечественных исследователей большое внимание уделяется вопросам противодействия коррупции.

Решением противоречий может стать более интегрированный подход к изучению коррупции. Ни одна модель не может полностью описать и объяснить феномен коррупции и только, интегрируя исследования, обсуждая их, можно добиться продвижения в дальнейшем изучении столь противоречивого явления. С одной стороны, необходимы комплексные исследования, которые бы учитывали и макроуровень и микроуровень, тогда можно будет и разрешить противоречие внутри самих уровней. С другой стороны необходимо большее внимание уделить вопросам антикоррупционной деятельности, что стало бы подспорьем к дальнейшей интеграции между зарубежными исследованиями и отечественными. Помимо этого, такая интеграция позволила бы создать новые концепции, которые уже больше учитывали бы специфику развивающихся стран, а, может, создали бы концепции и модели для отдельно взятого региона или города.

Изучение коррупции на уровне местного самоуправления, а также отдельно взятого города способствовали бы верификации многих концепций и применением их на практике. К сожалению, на данный момент количество публикации, которые касаются местного самоуправления, остается незначительным.

Таким образом, на основании выше изложенного материала, можно сделать вывод о том, что на сегодняшний день в зарубежной литературе существует большое количество социо-политических концепции, которые могут расширить понимание сущности феномена коррупции. Поэтому, несмотря на то, что существуют слабые связи между концепциями, а также имеются противоречия в результатах исследований, казахстанским учёным было бы полезно перенять накопленный опыт для выработки более эффективных мер противодействию коррупции.

Кроме того, на мой взгляд, важным субъектом интеграционных процессов могут выступить международные организации, которые уже внесли большой вклад в вопрос противодействия коррупции. Среди таких организаций можно выделить ООН, Transparency International, Всемирный банк и др. Эти организаций на сегодняшний день являются координаторами международных усилий по борьбе с коррупцией. Но также они могли бы стать и диалоговой площадкой для исследователей. Такая площадка придала бы новый импульс

исследованиям в области коррупции и способствовала бы интеграции между различными концепциями и исследователями, которые их проводят.

Литература

- 1 Eugen Dimant, Thorben Schulte The Nature of Corruption: An Interdisciplinary Perspective // Special issue ethical challenges of corrupt practices. 2016, №17. – P. 53-72.
- 2 Peter M. Ward. Corruption, development, and inequality: soft touch or hard graft. – New York: Routledge, 1989.
- 3 Johnston M. Syndromes of corruption: wealth, power, and democracy. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- 4 Klitgaard R Controlling corruption. – Los Angeles: University of California press, 1988.
- 5 Collier M.W. Political corruption in the Caribbean basin: constructing a theory to combat corruption. – New York: Routledge, 2005.
- 6 Huntington S.P. Political order in changing societies. – New Haven: Yale University Press, 1968.
- 7 Scott J. Comparative Political Corruption // American behavioral scientist. 1972, №45. – P. 75-90.
- 8 Heidenheimer A.J. Political corruption: readings in comparative analysis. – New York: Transaction Books, 1970.
- 9 Dennis F. Thompson Theories of institutional corruption // Annual Review of Political Science. 2018, №26. – P. 1-19.
- 10 Ades A., Di Tella. Competition and corruption // American Economic Review. 1999, №89. – P. 982-993.
- 11 Kaufmann D. Governance matters. World Bank Policy Research Paper, 1999.
- 12 Frechette G. A panel data analysis of the time-varying determinants of corruption. – Paris: EPCS, 2001.
- 13 Treisman D. The causes of corruption: a cross-national study // Journal of Public Economics. 2000, №76. – P. 399-457.
- 14 Chang E.C., Golden M.A. Electoral systems, district magnitude and corruption // British Journal of Political Science. 2007, №37. – P. 115-137.
- 15 Swamy A., Knack S., Lee Y., Gender and corruption // Journal of Development Economics. 2001, №64. – P. 25-55.
- 16 Anne Marie Goetz Political Cleaners: Women as the New Anti-Corruption Force? // Development and change. 2007, №38. – P. 87-105.
- 17 Tavits M. Why do people engage in corruption? The case of Estonia // Social Forces. 2010. – №88. – P. 1257–1279.

ГТАМР 06.52

ТҰРАҚТЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨСУ, ХАЛЫҚТЫҢ ӘЛ-АУҚАТЫН ЖАҚСARTY YШІН РЕСУРСТЫҚ ЖӘНЕ ҚАРЖЫЛЫҚ ҚОЛДАУ

А.Б. Тлесова

Э.ғ.қ., доцент, М. Өтемісұлы атындағы Батыс Қазақстан университеті, Орал қ.

Б.Т. Қабдолов

Магистрант, М. Өтемісұлы атындағы Батыс Қазақстан университеті, Орал қ.

Азаматтардың әл-ауқатының деңгейін арттыру әрбір нақты елдің экономикалық моделіне қарамастан мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық саясатының негізгі мақсаттарының бірі болып табылады. Әлеуметтік-экономикалық саясат – бұл мемлекеттің біртұтас саясатының өзара анықтайтын және өзара әрекеттесетін екі аспектісі. Осылайша, экономикалық даму әлеуметтік саланың жұмыс істеуін жетілдіру үшін жағдай жасайды, ал осы мүмкіндіктерді тиісінше пайдаланатын әлеуметтік саясатты жүзеге асыру халық өмірінің сапалық сипаттамаларын арттыруға және елдің мемлекеттік бюджетіне жүктелген әлеуметтік ауыртпалықты төмендетуге ықпал етеді.

Түйін сөздер: экономикалық өсу, қаржылық қолдау, ұлттық жоба, қаржыландыру.

Экономика біздің дамуымыздың басты басымдығы, ал экономикалық өсімнің барынша жоғары қарқынына қол жеткізу – негізгі міндетіміз болып қала береді. Біз бұған өз экономикамыздың бәсекелестік қабілетін арттыру арқылы елімізді дамытудың жоспарына сәйкес және мемлекеттік қолдау арқылы қол жеткіземіз.

Бәсекеге қабілеттілікке мемлекеттік қолдаудың қолайлы жағдайында емес, бәсекелестермен қатаң күресте қол жеткізілетіні баршаға мәлім.

Бұл ретте мемлекеттік қолдаудың оңтайлы рөлі, бір жағынан, экономиканы барынша ырықтандырып, оның ашықтығына қол жеткізуде, екінші жағынан – инфрақұрылымды жасау және белді салаларды дамытуға жеке меншік секторды тарту жөнінде белсене жұмыс жүргізуде көрінеді [1].

Тәуелсіздіктің 30 жылдығында Қазақстанда экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған ел дамуының ұлттық жобалары іске қосылуда. Бұл ұлттық жобаларға сәйкес Қазақстандағы өмірді 10 жаңа жоба есебінен жақсарту жоспарлануда.

Олардың бірі – әрбір азамат үшін сапалы және қолжетімді денсаулық сақтау – «дені сау ұлт». Ашық НҚА сәйкес, оны іске асыруға 2021-2025 жылдары 3,1 трлн. теңге қажет болады. Денсаулық сақтауға жұмсалатын жалпы шығыстардың ЖІӨ-ден үлесі 5 %-ға дейін өседі деп күтілуде. Халықтың өмір сүру ұзақтығы 75 %-ға дейін ұлғаяды, ал оның медициналық қызметтердің сапасына қанағаттануы 80 %-ға жетеді. Сондай-ақ, дәрігерлердің орташа жалақысы 2023 жылға дейін 2,5 есе өседі [2].

Келесі жоба – сапалы білім беру Bilimdi Ult (Білімді ұлт). Ұлттық жоба 2025 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспарындағы «Қазақстан – 2050» стратегиясы, Мемлекет басшысының және Nur Otan партиясының сайлауалды бағдарламасында белгіленген негізгі міндеттерді қамтыды [3]. Жалпы ол 4 бағыт, 5 міндет, 15 көрсеткіш және 26 іс-шарадан тұрады. Мектепке дейінгі және орта білім беру сапасына қанағаттану деңгейі 2025 жылға қарай 80 %-ға дейін (2021 жылы – 68,4 %) өседі деп күтілуде. Дүниежүзілік экономикалық форумның кәсіптік-техникалық білім беру сапасы бойынша Қазақстан 2021 жылы 90-шы орыннан 75-ші орынға көтеріледі. Ұлттық жоба шеңберінде біржағынан қала мен ауыл, және өңірлер арасындағы білім сапасындағы алшақтықты азайту, екінші жағынан жалпы республиканың білім сапасын арттыру үшін кешенді шаралар қарастырылады. Мемлекет басшысының тапсырмасы бойынша педагогтердің жалақысын әрі қарай өсіру мәселесі қамтылды. Оқулықтарды әзірлеу және оларға сараптама жүргізуге жаңа тәсілдер әзірленеді, педагогтердің кәсіби дамыту жүйесі жетілдірілетін болады.

Тағы бір жоба цифрландыру, инновациялар және ғылым есебінен технологиялық серпіліске бағытталған [4]. Қазіргі уақытта бұл мәселелер «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасында шешілуде, бірақ оның мерзімі 2022 жылы аяқталады. «Цифрлық Қазақстанға» 108,7 млрд. теңге бөлінді (оның ішінде 2021 жылы 20,9 млрд. теңге және 2022 жылы 19,2 млрд. теңге).

Келесі жоба – агроөнеркәсіптік кешенді дамыту. Ашық НҚА сәйкес, осы жобаны 2021-2025 жылдары іске асыру мемлекеттік бюджеттен 4,9 трлн теңге шығынды талап етеді. Оның ішінде 2021 жылы – 637,1 млрд теңге, 2022 жылы – 970,5 млрд. теңге, 2023 жылы – 1 трлн. теңге, 2024 жылы – 1,1 трлн. теңге, 2025 жылы – 1,1 трлн. теңге. Осының есебінен еңбек өнімділігін 2,5 есеге арттыру жоспарлануда. Өңделген өнімнің экспорты екі есе өседі.

Сондай-ақ, «Қауіпсіз Ел», «Қуатты өңірлер – ел дамуының драйвері», кәсіпкерлікті дамыту, су ресурстарын басқару және «Жасыл Қазақстан» бағыттары. «Қуатты өңірлер – ел дамуының драйвері» ұлттық жобасы базалық қызметтерге тең қолжетімділікті және еліміздің көліктік байланысын қамтамасыз етуге бағытталған. Бұл өңірлер арасындағы қатынасты және өңірлер ішіндегі елді мекендердің бір-бірімен байланысын қамтамасыз етеді.

Қалалар мен ауылдарда сумен жабдықтау және су бұру қызметтеріне 100% қолжетімділік қамтамасыз етіледі. 2025 жылдың соңына дейін даму әлеуеті бар 3 561 ауылдарды жаңғырту жоспарлануда.

Ал осы мақалада қарастырылатын бағыт – қазақстандықтардың әлеукаатын арттыруға бағытталған тұрақты экономикалық өсім. Осыған ұқсас мәселелер 2018 жылы бекітілген «ҚР-ның 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарында» көтерілуде.

Экономикалық өсу – барлық елдердің алдында тұрған негізгі проблемалардың бірі. Оның динамикасы бойынша олар ұлттық экономикалардың дамуы, халықтың өмір сүру деңгейі, шектеулі ресурстар проблемалары қалай шешілетіні туралы бағаланады. Экономикалық өсу кез келген экономикалық жүйелердегі әлеуметтік өндірістің маңызды сипаттамасы болып табылады. Экономикалық өсу өлшенетін көрсеткіштер әдетте: жалпы ұлттық өнім немесе жалпы ішкі өнім. ЖІӨ экономикада бір жыл ішінде өндірілген барлық түпкілікті өнімдер мен қызметтердің нарықтық құны ретінде анықталады, онда белгілі бір елдің аумағында құрылған түпкілікті тауарлар мен қызметтердің көлемі ғана ескеріледі. Экономикалық өсу әдетте алдыңғы кезеңге қатысты пайызбен немесе абсолютті шамалармен өлшенеді. Экономикалық өсу елдің әлеуетті және нақты жалпы ішкі өнімінің ұлғаюынан, елдің, аймақтың экономикалық қуатының өсуінен көрінеді.

Экономикалық өсу уақыт өте келе нақты өндіріс көлемі өскен кезде пайда болады. Нақты өндіріс жалпы ішкі өніммен тұрақты бағамен өлшенеді, осылайша бағаның өсуінің ұлттық өндіріс құнына әсері жойылады.

Ал, тұрақты экономикалық өсу маңызды экономикалық проблемалар туғызбай, әсіресе болашақ ұрпақ үшін қолдауға болатын өсу қарқыны. Бүгінгі қарқынды өсу ресурстарды сарқып, болашақ ұрпақ үшін экологиялық проблемалар тудыруы мүмкін, соның ішінде мұнай мен балық қорының сарқылуы және жаһандық жылыну.

Өсу кезеңдері көбінесе тұтыну шығындарының өсуі сияқты жиынтық сұраныстың артуымен байланысты, бірақ тұрақты өсу өндіріс көлемінің ұлғаюын қамтуы керек. Егер өндіріс көлемі өспесе, кез келген қосымша сұраныс баға деңгейін арттырады.

Жан басына шаққандағы жалпы ішкі өнім көбінесе ел азаматтарының өмір сүру деңгейі мен олардың экономикалық әл-ауқатының негізгі көрсеткіші ретінде қарастырылады.

Ұлттық жоба шикізаттық емес секторға инвестициялар есебінен өндірістің әртүрлі түрлерін дамытуды көздейді. Мәселен, капитал салымдарының көлемін 75 %-ға ұлғайту жоспарлануда: 2020 жылғы 7,7 трлн. теңгеден 2025 жылы 13,7 трлн. теңгеге дейін (2020 жылғы бағалар бойынша). Нәтижесінде Қазақстаннан шикізаттық емес экспорттың өсуі екі есеге – 41 млрд. АҚШ долларына дейін ұлғаюы тиіс.

Ескеру керек, қазіргі уақытта елдің импортқа тәуелділігі экономиканың жағдайына әсер етеді. Осылайша, инфляция мен кредиттер бойынша мөлшерлемелердің жоғары деңгейі өндірісті әртараптандырудың болмауымен де байланысты. Бұл Қазақстанның энергия ресурстары бағасының әлемдік ауытқуына қатты тәуелді екендігімен түсіндіріледі.

Ұлттық жобаның маңызды мақсаттарының бірі электр энергиясына тарифтердің көтерілуінің айырмасын өтеумен әлеуметтік осал тұрмыстық тұтынушыларды 40 пайыз қамту болып табылады.

Сондай-ақ осы ұлттық жобаның маңызды мақсаттарының бірі жаңартылатын энергия көздері (ЖЭК) есебінен электр энергетикасы саласын дамыту мәселесі болды.

ЖЭК-тен электр энергиясының үлесі 2025 жылға қарай Қазақстандағы генерацияның жалпы көлемінің 6 %-ын құрауы тиіс.

Салыстыру үшін, 2020 жылы бұл көрсеткіш 3 %-ға тең болды. Бұл ретте жұмыс істеп тұрған электр станцияларын жаңғырту бойынша жұмыстар жүргізу жоспарлануда. Барлық осы шаралар халықтың әл-ауқатын жақсартуға және ішкі өндірісті арттыруға мүмкіндік беруі керек.

Ұлттық жоба келесі бағыттарға бағытталған:

- шикізаттық емес секторға инвестициялардың өсуі, сондай-ақ құн жасаудың жаһандық және өңірлік тізбектеріне кіру негізінде экономиканы әртараптандыруға;

- халық табысының өсуі, ол үшін өнімділігі жоғары жұмыс орындары құрылады;

- ЖЭК базасында электрді генерациялауды дамыту.

Ұлттық жобаны іске асыру нәтижесі 2025 жылы мынадай төмендегі көрсеткіштерге қол жеткізуге болады:

- 102 мыңнан астам жаңа тұрақты жұмыс орнын ашу;

- еңбек өнімділігінің 20 %-дан астамға өсуі;

- өңдеу өнеркәсібі өнімдерін өндіру көлемін 1,5 есеге ұлғайту;

- шикізаттық емес экспортты 41 млрд. долларға дейін ұлғайту;

- ЖЭК-тен электр энергиясының үлесі генерацияның жалпы көлемінің 6 %-ын құрайды.

Осылайша, «Қазақстандықтардың әл-ауқатын арттыруға бағытталған тұрақты экономикалық өсу» ұлттық жобасы бес бағытты қамтиды [5]. Бұл индустриялық-инновациялық даму, мұнай-газ-химия және энергетика кешендерін, геология саласын дамыту, сондай-ақ шикізаттық емес экспортты ілгерілету. Осы бағыттарды іске асыру шеңберінде алты міндет, 13 көрсеткіш және 55 іс-шара көзделген.

Қабылданған шаралардың нәтижесінде өңдеу өнеркәсібі өнімдерінің өндірісі бір жарым есеге артады. Шикізаттық емес экспорт 2025 жылы 41 млрд долларды құрап, екі есеге ұлғаяды. Шикізаттық емес сектордың негізгі капиталына инвестициялар 75 %-ға артады. Экономикадағы еңбек өнімділігі 1,2 есе өседі. Энергетикалық кешенді жаңғырту есебінен жаңартылатын энергия көздерінің 2000 мегаватт қосымша қуаттарын іске қосу жүзеге асырылатын болады. Аумақтың геологиялық зерттелуін қамту 2,3 млн. шаршы километрге дейін ұлғаяды деп көзделуде.

Бұл жобадан күтілетін әлеуметтік әсер:

- халықтың нақты ақшалай кірістерінің 2019 жылғы деңгейден 27,1 %-ға өсуі;

- өңдеу өнеркәсібіндегі жұмысшылардың орташа жалақысын 2020 жылғы деңгеймен салыстырғанда 31,5 %-ға арттыру;
- электр энергетикасы қызметкерлерінің орташа жалақысын 2020 жылғы деңгеймен 50 %-ға өсіру;
- мұнай-газ химия өнеркәсібі қызметкерлерінің орташа жалақысын 2020 жылғы деңгеймен 25 %-ға арттыру;
- электр энергиясына тарифтердің көтерілуінің айырмасын өтеумен әлеуметтік осал тұрмыстық тұтынушыларды қамту 40 %-ды құрайды.

Қорыта келе, Қазақстан экономикасының өсу мүмкіндіктері сыртқы, сондай-ақ ішкі сипаттағы шектеулерге ие. Сыртқы шектеу экономикалық өсу қарқынын төмендетудің жалпы әлемдік мәселесі болып табылады.

Сондықтан қалыптасқан жағдайдан шығу жолы технологиялық дамудың әлемдік трендтерін: өнеркәсіптің, адами (интеллектуалдық) капиталдың, әлеуметтік саланың сапалы дамуын, халықтың табиғи өсуін ынталандыруды және қаржы жүйесінің тиісті бейімделуін (қаржыны әлеуметтендіру) ескере отырып, экономиканы неоиндустрияландырудың кешенді стратегиясын әзірлеу болуы мүмкін. Өнеркәсіпті дамытудың үздік құралдары инвестициялық сұранысты арттыру және жаңа технологиялық құрылыстың озық технологияларын енгізу болады. Бұл жаңа экономикалық циклде экономикалық даму бойынша көшбасшылар қатарында болуға мүмкіндік береді. Инвестициялық сұраныстың артуы халық табысының артуына және тұтынушылық сұраныстың одан әрі өсуіне де әсер етеді.

Сондай-ақ, қол жеткізілген макроэкономикалық тұрақтылықты сақтауды ескере отырып, Үкімет күш-жігерін экономикалық өсу мақсаттарына шоғырландыру қажет. Ол үшін ақша реттеушісі нақты маңызды ұлттық жобаларға ақша массасын ұлғайту құралдарын қолдана отырып, бағаны қолайлы деңгейде ұстап тұру үшін инфляцияны таргеттеу саясатын қолдануы керек.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 «Ұлттық жобалар тізбесін бекіту туралы» ҚР Президенті Жарлығының жобасы туралы ҚР Үкіметінің 2021 жылғы 31 наурыздағы № 188 қаулысы. <https://adilet.zan.kz>.

2 «Дені сау ұлт әрбір азамат үшін сапалы және қолжетімді денсаулық сақтау» ұлттық жобасын бекіту туралы // ҚР Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 725 қаулысы. <https://adilet.zan.kz>.

3 «Білімді ұлт сапалы білім беру» ұлттық жобасын бекіту туралы. ҚР Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 726 қаулысы. <https://adilet.zan.kz>.

4 «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы. ҚР Үкіметінің 2017 жылғы 12 желтоқсандағы № 827 қаулысы. <https://adilet.zan.kz>.

5 «Қазақстандықтардың әл-ауқатын арттыруға бағытталған тұрақты экономикалық өсу» ұлттық жобасы. <https://economy.kz>.

ГРНТИ 06.81.12

КОРПОРАТИВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ: ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРЕМЕНЫ

А.К. Кудайбергенова

Алматы Менеджмент Университет, г. Алматы

В статье рассматриваются современные тенденции и изменения, происходящие в сфере корпоративного управления. Представлена актуальность и потребность развития и совершенствования корпоративного менеджмента при наличии заинтересованности предприятия в конкурентоспособности на современном рынке. Вместе с этим рассматриваются основные принципы и факторы корпоративного управления, способные оказывать воздействие на его уровень. Тема развития продуктивного корпоративного управления является особо актуальной на казахстанском рынке.

Ключевые слова: корпоративное управление, принципы корпоративного управления, модели корпоративного управления, акционерный капитал.

Повышение заинтересованности к проблемам корпоративного управления в мировом пространстве объясняется потребностью в обеспечении финансово-экономической безопасности и устойчивости экономики.

Справедливая и продуктивная система корпоративного управления содействует обеспечению безопасности, невредимости и рациональному применению акционерного капитала, привлечению вложений, обеспечению развития и роста в долговременной перспективе, а также реализации намеченных задач и уменьшению вероятных и реальных рисков.

В современной действительности от предприятий предполагается не только формальная согласованность и адекватность предписаниям нормам законодательства и регуляторов, но также аргументированная согласованность с прогрессивными нормами корпоративного менеджмента. Вместе с этим задачи функционирования корпоративного управления целесообразно соотносить с особенностями и обязательствами предпринимательства.

На сегодняшний период развития тема функционирования и совершенствования корпоративного управления в отрасли банковской деятельности приобретает особую актуальность. Высшая администрация предприятий имеют полное представление по поводу того, что от продуктивного корпоративного управления целиком зависит перспектива казахстанской банковской системы. Это связано с тем, что существенному толчку к тому, чтобы переосмыслить проблемы качества корпоративного

менеджмента в банковской отрасли предшествовали события, произошедшие в отечественной банковской отрасли в 2017 году [1].

Цель исследования состоит в том, чтобы выявить основные тенденции и изменения, происходящие в корпоративном управлении, а также какое они оказывают влияние на стратегию развития предприятия.

При написании статьи применялись такие методы, как метод группировок, сравнительный метод, метод системного, компонентного анализа. Проблемы формирования продуктивного и плодотворного управления акционерными обществами в Казахстане требуют исследования, вспомогательного анализа теоретических, практических и методологических парадигм, сформировавшихся на практике.

В настоящее время часто возникает взаимозамещение таких понятий, как «корпоративное управление» и «корпоративный менеджмент». Заметим, что менеджмент является более узким понятием, которое «включается» в корпоративное управление. Помимо этого, следует подчеркнуть, что корпоративный менеджмент осуществляется только менеджментом компании (то есть, высшим руководящим звеном), а корпоративное управление осуществляется всеми органами правления компании (акционерами, советом директоров, генеральным директором и менеджментом) [2].

В целом, менеджмент – это не просто задача управления бизнесом, это неотъемлемая часть всех социальных организаций, и его можно найти повсюду как отдельный и доминирующий вид деятельности. Он включает в себя такие важные и необходимые для ведения дел аспекты, как новые идеи, фантазии и видения группы, работающей с целью достижения лучших результатов или производительности. Именно менеджмент обеспечивает бесперебойную работу в организации за счет сосредоточения внимания на сильных сторонах, нейтрализации слабых звеньев, преодоления трудностей и установления командного духа.

Значение менеджмента для организации можно определить следующим образом:

1. Решение проблемы перемен. В последние годы перемены стали интенсивными и критическими, а качественное управление в условиях быстроизменяющихся обстоятельств внутренней и внешней среды принимает все наиболее важное значение.

2. Эффективное использование семи «М». В бизнесе существует семь «М» (англ.), таких как: люди, материалы, деньги, машины, методы, рынки и менеджмент.

3. Управление организацией. Так же, как разум, который направляет и контролирует тело для выполнения его желаний, менеджмент направляет и контролирует организацию для достижения желаемой цели.

4. Интегрирует различные интересы: в групповых усилиях существуют различные общие интересы, которые оказывают давление на другие группы с целью достижения максимальной отдачи, и менеджмент, уравнивая, их объединяет.

5. Обеспечивает стабильность в обществе путем изменения и модификации ресурсов, чтобы соответствовать требованиям времени и ситуации.

6. Обеспечивает инновации – менеджмент обеспечивает организацию новыми идеями, представлениями и видениями, необходимыми для повышения производительности труда сотрудников компании.

7. Формирует корпоративную культуру, координирует деятельность различных отделов организации и устанавливает командный дух среди персонала.

Следует отметить, что корпоративное управление и менеджмент – это не одно и то же. Менеджмент относится к деятельности специалистов, профессионально ведущих бизнес. Иными словами, менеджмент базируется на механизмах и способах ведения бизнеса. Первое же понятие более многогранно: корпоративное управление – это взаимодействие большого количества людей и организаций, которые связаны с различными аспектами функционирования компании.

Понятие «управление» включает в себя комплекс приемов и методов целенаправленного влияния на конкретный объект для получения конкретного результата. В основе любого руководства (управления) находится цель, которую нужно достичь. Именно эта конкретная цель определяет методы и приемы оказания воздействия [3]. Стоит отметить, что управление воздействует на все виды деятельности.

Корпоративное управление, в отличие от менеджмента, находится на другом, более высоком уровне управления компаний. Пересечение функций корпоративного управления и менеджмента может происходить только в случае разработки стратегии развития компании.

Термин «корпоративное управление» все чаще стал использоваться представителями как крупного и среднего бизнеса, так и государственной власти. В настоящее время не существует единого принятого подхода к определению этого понятия. Аналогично его не приводится и в каком бы то ни было нормативно-правовом акте России.

Корпоративное управление (КУ) по-разному определяется разными экспертами и организациями. Корпоративное управление – совокупность экономических и административных механизмов, с помощью которых реализуются права акционерной собственности и формируется структура корпоративного контроля; система взаимодействий между руководством компании, ее советом директоров, акционерами и другими заинтересованными лицами для реализации их интересов [4, с. 41].

Корпоративное управление – это набор механизмов, используемых для поддержания адекватного баланса между правами акционеров и потребностями совета директоров и менеджмента в процессе управления компанией [5].

На сегодняшний период развития перед отечественными банковскими учреждениями стоит цель не только устойчиво закрепиться на рынке, но также занять место на длительную долгосрочную перспективу, что у некоторых

банков получается достаточно не плохо. В рассматриваемой ситуации банкам следует заострять свое внимание на формировании продуктивной и плодотворной корпоративной системы.

Термин корпоративного управления находят широкое применение в рекомендациях международные предприятия, а также сами предприниматели, поскольку корпоративный менеджмент имеет место быть в произвольном предприятии среднего сегмента, принадлежащего к акционерному обществу или корпорации [6].

На текущий период основные аспекты раскрытия проблем в корпоративном менеджменте и определенному их решению стоят достаточно остро. Причиной тому явились ликвидация, реализация и реорганизация некоторых отечественных банковских учреждений на протяжении нескольких лет, что соответствующим образом оказывает заметное воздействие на отечественную экономику.

В разных источниках содержится большое количество сведений о корпоративном управлении в государствах бывшего Союза, но отдельного исследования механизма корпоративного менеджмента в банковской отрасли не рассматривается [7].

В источниках, раскрывающих рассматриваемую тему, содержится большое число трактовок термина корпоративное управление, но при этом не имеется конкретного толкования. По моему мнению, корпоративное управление – это административные и экономические составные компоненты, предоставляющие возможность для формирования продуктивной системы администрации предприятия, то есть построения продуктивных отношений между администрацией организации, а именно советом директоров, акционерами, членами правления, банковскими структурами, персоналом и прочими субъектами, которые заинтересованы в этом [8].

В 1999 году на встрече Министров стран Организации Экономического Сотрудничества и Развития были утверждены основные принципы корпоративного управления (далее по тексту – ОЭСР). С того времени утвержденные принципы стали основными принципами корпоративного управления в международных компаниях [9].

Управление корпоративное затрагивает между собственниками компании и его руководством взаимоотношений, построенная система способствует увеличению стоимости компании, снижению операционных рисков, повышению устойчивости к изменениям на рынке [10].

В Казахстане развитие корпоративного управления началось в 2002 году. В том же году Национальный Банк разработал рекомендации по применению принципов корпоративного управления в отечественных компаниях [11].

От эффективности корпоративного управления зависит стабильность отечественной банковской системы. Пищей для размышления являются события, произошедшие с некоторыми банками за годы независимости финансового сектора. В следствие отсутствия системы корпоративного управления были лишены лицензий такие банки как: АО «Наурыз Банк

Казахстан», АО «Валют-Транзит Банка», АО «БТА Банк», АО «Казинвестбанк», АО «Банк Астаны», АО «Эксимбанк Казахстан», АО «Qazaq Banki» [8]. Об этом также свидетельствует отчет, выпущенный рейтинговым агентством Standart & Poors, согласно которому были выявлены такие проблемы как непрозрачная структура собственности, чрезмерное кредитование связанных лиц, хищение и присвоение денежных средств руководством [12].

Таким образом, выстроенная система корпоративного управления в банках должна снизить прежде всего операционные риски и способствовать финансовой стабильности и прибыльности Банка. Проблема с управлением рисками в банках Казахстана объясняется прежде всего низким уровнем корпоративного управления, а именно конфликтами интересов и их неэффективным разрешением, нерациональным отношением руководства, недостатками в раскрытии информации [13].

При этом необходимо отметить, что от создания налаженной системы корпоративного управления в банковском секторе выиграют все стороны:

- банки второго уровня в целом повышают эффективность своей деятельности, соответственно увеличивают прибыльность компаний;
- банки привлекают новых вкладчиков, инвесторов;
- у акционеров появляется уверенность в повышении доходности своих акций [14];

Имеется ряд положительных последствий при построении эффективной корпоративной системы:

- повышение в целом инвестиционной привлекательности компаний;
- повышение стоимости акций компаний, соответственно увеличение объема привлекаемого капитала на единицу номинальной стоимости капитала, соответственно повышение уверенности акционеров в свои инвестиции;
- улучшении репутации компании.

На сегодняшний день очень важна степень соблюдения компаниями основных принципов корпоративного управления. Компании на законодательном уровне должны внедрять у себя кодексы в организациях, так как соблюдение принципов корпоративного управления напрямую влияют на инвестиционную привлекательность компании. Но в основном большой поток компаний разрабатывают кодексы для формального отчета, берут за основу при написании кодексы зарубежных и шлифуют под казахстанские реалии [15]. Уже сложившаяся структура корпоративного управления имеется в АО «Народный Банка Казахстана».

Основные элементы эффективной системы корпоративного управления: прозрачность структуры собственности и организации компании, рациональное участие акционеров в ее управлении, эффективная защита прав миноритарных акционеров, обеспечение всех акционеров достоверной деловой информацией.

Для успешной работы конкурентоспособного банка второго уровня на рынке необходимо построить корпоративное управление высокого качества, устанавливающая отношения между Советом директоров, акционерами,

Правлением и другими заинтересованными участниками. В банковском секторе Казахстана организации придерживаются основных принципов корпоративного управления, которые сложились на практике. Ниже предоставлена информация о принципах корпоративного управления в одном из передовых банков второго уровня.

В настоящее время отличительными признаками системы корпоративного управления в Республике Казахстан являются:

- относительно высокая доля менеджеров в крупных компаниях, если сравнивать с мировым опытом;
- наблюдается «непрозрачность» отношений собственности. Характер приватизации и постприватизационного периода привели к тому, что фактически невозможно провести четкую границу между реальным и номинальным собственником.

Из таблицы видно, что выделить один принцип невозможно. При построении эффективной модели корпоративного управления необходимо руководствоваться всеми вышеуказанными принципами.

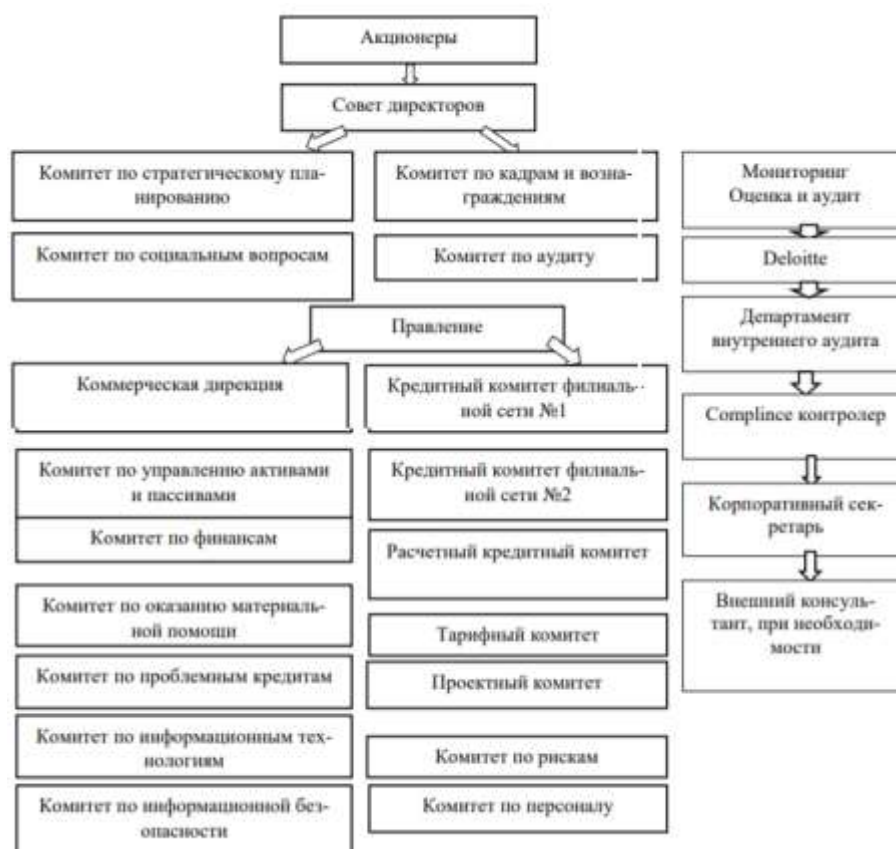

Схема 1. Структура корпоративного управления АО «Народный Банк Казахстана» [13].

Среди наиболее важных специфических проблем в странах с развитой рыночной структурой, присущих большинству стран с формирующейся

рыночной экономикой и создающих дополнительные трудности формирования моделей корпоративного управления и контроля, следует выделить:

- нестабильность ситуации в стране: макроэкономическая и политическая;
- неустойчивое финансовое состояние большого числа компаний;
- неоднозначная сосредоточенность владения акций в одних руках [16].

Можно выделить несколько путей усовершенствования корпоративного управления в Казахстане. Это, совершенствование законодательной базы, усиление пруденциальных нормативов и должный контроль за банками второго уровня со стороны Национального Банка [17].

Существует Базельский комитет по банковскому надзору. На законодательном уровне Республике Казахстан следует разработанным рекомендациям Группе разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег ФАТФ [17]. Помимо первых сорока рекомендаций ФАТФ существуют 9 специальных, так как в 2001 году ФАТФ расширила свой мандат, включив в него проблемы финансирования террористических актов [18].

Таблица 1. Общие принципы корпоративного поведения работников АО «Народный Банк Казахстана».

№	Наименование принципа	Краткая характеристика принципа, что должен делать каждый менеджер/работник Банка
1	Принцип законности	Каждый работник Банка обязан неукоснительно соблюдать требования действующего законодательства Республики Казахстан.
2	Принцип профессионализма и компетентности	В процессе выполнения своих обязанностей должен использовать весь имеющийся интеллектуальный, организационный и нравственный, а также осуществлять профессиональную деятельность в соответствии с должностными обязанностями в пределах компетенции;
3	Принцип добросовестности и инициативности	Обязан добросовестно относиться к исполнению им своих профессиональных обязанностей, проявляя инициативу и творческий подход
4	Принцип ответственности	Несет личную ответственность за неисполнение либо ненадлежащее исполнение должностных обязанностей и превышение им своих полномочий
5	Принцип корпоративности.	Работники Банка в отношениях между собой действуют на основе взаимоподдержки, взаимного уважения.
6	Принцип независимости.	Сотрудник должен руководствоваться принципами беспристрастности и честности, не допускать предвзятого отношения к коллегам, клиентам, деловым партнерам Банка.
7	Принцип соблюдения этических норм	Руководствоваться высокими нормами общечеловеческой и деловой этики, уважительно относиться к должностным лицам и работникам Банка, акционерам, клиентам, партнерам
8	Принцип конфиденциальности	Сохранять в тайне конфиденциальную информацию, а также коммерческую и банковскую тайну

Примечание – Составлено автором на основе источника [18].

Корпоративное управление, по своему значению, предусматривает установление устойчивого равновесия интересов многочисленных заинтересованных сторон компании. Такими сторонами, чаще всего, имеются в

виду акционеры, высшее руководящее звено (совет директоров, например), клиенты, поставщики, финансисты, вкладчики, правительство и общество. Корпоративное управление распространяется чуть ли не на все сферы управления, от обеспечения основы (своеобразной базы) для достижения целей компании, до планов действий и внутреннего контроля, измерения результатов деятельности и раскрытия корпоративной информации.

Впервые в России термин «корпоративное управление» на государственном уровне был определен органом исполнительной власти – Федеральной службой по финансовым рынкам в издании «Корпоративное управление: история и практика», где приводятся следующие определения этого понятия:

- корпоративное управление – система отчетности перед акционерами лиц, которым доверено текущее руководство компанией;

- корпоративное управление – способ управления компанией, который обеспечивает справедливое и равноправное распределение результатов деятельности между всеми акционерами, а также иными заинтересованными лицами;

- корпоративное управление – комплекс мер и правил, которые помогают акционерам контролировать руководство компании и влиять на менеджмент в целях максимизации ее прибыли и стоимости;

- корпоративное управление – система взаимоотношений между менеджерами компании и ее владельцами по вопросам обеспечения эффективности ее деятельности и защите интересов владельцев, а также других заинтересованных сторон.

Корпоративное управление компании важно для инвесторов, поскольку оно показывает направление деятельности и целостность бизнеса. Профессиональное корпоративное управление помогает компаниям завоевать доверие инвесторов и общества. В результате корпоративное управление способствует повышению финансовой устойчивости и конкурентоспособности, создавая возможность для долгосрочных инвестиций участников рынка.

Большинство компаний стремятся к высокому уровню корпоративного управления. Неудовлетворительный же уровень может поставить под сомнение надежность, порядочность или взятые перед акционерами обязательства компании – все это может иметь негативные последствия для финансового состояния компании.

В заключение можно сказать, что для успеха организации даст лучшие результаты как профессиональный менеджмент, так и грамотное корпоративное управление. Недостаточно грамотное управление ведет к проблемам и в конечном итоге приводит к снижению привлекательности для инвесторов и рыночной стоимости компании.

Заключение. Вопрос построения эффективной системы корпоративного управления очень важен как на уровне микро, так и на макро, так как построение системы корпоративного управления в компании влияет напрямую на экономическое состояние страны.

Принимая во внимание то, какие последствия могут нанести экономике неэффективное корпоративное управление и насколько серьезно это может отразиться на «простом» народе, напомним, только в АО «Казинвестбанк» Единым накопительным фондом было размещено порядка 3 млрд. тенге пенсионных накоплений [19], можно сделать вывод, что дальнейшее совершенствование корпоративного управления должно быть.

При этом надо отметить, что расширение практики корпоративного управления в банковской сфере открывает широкие возможности для привлечения дополнительных средств в уставные капиталы банков, прежде всего зарубежных инвесторов [20]. Соответственно, посредством корпоративного управления необходимо добиться повышения роли банков в обслуживании и финансировании реальных секторов экономики [21].

Литература

- 1 Корпоративное управление в коммерческих банках, дипломная работа, 2016, URL: <https://www.docsity.com/ru/korporativnoe-upravlenie-v-kommercheskih-bankah>.
- 2 Корпоративное управление: Курс лекций. <https://knigi.studio/upravleniekorporativnoe/kurs-lektsiy-distipline-e.html>.
- 3 Кодирова А.С. Корпоративное управление и корпоративный менеджмент: эволюция, модели, сходства и различия. – М., 2016. – С. 55-60.
- 4 Кирилловых А.А. Корпоративное право. – М.: Юстицинформ, 2009. – 192 с.
- 5 Газин Г. Корпоративное управление в России Интернет-проект «Корпоративный менеджмент».
- 6 Корпоративное управление в коммерческих банках, 2017. URL: studbooks.net/1230021/bankovskoe_delo/vvedenie.
- 7 Корпоративное управление в коммерческих банках, диссертационная работа, URL: <http://vuz24.ru/nex/vuz-2412.php>.
- 8 Корпоративное управление в коммерческих банках, дипломная работа URL: stud.wiki/bank/3c0a65635b2bd68a5c53a89421216c37_0.html.
- 9 Оценка качества корпоративного управления. URL: studbooks.net/82132/ekonomika/otsenka_kachestva_korporativnogo_upravleniya.
- 10 Принципы и механизмы корпоративного управления. URL: [https://vuzlit.ru/1578670/printsipy_mehanizmy_korporativnogo_upravleniya](http://vuzlit.ru/1578670/printsipy_mehanizmy_korporativnogo_upravleniya).
- 11 Костюк А.Н. Корпоративное управление в банке. URL: <http://ml.miit-ief.ru/>.
- 12 Корпоративное управление в коммерческих банках. URL: <http://www.kazreferat.info/read/korporativnoe-kommercheskih-bankah-MTI2NzAy>.
- 13 Разина А. 8 самых громких скандалов в финансовом секторе Казахстана, informБЮРО, 2017. URL: <https://informburo.kz/stati/8-samyh-gromkih-skandalov-v-finansovom-sektore-kazahstana.html>.

14 Грачева М. Проект IFC «Корпоративное управление в России», ответственный редактор ежеквартального обзора канд. экон. наук Наталья Арабова программа IFC по корпоративному управлению. Особенности корпоративного управления в банках, журнал «Управление компанией» №7-8., URL: https://www.cfin.ru/management/strategy/orgstr/directors_board_2.shtml.

15 Оценка системы корпоративного управления Банка, дипломная работа, URL: <http://turboreferat.ru/finance/ocenka-sistemy-korporativnogo-upravleniya-banka/202301-1012240-page6.html>.

16 Переходная экономика и корпоративное управление. URL: https://studref.com/461553/menedzhment/perehodnaya_ekonomika_korporativnoe_upravlenie.

17 Официальный сайт АО «Народный Банк Казахстана», раздел «корпоративное управление». <https://halykbank.kz/about-bank/korporativnoe-upravlenie>.

18 Кодекс корпоративного управления в АО «Народный Банк Казахстана». Официальный сайт АО «Народный Банк Казахстана», раздел «корпоративное управление». <https://halykbank.kz/aboutbank/korporativnoe-upravlenie>.

19 S&P выявило самые слабые места корпоративного управления в банках СНГ. Капитал – Центр деловой информации, 2017., URL: <https://kapital.kz/world/63733/s-p-vyyavilo-samye-slabye-mestakorporativnogo>.

20 Group of Governors and Heads of Supervision announces higher global minimum capital standards. Annex 2: Phase-in arrangements // Press release by Basel Committee on Banking Supervision, Bank for International settlements. 2010, – 6 p.

21 Светкова А.Д. Оценка системы корпоративного управления Банка. дипломная работа. URL: <http://turboreferat.ru/finance/ocenka-sistemy-korporativnogo-upravleniya-banka/202301-1012240-page6.html>.

ҒТАМР 06.81.12

ҰЙЫМ ҚЫЗМЕТІНІҢ ТИІМДІЛІГІН ТАЛДАУ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

М.К. Баймырзаева

Э.ғ.к., доцент, Д.А. Қонаев атындағы Евразиялық заң академиясы, Алматы қ.

М.М. Абдыкаримова

*Магистр, аға оқытушы, Д.А. Қонаев атындағы Евразиялық заң академиясы,
Алматы қ.*

А.Д. Корабаева

*Магистр, аға оқытушы, Д.А. Қонаев атындағы Евразиялық заң академиясы,
Алматы қ.*

Мақалада Қазақстандағы қаржы жүйесінің негіздерімен таныстыру, банк бизнесі туралы қалыпты білімді кеңейту міндеті қойылған. Бұл жұмыста коммерциялық банк активтерінің қаржылық жай-күйін талдау мен бағалаудың теориялық базасы зерделенді; кредиттік ұйымдардың активтерінің қаржылық жай-күйін талдау мен бағалаудың ішкі жүйелерін жетілдірудегі өткір қажеттілігін зерделеу проблемаларының спектрін белгілеу мүмкіндігі пайдаланылды.

Түйін сөздер: банктер, активтер, талдау, активтерді бағалау, операциялық тәуекел-менеджмент.

Тиімділік – шаруашылықты жүргізудің нәтижелік көрсеткіші. «Экономикалық эффект» және «экономикалық тиімділік» түсініктерін өзара ажырата білу керек [1].

Экономикалық эффект дегеніміз ақшалай өлшемдегі қызметтің нәтижесін сипаттайтын абсолютті көрсеткіш. Экономикалық тиімділік – алынған нәтижені осы нәтижені алуға жұмсалған шығындармен салыстыра отырып қарастыратын қатысты көрсеткіш.

Осылайша, экономикалық тиімділік ұйым қызметінің нәтижесі мен сол нәтижеге қол жеткізу барысында жұмсалған шығындардың арасындағы байланысты көрсетеді. Экономикалық тиімділік нәтижелер мен шығындардың абсолютті мәндері негізінде есептелетін қатысты көрсеткіштер арқылы сипатталады.

Экономикалық әдебиеттерде тиімділік критерилері әр-түрлі көрсетіледі:

- шығындардың қолайлы мөлшері жағдайындағы максималды нәтиже;
- шығындардың төменгі деңгейіндегі максималды нәтиже;
- шығындар бірлігіне келетін нәтиженің максималды мөлшері;

– нәтиже бірлігіне жұмсалатын минималды шығындар.

Нарықтық қатынастар жағдайындағы кәсіпкерлік қызметтің басты мақсаты пайда алу болғандықтан, экономикалық тиімділіктің басты белгісі жұмсалған шығындардың (капиталдың, ресурстардың) бірлігіне сәйкес келетін максималды пайда мөлшері болып табылады.

Тиімділікті бағалаумен байланысты басты жағдайларды қарастырайық:

1. Тиімділікті бағалау келесі деңгейлерде жүзеге асырылады:

– халық шаруашылығы, субъекті бірлігі, аймақ, сала бойынша жүргізіледі. Пайдаланылатын көрсеткіштер ірі немесе халық шаруашылық көрсеткіштері деп аталады;

– ұйым, оның сегменттері, бөлімшелері деңгейінде жүзеге асырылады. Пайдаланылатын көрсеткіштерді локальді деп атауға болады.

2. Тиімділік көрсеткіштерін есептеу барысында ұйым қызметінің нәтижесі сипатталады:

– өндірістік нәтижемен, яғни, өндірілген өнімдер (жұмыстар, қызметтер) көлемі және оларды сатудан алынған түсім мөлшерімен;

– қаржылық нәтижемен, яғни, жиынтық табыс, салық салынғанға дейінгі пайда, таза пайда және өзге есептеліп анықталатын көрсеткіштермен сипатталады.

3. Тиімділікті бағалау мақсатында шығындарға немесе ресурсарға негізделген әдістер қолданылады. Шығындарға негізделген әдіс бойынша тиімділік көрсеткішін анықтау алынған нәтиже сол нәтижені алуға жұмсалған ағымдағы ресурстар шығындарымен салыстырылады, өзара қатынасы есептеледі. Ресурстық әдіске сай алынған нәтиже мен ресурстар шығындарының орнына осы нәтиже үшін қолданылған ресурстардың мөлшерімен қатынасы есептеледі. Осы екі әдістің қолданылуына байланысты тиімділік көрсеткіштерінің түрлерін де ажыратады.

4. Аналитикалық зерттеулердің мақсатына сәйкес келесідей көрсеткіштер есептеледі:

– тиімділіктің жалпылама көрсеткіштері, яғни ұйым қызметінің тиімділігін жалпы ұйым бойынша сипаттайтын көрсеткіштер. Жалпылама көрсеткіштерді есептегенде нәтиженің де, шығындардың (ресурстардың да) жиынтық мөлшері есепке алынады;

– тиімділіктің жекелеген көрсеткіштері, яғни жекелеген қызмет түрінің, ресурстың жеке түрінің, ұйымның жеке құрылымдық бөлімшесінің қызметін сипаттайтын көрсеткіштер есептеледі.

Сонымен қатар, тиімділікті есептеу және бағалау объектісі ретінде тағы да жаңа техника, күрделі салымдар, немесе жекелеген ұйымдастырушылық-техникалық шаралар, жеке қызмет түрі, жеке сегмент, жеке операция (мәміле) алынуы мүмкін. Тиімділікті бағалау мақсатында шығындарға және ресурстарға негізделген тәсілдер аралас түрде де пайдаланылуы да мүмкін.

5. Тиімділіктің деңгейі – тиімділіктің тек қалыптасқан деңгейін ғана емес, сонымен қатар, есептеулердің бизнесті жоспарлау, бизнесті жобалау кезеңдерінде жасалуына байланысты тиімділік көрсеткіштері жобалық,

жоспарлы және нақты болып ажыратылады. Көрсеткіштердің көптігі оларды аналитикалық тұрғыда салыстыра отырып ұйым қызметінің тиімділігін бағалау дәлдігін арттырады.

6. Экономикалық тиімділік қатысты көрсеткіштер арқылы сипатталады, яғни, олардың есептелуіне қарай жіктеледі:

– тікелей, яғни нәтиженің шығын (ресурс) мөлшеріне қатынасы арқылы анықталады. Тікелей көрсеткіш деңгейі қаншалықты жоғары болса, соншалықты ұйым қызметінің нәтижелілігі де жоғары дегенді білдіреді;

– кері көрсеткіштер, яғни, керісінше есептелетін, шығындар (ресурстардың) нәтижеге қатынасы түрінде есептеліп анықталатын көрсеткіштер. Сәйкесінше, олардың деңгейі қаншалықты жоғары болса, ұйым қызметінің нәтижелілігі де соншалықты төмен дегенді анықтайды.

Ұйым шаруашылық қызметінің тиімділігімен қызмет атқаруға экономикалық бағытталуы тікелей оның рентабельділігімен байланысты.

Рентабельділік, пайдалылық (нем. *rentabel* – табысты, пайдалы) – тиімділік, фирманың, оның қызметінің табыстылық көрсеткіші. Сан жағынан табысты шығынға бөлуден алынған жеке сан ретінде айқындалады. Түрлері: инвестициялар рентабельділігі – ұлғаймалы өндіріс пен жаңа техникаға жұмсалған күрделі қаржының тиімділігі. Ол күрделі жұмсалымның пайдалылығымен және оның өтелу мерзімімен сипатталады; капитал Рентабельділік – жұмсалған капиталдың бір теңгесіне шаққандағы алынған пайданың шамасын сипаттайтын көрсеткіш. Абсолюттік есеппен (теңге/тиын есебімен), бірақ көбінесе салыстырмалы көрсеткішпен (пайызбен) өлшенеді.

Рентабельділік – бұл кәсіпорынның табыстылық деңгейінің қатынастық көрсеткіші, ол қызметтердің түрлі бағыттарының (өндірістік, коммерциялық, инвестициялық және т.б.) табыстылығын, толықтай алғанда ұйым жұмысының тиімділігін сипаттайды.

Рентабельділіктің пайдадан айырмашылығы шаруашылық етудің нақты нәтижелерінен көрінеді, яғни тұтынылған ресурстардың тиімділік қатынасын көрсетеді.

Пайданың абсолютті соммасының көрсеткіші кәсіпорынның жақсы немесе нашар жұмыс атқардыма, яғни орындалған жұмыстардың көлемі белгісіз болып қалады. Пайданың орындалған жұмыстар көлеміне қатынасы тек есепті кезеңдегі нәтижелерді салыстыра отырып, есепті жылдағы кәсіпорынның өндірістік-шаруашылық қызметін бағалауға, рентабельділік деңгейін сипаттайды сонымен қатар басқа салалар ұйымның ішінен талдау жасалынып жатқан ұйымдарының анықтайды.

Рентабельділік көрсеткішін ұйым қызметін бағалау және инвестициялық саясаттағы және баға белгілеудегі құрал ретінде пайдаланады.

Сонымен, рентабельділік – бұл ресурстарды пайдалану дәрежесі мен шығындар деңгейін сипаттайтын өндіріс тиімділігінің қатынастық көрсеткіші.

Ұйым қызметінің тиімділігіне жан-жақты талдау жасау әдетте экономикалық өсу резервтерін анықтау және тиімді басқару шешімдерін қабылдау мақсатында жасалады. Экономикалық тиімділікті талдау барысында

негізгі жалпылама және жекелеген көрсеткіштерді анықтай отырып бағалау жеткілікті болады.

Жоғарыда аталған мәселелерге қатысты экономикалық тиімділік көрсеткіштерінің түрлерін келесі кесте түрінде жинақтап көрсетуге болады (кесте 1).

Кесте 1. Экономикалық тиімділік көрсеткіштерінің түрлері.

№ р/с	Жіктеу белгілері	Тиімділік көрсеткіштерінің топтары (түрлері)
1	Шаруашылық деңгейіне қатысты	ірі локальді
2	Шығындар мазмұнына қатысты	шығындарға негізделген ресурстарға негізделген
3	Шығындар мен нәтижені құрастырушылардың толықтығына байланысты	жалпылама жеке
4	Есептеу объектісіне қатысты	әдеттегі қызметтің жиынтық тиімділігі ресурстарды пайдалану тиімділігі күрделі салымдардың тиімділігі жаңа техниканың тиімділігі жаңа операция (мәміле) тиімділігі
5	Есептеу кезеңіне қатысты	жобалық жоспарлы нақты
6	Есептеу тәсіліне қатысты	тікелей кері
Ескерту: әдебиет көзі негізінде автор құрастырған [1].		

Қаржылық нәтижелер көрсеткіштері кәсіпорынның шаруашылық жүргізуінің абсолюттік тиімділігін сипаттайды. Олардың ішінде ең негізгілері болып ұйым экономикасының дамуының негізін құрайтын пайданың көрсеткіштері табылады. Пайданың өсуі өз-өзін қаржыландыру, өндірісті кеңейту, әлеуметтік мәселелерді шешу үшін және жұмысшылардың материалдық қажеттіліктері үшін қаржылық базаны қлыптастырады. Пайданың есебінен бюджет, банктер және басқа да кәсіпорындар мен ұйымдар алдындағы міндеттемелерінің бір бөлігі өтеледі. Осылайша пайданың көрсеткіштері кәсіпорынның өндірістік және қаржылық қызметінің бағалауындғы ең негізгілері болып табылады. Олар оның іскерлік белсенділігі мен қаржылық жағдайының деңгейін сипаттайды. Сонымен қатар, қаржылық нәтижені есептеу мен талдау арқылы ұйымдардың ресурстық базасын қалыптастыру жөніндегі мүмкіндігін және түсетін ақша ағынын болжауға да болады.

Кәсіпорын қызметінің соңғы қаржылық нәтижесі бұл өнімді (атқарылған жұмыс, көрсетілген қызмет) өткізуден және басқа да өткізулерден болған нәтижелер сомасы ретінде, сонымен қатар жүзеге асырылмаған операциялардан

болған табыстар мен шығыстар сальдосы ретінде көрінетін баланстық пайда немесе шығын болғандықтан құжат талдаушы адамға бұл кәсіпорын табыс немесе (шығын) зиян әкелетіндігін анықтау үшін табыстар мен шығындар туралы жеткілікті мөлшерде бөлініп алынған анық көрсеткіштердің көмегімен белгілі бір кезеңдегі кәсіпорынның қызмет нәтижесіне баға беруде негізгі көрсеткіш.

Кәсіпорынның қаржылық нәтижелеріне көптеген келесідей факторлар әсер етеді, олар:

- 1) пайда болу орнына байланысты;
- 2) нәтижесінің маңыздылығына байланысты – негізгі және негізгі емес;
- 3) құрылысы бойынша – қарапайым және күрделі;
- 4) әрекет ету уақыты бойынша.

Қаржылық нәтижелердің көрсеткіштері кәсіпорын шаруашылығының барлық бағыттары (өндірістік, коммерциялық, қаржылық немесе кеңес беру) үшін өте маңызды болғандықтан кез келген қаржылық ақпаратты қолданушылар үшін ең алдымен қажет ақпарат кәсіпорынның жыл сайынғы қаржылық нәтижесі. Алайда, қаржылық ақпаратты қолданушылардың түрлі категорияларын қаржылық нәтижесі туралы есептің белгілі бір бабы, яғни негізгі қызметтен түскен пайдасы қызықтырады анық. Яғни табыс және оның құрамы қаржылық есептілікті пайдаланушыларға негізгі категория болып табылары анық. Дегенмен де, табыс құрылымында ең үлкен үлес салмақты өнімдер мен тауарларды сатудан түскен пайда немесе негізгі қызметтен түскен пайда басты назарда. Тиісінше, табыстың екінші абсолюттік көрсеткіші – жалпы табыс. Жалпы табысқа әсер ететін маңызды фактор – өндірістік өзіндік құн. Шаруашылық жүргізудің тұрақты экономикалық жағдайында жалпы табыстың өсуінің қарқыны маңызды үдеріс. Сондықтан, әрбір кәсіпорын жалпы табысының көбейтуді көздейді және заттай түрде өнімді өткізу көлемінің өсуі табыстың өсуіне әкелетініне байланысты негізгі қызметке назар аударады. Кәсіпорын табысы бағаның өсуі есебінен жоғары қарқынмен өседі.

Сонымен, кәсіпорынның қаржылық нәтижесі өткізу көлемінің өзгерісінің жалпы табыс ауытқуына әсерін анықтау табыстылықтың келесі абсолютті көрсеткіші – негізгі қызметтен алынған табыс арқылы анықталады (негізгі қызметтен алынған табыс – жалпы табыс – кезең шығындары). Қаржылық нәтиже негізгі және негізгі емес қызметтен қалыптасып, пайда мен зияндар есептілігі негізінде көрсетіледі. Барлық қаржылық есептілікті пайдаланушылар үшін кәсіпорынның тұрақтылығы, пайдасының жыл сайын артуы негізгі басымдық. Сәйкесінше, кәсіпорынның пайдасын жоғарылатудың негізгі факторы – өндіріс көлемі мен қазіргі ғылыми техникалық дамуға сәйкес жаңа инновациялы технологияларды өндіріске енгізу, арқылы өзіндік құнды төмендетіп, еңбек күшін техника мен технологияларға негіздеу арқылы екені анық.

Ұйым қызметінің тиімділігін талдаудың басты мақсаты ұйым қызметінің нәтижелілігін бағалау, ресурстардың қаншалықты үнемді жұмсалынғанын,

соның нәтижесінде алынған табыс сомасының мақсаттылығын анықтау болып табылады.

Осы мақсатқа қол жеткізу үшін ұйым капиталдың тиімділігін (рентабельділігін), капиталдың айналымдылығын, қызметінің рентабельділігін бағалап отыруы қажет, ал бұл өз кезегінде ұйым қызметінің үздіксіздігін қамтамасыз етеді.

Экономикалық тиімділікті бағалаудың басты ақпараттық көзі ұйымның қаржылық есептілігі болып табылады.

1. ХҚЕС сәйкес, қаржылық есептілік – бұл компанияда жүзеге асырылған операциялар және қаржылық жағдайлардың құрылымдық көрінісі. Ол қаржылық жағдай, қызметтің қаржылық нәтижесі және компанияның ақша қаражат қозғалысы туралы экономикалық шешімдерді қабылдау кезіндегі көптеген пайдаланушылар үшін пайдалы ақпараттардан тұрады [2]. Қаржылық есептіліктің толық кешені елесі есептілік нысандарын қамтиды:

- қаржылық жағдай туралы есеп (Бухгалтерлік баланс);
- жиынтық табыс жөніндегі есептілік (Пайда және зиян туралы есеп);
- ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есеп;
- меншікті капитал өзгерісі туралы есеп;
- қаржылық есептілікке қосымша (Түсініктеме хат).

Қаржылық есептіліктердің бұл формалары бір-бірімен өзара байланысты, өйткені олар операциялар мен оқиғалардың әр түрлі аспектілерін көрсетеді. Қаржылық есептіліктегі сандық көрсеткіштер екі кезеңде көрсетіледі: есепті және өткен. Мәліметтер салыстырмалы түрде болуы керек. Сондықтан да, өткен кезең ішіндегі мәліметтер салыстырмалы болмаған кезде, оларды есепті кезеңдегі есептілікті құру ережесі бойынша түзетілуі керек.

Ендігі кезекте қаржылық есеп беру нысандарын құрастыруға қойылатын талаптарға тоқталайық. Ең басты, заң актісінде, стандарттарда көрсетілген талап, қаржылық есеп беру есептеу және үздіксіздік қағидаларына негізделіп құрастырылуы қажет. Алдыға қойылған мақсаттарға жету үшін қаржылық есептілік есептеу қағидасы бойынша құрастырылуы қажет. Есептеу қағидасы бойынша мәмілелер мен басқа да оқиғалардың нәтижесі олар пайда болған кезден бастап есепке алынады және сол пайда болған кезеңде көрсетіледі, сәйкесінше сол кезеңнің қаржылық есептілігінде есепке алынады. Есептеу қағидасына негізделіп құрастырылған қаржылық есептілік пайдаланушыларға тек өткен кезеңде орын алған ақша қаражаттарының түсімдері мен төлемдері туралы ғана емес, сонымен қатар, болашақта алынуға тиісті ресурстар мен төленуге тиісті міндеттемелер жөнінде де мағлұмат береді.

Қаржылық есептілікті дайындау барысында басшылық өкілдері ұйымның өз қызметін жалғастыру мүмкіндіктерін анықтауы қажет. Қаржылық есептілік, әдетте, есепті кезеңнен кейінгі 12 ай ішінде өз қызметін жалғастырады деген үздіксіздік қағидасына сәйкес дайындалады.

Қаржылық есептілікті қалыптастырудың өзіндік тәртібі бар:

- қаржылық есептіліктің элементін анықтау;

– анықталған қаржылық есептілік элементтерін тану критерилеріне сәйкестігін тексеру;

– анықталған элементті қаржылық есептілікте тану.

Тану – қаржылық есептілік элементі ретінде анықталған және оларды тану шарттарына сай келетін оқиғалар мен жағдайларды қаржылық есептілікке қосу процесі болып табылады. Тану дегеніміз элементтің сомасын қаржылық есептілік нысандарында көрсету дегенді білдіреді. Тану шарттарына сай келген элементтер қаржылық есептілікте көрсетіледі.

Қаржылық талдаудың тәжірибесі қаржылық есепті оқудың негізгі ережелерін қалыптастырды. Олардың ішінен 6 негізгі әдісті бөліп қарастыруға болады [3]:

1) Көлденең (уақытша) талдау – есеп берудің әрбір позициясын өткен кезеңімен салыстыру. Ол өткен кезеңдегімен салыстырғандағы бухгалтерлік есептің түрлі баптарының абсолюттік және салыстырмалы ауытқуларын анықтауға мүмкіндік береді.

2) Тікелей (құрылымдық) талдау – әрбір есеп позициясының жалпы нәтижеге тигізетін әсерін айқындай отырып, қорытынды қаржылық көрсеткіштердің құрылымын анықтау. Ол жалпы баланс немесе оның бөлімдері бойынша қорытынды көрсеткіштегі жеке баптардың үлес салмағын анықтауға мүмкіндік береді.

3) Трендтік талдау – әрбір есеп позициясын бір қатар өткен кезендермен салыстыруды және трендті, яғни жеке кезендердің дербес ерекшеліктері мен кездейсоқ әсерлерінен тазартылған көрсеткіш негізгі тенденциясын анықтауды көрсетеді. Трендтің көмегімен болашақтағы көрсеткіштердің мүмкін болатын маңызы қалыптасады, одан кейін перспективті, болжамдық талдау жүргізіледі. Қаржылық талдаудың нарықтық экономика жағдайындағы көбірек таралған әдісі әр түрлі қаржылық коэффициенттерді пайдалану болып табылады.

4) Салыстырмалы (кеңістіктік) талдау – бұл фирмалардың, еншілес фирмалардың, бөлімшелердің және цехтардың жекелеген көрсеткіштері бойынша есебінің құрама көрсеткіштерін шаруашылық ішіндегі талдау, сондай-ақ берілген фирманың көрсеткіштерін орташа салалық және орташа жалпы экономикалық мәліметтері бар бәсекелес фирмалардың көрсеткіштерімен салыстырғандағы шаруашылық аралық талдау болып табылады.

5) Факторлық талдау – бұл жекелеген факторлардың (себептердің) қорытынды көрсеткішке тигізетін әсерін зерттеудің детерминдік (анықтау) немесе реттелмеген тәсілдері көмегімен талдау. Сонымен қатар факторлық талдау қорытынды көрсеткіштерді оның құрамдас бөліктеріне жіктегенде – тура, ал оның жеке элементтерін жалпы қорытынды көрсеткішке біріктіргенде ол – кері (синтез) болуы мүмкін.

6) Қаржылық коэффициенттер әдісі – коэффициенттер салыстырмалы шамалар болып табылады, оларды есептеу кезінде шамалардың біреуін бірлік ретінде алып, ал екіншісін бірлікке қатынасы ретінде көрсетіледі. Қаржылық коэффициенттерді есептеу баланстың жеке баптарының арасында болатын өзара байланыстарға негізделген. Олар кәсіпорынның қаржылық жағдайын кезекті

факторлық талдау үшін алғашқы база болып табылады және олар талдау нәтижесінде талдау жүргізушіге жасырын құбылыстарды ашуға мүмкіндік беретін екі шаманың арасындағы өзара математикалық қатынастарды көрсетеді.

Жоғарыда керсетілген әдістермен қатар, қаржылық жағдайды талдауда экономикалық (элиминирлеу, баланстық үйлесу және тағы басқа), сондай-ақ экономикалық және математикалық статистиканың (топтау, орташа және салыстырмалы шама, графиктік және индекстік әдістер, корреляция, регрессия және тағы басқа) дәстүрлі тәсілдері қолданылады. Белгілі бір экономикалық ғылым шегінде жасалған түрлі әдістер мен тәсілдерді іскерлікпен пайдалану кәсіпорынның қаржылық жағдайына терең талдау жасауға және шаруашылық субъектісінің қаржылық тұрақтылығын нығайтуға, жағдайын жақсартуға байланысты ұсыныстарды дайындауға мүмкіндік береді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Мазурова И.И., Белозерова Н.П. Анализ эффективности деятельности предприятия. Учебное пособие. – Санкт-Петербург, 2010. – 113 с.

2 ХҚЕС №1, Қаржылық есептілікті ұсыну. – Алматы, 2010.

3 Савицкая Г.В. Экономический анализ, 11-ое издание, Новое знание. – Москва, 2005.

**ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР ЖӘНЕ
ТЕХНОЛОГИЯЛАР**

**ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ И ОТРАСЛЬ
ТЕХНОЛОГИИ**

**TECHNICAL SCIENCES AND TECHNOLOGIES
OF THE INDUSTRY**

ГТАМР 59.01.94

ТЕМІРЖОЛ ӨНДІРІСІНДЕГІ ҚҰРАМЫНДА МҰНАЙ КЕЗДЕСЕТІН САРҚЫНДЫ СУДЫ ТАЗARTY

Р.Н. Канаткалиев

Магистрант, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан қ.

«Қазақстан Республикасының су ресурстарын бірігіп басқару және суды пайдаланудың тиімділігін арттыру жөнінде 2009-2015 жылдарға арналған жоспарында» алғашқы міндеттемелерінің бірі су ресурстарын сарқындалудан және ластанудан сақтау болып табылады. Сонымен қатар, сарқынды суды тазарту үшін салынатын жаңа имараттар қондырғыларын салу мен қайта құру кезінде, су тазартудың жаңа технологияларын енгізуге ерекше көңіл аудару міндеттелген.

Түйін сөздер: ластанған су, сарқынды су, мұнайқұрамдас, теміржол өндірісі, коалесция, қалқыма заттар.

Халықтың және өнеркәсіптік объектілердің су тұтынуының өсуі елді мекеннен, өнеркәсіптік кәсіпорындардан және теміржол көлігі кәсіпорындарынан бөлінетін ластанған ағынды сулардың үнемі өсуіне әкеледі. Осы ағынды суларды тазарту және зарарсыздандыру мәселесінің маңызы зор, өйткені тазартылмаған ағындардың су ағындарына түсуі нысандар олардың ластануына және су айналымы жүйесінің істен шығуына әкеледі.

Әр түрлі су көздерін мұнай өнімдерімен ластау мәселелері соңғы кезде түрлі техникалық жабдықтарды өндіру, жөндеу және пайдалану процесінде мұнай өнімдерін кеңінен қолдануға байланысты ерекше өзекті болып отыр. Құрамында мұнайы бар сарқынды суларды тазарту проблемасы, мұнай өндіру және қайта өңдеу кәсіпорындарынан бөлек, аз ірі кәсіпорындар үшін де (атап айтқанда, теміржол көлігін жөндеу және қызмет көрсету) маңызды бола түсуде. Бұл ретте кәсіпорындар үшін, коммуналдық су әкету желілеріне жіберілетін сарқынды сулардағы мұнай өнімдерінің мөлшері бойынша талаптар өсуде. Осыған байланысты мұнайқұрамды сарқынды суларды тазартудың тиімді технологиялық ойлап табуға қызығушылық жоғары.

Теміржол кәсіпорындарының өндірістік ағынды сулары минералды және органикалық заттардан тұратын күрделі жүйелер болып табылады, олардың құрамы мен мөлшері, әдетте, технологиялық процестердің сипатымен анықталады. Ластану суда әр түрлі мөлшердегі тоқтатылған бөлшектер түрінде болуы мүмкін (дисперсті жүйелер – суспензиялар мен коллоидты ерітінділер) және нақты еріген күйде. Суспензиялар бөлшектердің мөлшері 0,1 мкм-ден

асады (суспензиялар мен эмульсиялар), ал коллоидты ерітінділер – 0,1-0,0001 мм. Шынайы ерітінділерде бөлшектердің мөлшері жеке молекулалардың немесе иондардың мөлшеріне сәйкес келеді. Суспензиялар суспензияға бөлінеді, қатты фаза сұйық және эмульсияға бөлінеді, сұйық фаза сұйықтыққа таралады.

Теміржол көлігі кәсіпорындарының ағынды суларын тазарту механикалық, физика-химиялық, химиялық, биологиялық және басқа әдістермен жүзеге асырылуы мүмкін. Қалқыма заттар, жүзбелі мұнай өнімдері және т.б. механикалық әдістермен – тұндыру, сүзу, центрифугалау және т.б. ұсақ дисперсті, коллоидты-ерітілген және ерітілген қоспалар физикалық-химиялық тәсілдермен жойылады, оларға коагуляция, флотация, сорбция, флокуляция, ион алмасу, ультрафильтрация, электродиализ I және химиялық озондау, реагенттік әсер ету, жұмсарту және т.б. жатады.

Мұнайы бар ағынды суларды тазарту әртүрлі тәсілдермен жүзеге асырылуы мүмкін. Белгілі бір технологияны таңдау байланысты:

- технологиялық циклден кейінгі мұнай мен оның туындыларының шоғырлануы;
- суды қайта пайдалану қажеттілігі (зауытта ағындардың айналым циклын іске асыру кезінде);
- қосымша қоспалардың және олардың түрлерінің болуы.

Мысалы, сұйықтықта тетраэтил қорғасыны болуы мүмкін, ол тек химиялық әдіспен жойылады. Сондай-ақ, ағынды сулардың көлемін, компания құрамында мұнайы бар ағынды суларды тазартуға бөле алатын қолданыстағы бюджетті ескеру қажет. Сондықтан негізгі міндет – қоршаған ортаға сұйықтық жібермес бұрын су ресурстарын дайындау бойынша тиімді шаралар кешенін таңдау.

Тазарту циклынан өткеннен кейін өнеркәсіптік сұйықтықтарда болмауы керек:

- мұнай және оның туындылары;
- қалқыма бөлшектер (500 мг/л-ден астам);
- кәріз құбырларына зиян келтіретін қоспалар;
- жанғыш заттар.

Ағынды сулардың температурасы 40 °C аспауы керек. Барлық жағдайларды сақтау үшін әдетте механикалық, физика-химиялық, химиялық, кейде биологиялық өңдеуді қамтитын күрделі құрылымдар қолданылады. Негізгі кезең – құрамында мұнайы бар ағынды суларды механикалық тазарту.

Мұндай қондырғыларды енгізу нормативтік талаптарға сәйкес елді мекендердің коммуналдық су әкету желілеріне тазартылған мұнайқұрамдас суды тастауға мүмкіндік береді. Зерттеулердің теориялық және практикалық маңызы бар және олардың тереңдігінде жұмыс заманауи талаптарға сәйкес келеді. Жұмыстың мақсаты: тазартылған сарқынды суларды коммуналдық су бұру желілеріне ағызуға мүмкіндік беретін теміржол көлігі кәсіпорындарының мұнайөнімдерінен тазартудың технологиялық схемасын әзірлеу. Зерттеудің міндеттері:

- коалесцийлеуші сүзгілерді қолдана отырып, теміржол көлігі кәсіпорындарының мұнайқұрамдас суды тазартудың технологиялық сызбасын талдау және негіздеу;
- коалесцийлеуші сүзгілерде мұнайөнімдерін сүзу процесінің критериалды моделін әзірлеу;
- мұнайқұрамдас суды сүзу процесінің әртүрлі технологиялық параметрлерінен мұнай өнімдері мен өлшенген заттар бойынша тазарту әсерінің тәуелділігін зерттеу;
- теміржол көлігі кәсіпорындарының мұнайқұрамдас сарқынды суды тазарту үшін коалесцийлеуші сүзгілерде сүзу процесінің оңтайлы технологиялық параметрлерін айқындау;
- теміржол көлігі кәсіпорындарының мұнайқұрамдас суды тазартудың технологиялық схемасын әзірлеу және енгізу.

Жұмыстың ғылыми жаңалығы түйіршіктелген полипропиленнен тиеу арқылы коалесцирлеуші сүзгілерді қолданудың орындылығы анықталды. Сүзгілерді тазалау кезінде мұнайқұрамдас суды тазалау үшін қолданылатын коалесцирлейтін материалдармен қондырғылардың жұмысына талдау жүргізіледі. Коалесцирлеуші сүзгілер (саптамалар) қазіргі уақытта мұнайдан тазалау практикасында процестерді қарқындату үшін кеңінен қолданылады. Сондай-ақ, мұнайдан тазалауға арналған аралас қондырғылардың конструкциялары белгілі, мұнда аралас сүзгілер тазалау схемасындағы қадамдардың бірі болып табылады. Мұнайқұрамдас суды тазарту үшін коалесценттік сүзгілерді қолдануды талдау нәтижесінде оларды теміржол көлігі кәсіпорындарының, атап айтқанда Локомотив деполарының мұнайлы судан тазарту үшін қолдану мүмкіндігі туралы аз зерттелген қорытынды жасалады. Ағынды суларды тазартудың технологиялық схемаларында түйіршіктелген полипропиленнен (сүзу жылдамдығы 6 м/сағ-қа дейін болғанда) коалесцирлеуші сүзгілерді пайдалану мүмкіндігін оларды коммуналдық су бұру желілеріне ағызу кезінде мұнайқұрамды деректеріне қойылатын талаптарға қол жеткізу үшін теориялық және эксперименттік негіздеу орынды болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Матвеев К.В. Водоснабжение и канализация на железнодорожном транспорте, 2 изд. – М., 1980.
- 2 Александров А.А. Монтаж систем внешнего водоснабжения и канализации / ред. А.К. Перешивкин, А.А. Александров, Н.Я. Далматова и др.. – М., 1978. – 576 с.
- 3 Воронов Ю.В., Алексеев Е.В., Пугачев Е.А., Саломеев В.П. Водоотведение. – М: Мир, 1987. – 464 с.
- 4 Водоснабжение и канализация. – М.: Диля, 2008. – 160 с.
- 5 Левадный В.С. Дренаж и очистка сточных вод. – М.: Аделант, 2009. – 89 с.

6 Шифрин С.М., Хосид Е.В. Очистка сточных вод предприятий. – М.: Пищевая промышленность, 1977.

7 Рульнов А.А. Автоматизация систем водоснабжения и водоотведения / А.А. Рульнов, К.Ю. Евстафьев. – М.: Инфра-М, 2010. – 208 с.

ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ
ПЕДАГОГИКА И ОБРАЗОВАНИЕ
FIELD OF PEDAGOGY AND EDUCATION

ҒТАМР 31.01.05

ҒЫЛЫМИ ЖАРАТЫЛЫСТАНУ САУАТТЫЛЫҒЫ ДАМУЫҒАН ОҚУШЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МОДЕЛІ

Б.С. Тантабаева

П.ғ.к., доцент, С. Аманжолов атындағы ШҚУ, Өскемен қ.

Н.Б. Испаева

Магистрант, С. Аманжолов атындағы ШҚУ, Өскемен қ.

Мақала мектепте химияны оқытудың білім беру процесін ұйымдастыруда жаратылыстану сауаттылығы оқытуды қолдануға арналған. Практикалық қолдану тәжірибесі ұсынылған, мектепте химияны жаратылыстану сауаттылығы оқытуды ұйымдастыру бойынша ұсыныстар берілген. Қарастырылған технологияның артықшылығы – оқушылардың химияны оқуға деген ынтасын арттыру, жеке тұлғаға бағытталған оқу процесінің икемділігі мен ашықтығы, процестің барлық қатысушыларының жауапкершілігін арттыру және нәтижесінде оқушылардың үлгерімін арттыру. Жаратылыстану сауаттылығы оқыту әдісін қолдану проблемаларына мұғалімнің электронды білім беру мазмұнын құру және білікті жүргізу қажеттілігі, уақыт шығындары, қашықтағы ресурстарды пайдаланудағы техникалық қиындықтар жатады.

Түйін сөздер: жаратылыстану – ғылыми сауаттылық, оқу-практикалық тапсырмалар, практикаға бағытталған тапсырмалар, химия бойынша тапсырмалар модельдері, танымдық іскерліктер.

Химияны оқытуда оқушылардың жаратылыстану-ғылыми сауаттылығын қалыптастыру химиялық білім жүйесін игерумен қатар бірінші кезектегі міндеттердің бірі болып табылады, оған мыналар кіреді:

- іргелі ұғымдар, химия заңдары мен теориялары;
- заттың құрылымы туралы қазіргі заманғы идеялар;
- химиялық реакциялардың жүру заңдылықтары, заттар мен химиялық процестерді танудың ғылыми әдістері туралы білім.

Жалпыға бірдей танылған пікірге сәйкес жаратылыстану-ғылыми сауаттылық мынадай құзыреттіліктерді анықтайды:

- танымның жаратылыстану-ғылыми әдісінің негізгі ерекшеліктерін түсіну;
- қоршаған әлемнің құбылыстарын талдау және түсіндіру үшін, ондағы әртүрлі факторлардың әсерінен болатын өзгерістерді болжау үшін жаратылыстану-ғылыми білімді пайдалану қабілеті;

– қорытындылар алу және олардың сенімділігін бағалау мақсатында ғылыми фактілер мен олардың негізінде негізделген қорытындылар жасай білу [1].

Жаратылыстану сауаттылығы туралы осы идеяның негізінде «Химия» оқу пәнінің көмегімен мектеп оқушыларында қалыптасқан бұл сауаттылықтың негізгі сипаттамалары оқушының жеке басының ақыл-ойы мен танымдық белсенділігінің дамуын көрсететін белгілі бір дағдылар болады деп қорытынды жасауға болады. Қатарына неғұрлым маңызды осы біліктіліктер жатады:

- өз бетінше ұйымдастыра білу;
- химиялық эксперименттерді жоспарлау және жүргізу кезінде әсіресе қажет болатын танымдық іс-әрекеті (мақсат қоюдан, мәселені шешу жолдары туралы гипотезаны ұсынудан бастап нәтижеге дейін);
- логикалық ойлау тәсілдерін жүзеге асыра білу: ұғымдарды анықтау, олардың мәнін ашу,
- заттар мен химиялық реакциялардың жіктелуі, зерттелетін заттар мен химиялық құбылыстардағы жеке, жеке және жалпы қатынастарды анықтау;
- алған білімдерін пайдалана білу;
- бар құбылыстарды түсіндіру және болжау үшін білім мен тәжірибе қабылдау үшін жаратылыстану нақты өмірдегі сауатты шешімдер қоршаған ортаға әсер ету сипатын экологиялық қауіпсіздік тұрғысынан бағалау;
- заттар мен химиялық процестердің адам организміне және қоршаған табиғи ортаға әсер ету сипатын бағалау;
- химия туралы қосымша ғылыми және танымал ғылыми ақпарат көздерін қолдана отырып, заттар, олардың өзгеруі және практикалық қолданылуы туралы жаңа білім алу мүмкіндігі;
- алынған химиялық ақпаратқа қатысты өз ұстанымын қалыптастыру мүмкіндігі.

Бұл дағдылардың қалыптасуын бағалау құралдары оқу-танымдық және тәжірибеге бағытталған өлшеуіштер деп аталатын тапсырмалар болып табылады. Химияны оқыту тәжірибесінде мұндай тапсырмалар көбірек қолданыла бастады. Оларға емтихан және тест түрінде мемлекеттік қорытынды аттестаттауды өткізуге арналған бақылау өлшеу материалдарында ерекше маңызды рөл берілген. Пизада қолданылатын тапсырмалар әртүрлі негіздер бойынша жіктеледі: типологиясы бойынша, тексерілетін мазмұнның көлемі бойынша, оларды орындау үшін қажетті танымдық іс-әрекет тәсілдері бойынша. Сонымен бірге, бұл тапсырмалар мақсатты бағытта ұқсас, оның мәні келесідей: оқушылардың не білетінін және не істей алатындығын, алынған білім мен дағдыларды талдау, түсіндіру және болжау үшін қалай және қандай қатынастарда қолдана алатындығын объективті тексеруді қамтамасыз ету ғана емес әр түрлі құбылыстар. Осындай мақсаттарымен тапсырмаларға бағдарланған тексеруді білік анықтайтын сауаттылықты оқушылар негізделген ерекшелігі, әдістемелік тәсілдер, олардың құру [1].

Атап айтқанда, тексерілетін мазмұнның көлемін және оны тапсырма жағдайында ұсыну нысандарын анықтау кезінде химия курсында қабылданған оқу материалын жүйелі ұйымдастырудың логикасы міндетті түрде ескеріледі, ол білімді дәйекті дамыту принципіне негізделген әр түрлі деңгейдегі теориялық идеялар. Сонымен, химиялық элемент пен зат туралы ұғымдар жүйесі курста қарастырылады, теориялық түсініктер негізінде: атомдық-молекулалық; периодтық жүйедегі химиялық элементтер; электронды-иондық (химиялық байланыс және электролиттік диссоциация теориясы негізінде). Химиялық реакция ұғымдарының жүйесі теориялық реакцияларға сәйкес қарастырылады.

Мұндай ұйым пәннің мазмұны оқушылардың ғылыми білімге және химия ғылымындағы таным әдістеріне құндылық қатынасын қалыптастыру үшін қажетті жағдайларды қамтамасыз етеді. Есепке алу тапсырмаларды құру кезінде осындай маңызды фактор сізге қайсысын дәл анықтауға мүмкіндік береді қолдануға бағытталған пәндік білім және қалыптастырылатын пәндік біліктер білім, сондай-ақ оларды мақсатқа айналдыру жаңа білім алуға, жасауға тиіс әр тапсырманың мазмұндық негізі. Бойынша тапсырмаларды саралау мақсатында олардың күрделілік деңгейі стандарттың белгілі бір тұжырымдаманы игеруге немесе белгілі бір дағдыларды қалыптастыруға қойылатын талаптарын ескереді. Осыған байланысты ұғымдар мен дағдыларды игерудің негізгі, жоғары және жоғары деңгейі ажыратылады. Базалық деңгей дағдылардың қалыптасуын қамтамасыз етеді: курстың негізгі ұғымдарының маңызды белгілерін анықтау, заттар мен реакцияларды жіктеу. Ассимиляцияның жоғарылаған деңгейі дағдылардың қалыптасуын болжайды: зерттелген ұғымдарды өзара байланыста қолдану, бар білімді жүйелеу және жалпылау. Ассимиляцияның жоғары деңгейі дағдылармен сипатталады: алынған білімді әртүрлі жаңа қатынастарда дербес және саналы түрде пайдалану, проблемаларды шешудің өзіндік әдісін табу, қорытынды жасау, қорытынды жасау және алынған нәтижелердің сенімділігін бағалау. Тапсырмалардың мазмұндық негізінің ұғымдарды меңгеру деңгейіне және дағдылардың қалыптасуына қойылатын талаптарға сәйкестігін анықтау негізінде олардың күрделілігіне сипаттама беріледі. Әр топтың ішінде тапсырмалар тексерілетін білім мен дағдылардың түрлері бойынша (жалпы жаратылыстану-ғылыми білім және жалпы оқу дағдылары, Пәндік білім және пәндік дағдылар), сондай-ақ тиісті іс-әрекеттерде көрсетілген танымдық іс-әрекет тәсілдері бойынша бөлінуі мүмкін. Бұл тапсырмалардағы мазмұнды ұсыну формасына байланысты болады. Жоғарыда сипатталған әдістемелік тәсілдер аясында салынған нақты тапсырмалардың мысалдарын қарастырамыз. Заттар мен химиялық реакцияларды зерттеудің әртүрлі әдістерін қолдану тәжірибесін игеру қалыптасқан жаратылыстану сауаттылығының негізгі сипаттамаларының бірі болып табылады. Химияны оқытуда танымның жетекші әдісі модельдеу болып табылады, өйткені заттардың ішкі әлемін тікелей бақылау мүмкін емес және химиялық құбылыстардың мәнін жанама белгілермен бағалайды [3].

Оқушылардың танымның осы әдісін қолдану қабілетін тексеруге бағытталған тапсырмалар әр түрлі сипаттағы танымдық әрекеттерді қамтиды. Оның нәтижесі химиялық процестің моделін құру болуы керек, онда бастапқы және алынған заттардың құрамы химиялық формулалардың символдық модельдері түрінде, ал процестің өзі химиялық теңдеу түрінде ұсынылады. Мұндай тапсырмалар «Ойлау эксперименті» деп аталды. Олар форматы мен күрделілік деңгейінде ерекшеленеді [2].

Мысалы:

Тапсырма (базалық күрделілік деңгейі).

X газ ерітіндісі бар пробиркаға Y ерітіндісі қосылды, реакция нәтижесінде тұнба пайда болды. Ұсынылған тізімнен сипатталған реакцияға енуі мүмкін X және Y заттарын таңдаңыз.

- 1) калий сульфиті;
- 2) аммиак;
- 3) алюминий нитраты;
- 4) хлорсутек;
- 5) натрий нитраты.

Бұл тапсырманы орындаудағы оқушылардың іс-әрекетін шартты түрде бірнеше кезеңге бөлуге болады. Алдымен олар тапсырма жағдайындағы ақпаратты талдауы керек. Бұл заттардың атауларының тізімі, олардың ішінен таңдау керек белгісіз заттар X және Y, және реакцияның белгісі. Сипатталған реакцияға қандай заттар енуі мүмкін деген сұраққа жауап беру үшін тапсырмада көрсетілген барлық заттардың қасиеттері туралы білімді жаңарту қажет. Мұны істеу үшін мәтіндік ақпаратты (заттардың аттарын) белгісіз модельдерге – заттардың формулалары мен реакция теңдеулеріне түрлендіру үшін нақты әрекетті орындау қажет. Осы әрекетті орындау арқылы оқушылар «Қышқылдардың, негіздер мен тұздардың суда ерігіштігі» кестесіндегі мәліметтерді талдау негізінде заттардың қасиеттері туралы қосымша ақпарат ала алады. Тапсырманы орындау кезіндегі оқушылардың іс-әрекетінің соңғы кезеңі оның шарты мен заттардың қасиеттері туралы алынған мәліметтер арасындағы сәйкестікті анықтау болып табылады [4].

Қазіргі әлем – бұл жаңа құндылықтары бар білім экономикасы сәйкес келетін постиндустриалды қоғам: осы ақпаратты өндіретін және өндейтін ақпарат пен интеллект. Ақпарат пен инновациялық технологиялар жасауға қабілетті, жоғары зияткерлік және өзге де қасиеттері бар жастарды даярлау аспектісінде ұлттық білім беру жүйесін дамыту кез келген мемлекетке әлемнің дамыған елдері арасында бәсекеге қабілетті болуға мүмкіндік береді. Қоғамға функционалды сауатты, нәтижеге жұмыс істей алатын, белгілі бір әлеуметтік маңызды жетістіктерге қабілетті адам қажет. Н. Назарбаевтың 2012 жылғы 27 қаңтардағы «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту бойынша бес жылдық ұлттық іс-қимыл жоспарын қабылдау бойынша нақты міндет қойды. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012-2016 жылдарға арналған

ұлттық іс-қимыл жоспарында қаралатын құбылыс айқындалады «... адамның білімі, дағдылары мен дағдылары негізінде әлеуметтік қатынастар жүйесінде қалыпты жұмыс істей білу, белгілі бір мәдени ортаға тез бейімделу қабілеті ретінде». Осы анықтамаға сәйкес, функционалдық сауаттылық – бұл адамның алған білімін, дағдыларын, дағдыларын қолдана отырып, қоғамда өз қызметін жүзеге асыру қабілеті. Бұл адамның сұрақ қою, жаңа білімді игеру, құбылыстарды түсіндіру, сондай-ақ жаратылыстану мәселелеріне байланысты тұжырымдарды тұжырымдау үшін жаратылыстану білімін игеру және пайдалану қабілеті [5].

Осыдан келесі қорытынды жасауға болады: жаратылыстану сауаттылығы тек білім беру ғана емес, сонымен бірге қоғамның мәдени деңгейін, оның ішінде ғылыми және инновациялық қызметті қолдау қабілетін көрсететін азаматтық сипаттама. Сондай-ақ, ҚР технологиялық жаңғыртуды жүзеге асыру үшін халықтың жаратылыстану-ғылыми сауаттылығы кәсіби мамандар-ғалымдар, конструкторлар, инженерлер қажет болатындай шамада қажет деп айтуға болады. Өкінішке орай, PISA халықаралық зерттеулерінің нәтижелері көрсеткендей, көптеген мектеп оқушыларының жаратылыстану-ғылыми сауаттылығын қалыптастырумен біздің білім беру жүйесі әлі де қанағаттанарлықсыз. Жұмыстарды талдау деректері бойынша қазақстандық оқушылар жаратылыстану ғылымдарының рөлі туралы қорытынды жасауды, әртүрлі жаратылыстану пәндерінен түсініктемелерді таңдау мен біріктіруді және осы түсініктемелерді өмірлік жағдайлардың аспектілеріне тікелей қолдануды талап ететін жағдаймен тиімді жұмыс істеуге жеткілікті дайын емес.

Оқушы жаратылыстану ғылымының негізгі ерекшеліктерін – адам танымының формасы ретінде түсінуі керек. Жаратылыстану ғылымдары мен технологиялардың қоғамның материалдық, зияткерлік және мәдени салаларына әсер ететіндігін көрсету; жаратылыстану мен экологияға байланысты проблемаларды қарау кезінде белсенді азаматтық ұстаным таныту. Бұл мәселені қалай шешуге болады [6, 7].

Менің ойымша, біріншіден, мектеп курсына пәнаралық байланыс орнату. Бұл білімді неғұрлым толық игеруге, ғылыми ұғымдарды, заңдарды қалыптастыруға, оқу процесін жетілдіруге және оны оңтайлы ұйымдастыруға, дүниетанымды қалыптастыруға, табиғат пен қоғамдағы құбылыстардың өзара байланысын түсінуге ықпал етеді. Бұл үлкен тәрбиелік және дамытушылық мәнге ие. Оқушыларды педагогикалық бақылау нәтижесінде бірқатар проблемалар анықталды:

- оқушылар жалпы табиғи құбылысты сипаттау үшін бір пәнді оқу кезінде алған білімдерін көтере алмайды;
- оқушылар табиғи құбылыстардың өзара байланысын, көп өлшемділігін көрмейді және білімдерін күнделікті өмірдің қабаттарына ауыстыра алмайды;
- оқушылар физика, биология және географияны зерттеуде тірі және жансыз табиғаттың табиғи объектілерін сипаттау кезінде химия бойынша білімдерін қолдана алмайды.

Ең басты мәселе – білім өмірлік мақсаттардан бөлек рәсімделген! Жаратылыстану сауаттылығы және пәнаралық білім беру нәтижелері таза Пәндік білім мен дағдылармен салыстырғанда жаңа жалпыланған сапаны сипаттайды, сондықтан жаратылыстану пәндерін оқытуда кейбір жалпы тәсілдерді қолдану арқылы жақсы нәтижелерге қол жеткізуге болады. Табиғи цикл пәндеріндегі белгілі бір тақырыптарды бір параллельде зерттеу туралы мәселе бұрыннан пісіп-жетілді. Мысалы, «Амин қышқылдары. Ақуыздар. Нуклеин қышқылдары», «Организмдер өміріндегі микро және макроэлементтердің рөлін» биология сабақтарында да, химия сабақтарында да бір уақытта зерттеп, интеграцияланған сабақтар жүргізу керек. Егер әр тақырыпта осы тақырыптарға екі сағат берілсе, ал интеграция кезінде тиімді және қымбат 4 сағат алынады! Физика және химия мұғалімдері «Атом құрылысы», «Электролиз», «Радиация», «химиялық элементтердің периодтық жүйесі» тақырыптарын зерттеуде бірлескен сабақтар ұйымдастыра алар еді. «Өнеркәсіптік кешендер», «Қазақстанның пайдалы қазбалары және оларды қайта өңдеу», «Қазақстанның химия өнеркәсібі және негізгі химия өндірістері» география және химия сабақтарында оқытудың танымдық мүмкіндіктерінің академиялық спектрін кеңейтуге мүмкіндік берер еді. Оқушылардың функционалдық жаратылыстану-ғылыми сауаттылығын қалыптастырудың өнімділігін қамтамасыз ету үшін мұғалімдер арнайы белсенді, белсенді, тұлғаға бағытталған және дамытушы білім беру технологияларын қолдануы керек. Олардың ішінде келесі қызмет түрлері мен технологияларды бөліп көрсетуге болады:

- проблемалық-диалогтық технология – бұл ұйымдастырушылық, зияткерлік және басқа да дағдыларды, оның ішінде оқу-жаттығу қызметін өз бетінше жүзеге асыру қабілетін қалыптастыруға мүмкіндік беретін жаңа білімді игеру;
- маңызды қарым-қатынас дағдыларын дамытуға жағдай жасайтын дұрыс оқу әрекетін қалыптастыру технологиясы;
- жобалық қызмет технологиясы – ұйымдастырушылық, интеллектуалдық, коммуникативтік және бағалау біліктерін қалыптастыру үшін жағдайларды қамтамасыз етеді (алынған нәтижелерді міндетті таныстыруды қарастыратын конкурстарды, викториналарды, шағын-зерттеулерді және т.б. ұйымдастыру және өткізу, түрлі модельдер мен плакаттарды дайындау);
- оқытудың деңгейлік саралануы, оны қолдану мұғалімнің оқушылармен өзара әрекеттесу стиліне белгілі бір өзгерістер енгізеді (оқушы – бұл шешім қабылдауға құқығы бар серіктес, мысалы, оның білімінің мазмұны, оны игеру деңгейі және т.б.), мұғалімнің басты міндеті мен міндеті – оқушыға өзі қабылдаған шешімді қабылдауға және орындауға көмектесу;
- ақпараттық және коммуникациялық технологиялар, оларды қолдану салыстыру және жалпылау, талдау және синтездеу сияқты зияткерлік дағдылардың негізін қалыптастыруға мүмкіндік береді;
- оқушылардың оқу жетістіктерін бағалау технологиясы және т.б.

Демек, оқушы іс-әрекеттің өзінде ғана әрекет етуді үйренеді, ал мұғалімнің әр сабақтағы жұмысы және мұғалім таңдаған білім беру технологиялары оқушылардың жас деңгейіне сәйкес келетін функционалдық сауаттылығын қалыптастырады. Сондықтан қазіргі заманғы мұғалімнің кәсіби қалыптасуындағы ең маңыздысы оның технологиялық құзіреттілігін қалыптастыру мәселесі болып табылады, оның ішінде сабақта заманауи білім беру технологияларын нәтижелі қолданудың терең теориялық дайындығы мен практикалық тәжірибесі, оқушылардың жеке және жас ерекшеліктерін ескере отырып, оларды бейімдеу мен өзгертуге дайын болу. Функционалдық жаратылыстану-ғылыми сауаттылықты тиімді қалыптастыру үшін коммуникативтік, шығармашылық және ойын әдістері қолданылады: пікірталастар, дебаттар, жобалар, жаттығулар мен жеке тапсырмалар, Алгоритмдер, ойын тапсырмалары. Функционалдық сауаттылықтың коммуникативтік саласын бағалаудың жетекші әдісі ретінде оқушылардың өзін-өзі бағалауы, ақпаратпен жұмыс істеу және қарым-қатынастың жеке тәжірибесінің табыстылығы, сондай-ақ мұғалімнің функционалдық сауаттылықтың когнитивті негізін құрайтын білім мен дағдыларды бағалауы ұсынылды [8, 9 б.].

Мұғалімге химия пәнін оқытуда жетістікке жетуге көмектесу үшін жеті қарапайым ереже ұсынылады.

1 ереже. Алдымен танымдық қызығушылық, содан кейін оқыту: қызықты және пайдалы, көңілді және тәжірибелік.

2 ереже. Бұрын зат, содан кейін оның құрылымы «тірі ойлаудан дерексіз ойлауға дейін...»;

3 ереже. Алдымен тәжірибе: зерттеу, эксперимент, проблемаларды шешу, содан кейін теория.

4 ереже. Химияны контексте зерттеу: химия – өмір – жаратылыстану – тығыз байланысты ұғымдар.

5 ереже. Затты бейнелеудің әртүрлі стильдерін: визуалды, аудио, кинестетикалық, дигитальды – және осы стильдерді қолдана отырып ойлау үшін бір өкілдікке байланыстыру үшін қатты білім мен дағды қажет.

6 ереже. Формулалар мен теңдеулерді химиялық есептеулер арқылы біліңіз.

7 ереже. Интеграцияланған танымдық іс-әрекеттегі сәттілік жағдайын жасау.

Іс-тәжірибеге бағытталған интеграцияны ұйымдастыру процесінде оқушылар зияткерлік ойлау, шығармашылықпен жұмыс істеу, өзінің өмірлік мақсатына жауапкершілікпен қарау қабілеті – еңбек адамына тән бірегей қабілеттер, ал функционалдық сауаттылықтың болуы, өмірдегі жетістік факторы деген қорытындыға келуге болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 PISA-2015 халықаралық зерттеуінің негізгі нәтижелері. Орталығы «Білім беруді дамыту стратегиясы институты» МБМҚФ білім беру сапасын бағалау РАО». URL: <http://centeroko.ru>.
- 2 Алдер Г. Зияткерлікті дамыту техникасы. – Санкт-Петербург: Петр, 2001.
- 3 Иванова Р.Г., Каверина А.А., Корощенко А.С. Оқушылардың білімдерін бақылау бойынша химия. 8-9 сыныптар. Сер. Мұғалімдер кітапханасы. – М.: Дуадақ, 2003. – 192 б.
- 4 Каверина А.А. Молчанова Г.Н., Свириденкова Н.В., Снастина М.Ж. Жаратылыстану-ғылыми сауаттылықты бағалау бойынша тапсырмаларды әзірлеу тәжірибесі оқушыларды химияны оқытуда педагогикалық өлшемдер, 2017, № 2. – 90-96 б.
- 5 Иванова Р.Г., Городилова Н.А., Добротин Д.Ю., Каверина А.А. Мектепте химияны оқытудың жалпы әдістемесі / Под ред. Р.Г. Иванова. – М.: Дуадақ, 2008. – 319 б.
- 6 Оқу пәндері бойынша үлгі бағдарламалар. Химия. 8-9 сыныптар: жоба, 2-ші басылым. – М.: Білім, 2011. – 44 б.
- 7 Сауаттылыққа жаңа көзқарас. PISA-2000 халықаралық зерттеуінің нәтижелері бойынша. – М.: Логос, 2004. – 29 б.
- 8 Шишов С.Е., Кальней В.А. Мектептегі білім сапасының мониторингі – М.: Ресей педагогикалық агенттігі, 1998. – 354 б.

ГРНТИ 14.15

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НОВЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ И МОБИЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА И ПРОВЕДЕНИИ ЗАНЯТИЙ В УСЛОВИЯХ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ

А.А. Тлесов

Студент, Западно-Казахстанский университет имени М. Утемисова, г. Уральск

Р.Г. Шамгонова

*Научный руководитель, магистр, ст.преп., Западно-Казахстанский университет
имени М. Утемисова, г. Уральск*

В статье рассматриваются использование информационно-коммуникационных мобильных технологий, в формировании педагогической компетенции и трансформации образования. В статье описаны образовательные платформы, которые увеличивают эффективность уроков английского языка в условиях дистанционного обучения, а также повышают заинтересованность студентов в улучшении языковых навыков.

Ключевые слова: информационные и коммуникационные технологии, интернет-ресурсы, межкультурная коммуникативная компетенция, образовательная платформа.

Пандемия COVID-19 затронула системы образования во всем мире, в результате чего школы, университеты и колледжи были практически полностью закрыты. 1,725 млрд. студентов во всем мире пострадали от закрытия школ и университетов в результате пандемии COVID-19.

Согласно отчету ЮНЕСКО по мониторингу образования, 192 страны ввели закрытие школ по всей стране, что затронуло около 99 % студенческого населения мира.

К большому сожалению, не всем странам удалось адаптироваться к новому условию обучения, у некоторых стран был большой опыт проведения дистанционных уроков до пандемии.

Дистанционное обучение вносит свой коррективы в модель обучения учащихся, в том числе вводит новые шаблоны обучения посредством мобильных технологий [1].

Использование мобильных технологий является беспроблемным вариантом в режиме дистанционного обучения, потому что мобильные технологии позволяют вести преподавание и другие образовательные

мероприятия в любом месте и в любое время, устраняя любые географические барьеры и предоставляя тем самым учащимся больше свободы.

Дистанционное обучение вносит свой коррективы в модель обучения учащихся, в том числе вводит новые шаблоны обучения посредством мобильных технологий.

Использование мобильных технологий является беспроблемным вариантом в режиме дистанционного обучения, потому что мобильные технологии позволяют вести преподавание и другие образовательные мероприятия в любом месте и в любое время, устраняя любые географические барьеры и предоставляя тем самым учащимся больше свободы.

Изучение языка с помощью мобильных устройств (MALL – Mobile-Assisted Language Learning) – это изучение языка, которое поддерживается или расширяется с помощью портативного мобильного устройства. MALL – это подмножество мобильного обучения (m-learning) и компьютерного обучения языку (CALL). MALL эволюционировал для поддержки изучения языка учащимися благодаря более широкому использованию мобильных технологий, таких как мобильные телефоны (сотовые телефоны), плееры MP3 и MP4, КПК и такие устройства, как iPhone или iPad. С помощью MALL студенты могут получить доступ к материалам для изучения языка и общаться со своими учителями и сверстниками в любое время и в любом месте [2].

Внедрение мобильных технологий ведет, среди прочего, к повышению эффективности и результативности процесса преподавания и обучения, улучшает сотрудничество и общение, предоставляет больше возможностей для личного развития и наконец, повышает уровень ознакомления с технологиями.

Ключевым преимуществом дистанционного обучения является то, что оно позволяет учиться вне зависимости от места и времени. Доступные по цене мобильные технологии привлекательны для использования в учебных программах и особенно полезны в неформальной обстановке за пределами классной комнаты в дополнение к занятиям.

Очевидно, что устройства, основанные на мобильных технологиях, будут иметь выигрышное преимущество в секторе образования.

Kahoot! – игровая обучающая платформа, используемая в качестве образовательной технологии в школах и других учебных заведениях. Обучающие игры «Kahoots» являются викториной со множеством выборов, которые позволяют генерировать пользователей и доступны через веб-браузер.

«Kahoot!» может использоваться для проверки знаний учащихся, для формативного оценивания или в качестве перерыва в классных занятиях. Kahoot! также включает в себя мелочи викторины

«Kahoot!» может использоваться для проверки знаний учащихся, для формативного оценивания. Учителя могут видеть и отслеживать прогресс учащихся в режиме реального времени. Kahoot! можно использовать для пополнения словарного запаса, создания опросов, проведения увлекательного теста для проверки знаний студентов вместо стандартного теста Google Site. Визуальные эффекты игры очень яркие и задают позитивную атмосферу, не

говоря уже о приятной музыке во время тестов. Кэмбриджский университет опубликовал в прессе, что все учителя ползуются технологиями Kahoot! для более эффективного образования

Busuu – одно из лучших приложений для изучения английского языка, доступных на сегодняшний день, и настоятельно рекомендуется для изучения английского языка на начальном уровне. Это приложение разработано лингвистами и сочетает в себе взаимодействие человека и обучение на основе AI, чтобы помочь изучить язык быстрее.

Уроки Busuu охватывают типичные навыки чтения, письма, разговорной речи, орфографии и создания языка, который мы ожидаем получить в любом языковом курсе. С Busuu мы можем разговаривать с носителями английского языка, чтобы попрактиковаться в английской речи.

LingQ – это языковой сервис, на котором можно учить не только английский, но и много других языков. Lingq Одна из лучших библиотек текстов на иностранных языках в интернете. Выбирайте среди тысяч часов аудиофайлов и сопутствующих транскриптов. В основу изучения положено чтение и слушание, а также пополнение словарного запаса с помощью «линков». Для практики в чтении и аудировании на LingQ собрано множество материалов, снабженных озвучкой и интерактивным текстом.

Rosetta Stone – это простое приложение для изучения английского языка, разработанное совсем не так, как большинство языковых приложений, которые сегодня есть в App Store. Другими словами, оно пытается научить нас английскому языку так, как мы бы его выучили, если бы мы были детьми, начинающими учить язык. В нем есть упражнения, разработанные, чтобы помочь нам выучить основные слова. Каждый язык имеет разнообразные уроки, которые Rosetta Stone использует в течение многих лет, чтобы обучать людей. Это хороший способ, если вы ищете испытанный и верный метод.

Внутри платформы мы увидим, что все слова, фразы и аудиозаписи на английском языке. Это настолько захватывающе! В дополнение к учебному компоненту, она также имеет платформу, где вы можете планировать уроки с живым репетитором каждый второй урок. Так, что если нам нравится практиковать английский язык, разговаривая с носителями языка, это может быть отличной бонусной функцией.

Распознавание речи в рамках платформы также было высоко оценено, потому что она была разработана специально для распознавания произношения неродных носителей языка.

Внедрение мобильных технологий в образовательный процесс весьма благоприятно для выбора форм и методов организации процесса обучения. Благодаря мобильным технологиям на уроках английского языка появилась интересная возможность: разнообразить процесс изучения лексических единиц; отрабатывать фонетические навыки; навыки диалогической, монологической и письменной речи; автоматизировать использование грамматических явлений в речи и на письме.

Литература

- 1 Как пандемия влияет на систему образования в мире. URL: <https://forbes.kz>.
- 2 Трошина Ю.В., Вербицкая Н.О. Мобильное обучение иностранному языку: понятие, функции, модели. Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 3. URL: <https://science-education.ru>.

ҒТАМР 16.01.45

ҚАЗАҚ ТІЛІ ПӘНІН ОҚЫТУДА ОҚУШЫ БОЙЫНДА ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Ж.С. Ергубекова

*PhD, доцент м.а., Қ.А. Ясауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университеті,
Түркістан қ.*

А.Б. Шарафиева

Магистрант, Қ.А. Ясауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан қ.

Мақалада авторлар ұлттық құндылықтарымыз, мәдениетіміз бен салт-дәстүріміз, ежелден келе жатқан ата-баба тарихын, ұлттық киімдеріміз бен ұлттық аспаптарымызды қазақ тілі пәнін оқыту барысында оқушылар бойында қалыптастыру жайын қарастырады. Қазіргі кезеңде мектеп табалдырығынан бастап білім беруде ел тарихын терең қозғап, қазақ тілі пәні арқылы оқушылардың адами құндылық қасиеттерін қалыптастыра аламыз. Сондай-ақ ұлттық салт-сананың өмірдегі қолданбалы көріністері: рәсімдер, рәміздер, ырымдар, тыйымдар, жөн-жоралғылар, діни уағыздар, сенімдер, перзенттік парыз, адамгершілік борыш, ұрпақтық міндет арқылы іске асырылып ұлттық қасиеттерге айналады.

Түйін сөздер: ұлттық құндылық, салт-дәстүр, ұрпақ, тәрбие, білім.

Қазіргі заманда оқушыларды өз ұлтының тарихы мен тегін білетін, салт-дәстүрі мен мәдениетін құрметтейтін, адамдық қасиеттері мол тұлға етіп тәрбиелеу қажеттігі туындап отыр. Оқушының өз ана тілін, ата-баба тарихын, төл мәдениетімізді, ұлттық салт-дәстүрімізді мектепте оқытып жатқан пәндермен бірге меңгеруі – ұлттық құндылықтарымыздың ұмытылмай, келесі ұрпаққа жетуіне септігін тигізері сөзсіз. Халықтың ұлттық, мәдени құндылықтары тарих, әдебиет сабақтарымен қатар, қазақ тілі пәні арқылы да танылады. Тілдің көмегімен қазіргі қоғамның мәдени мұрасы мен мәдениетін меңгеріледі.

Мектеп қабырғасынан бастап өскелең ұрпақты парасатты, білікті, мәдениетті, білімді, бойынан ұлттық және азаматтық намысы көрінетін, елін, жерін құрметтейтіндей етіп өсіргіміз келсе, оларды ұлттық құндылықтар негізінде тәрбиелеуіміз қажет. Олай болса, оқушыларды ұлттық рухта қоғамдық өмірге даярлап, шығармашылық белсенділіктерін арттырып, адамзатқа тән құндылықтарға, ұлтжандылық пен елжандылыққа тәрбиелеп, олардың бойында ұлттық сана-сезімді қалыптастыратын мекеме – мектеп болып табылады.

Құндылық – жақсылық пен жамандықты ажыратудың мәні, адамгершіліктің аса жоғары деңгейі деуге болады [1, 125 б.].

Ұлттық құндылықтар деп нақты бір ұлт өкілдері өздерінің құнды деп санайтын дүниелері мен ең маңызды, бағалы қасиеттерінің жиынтығын айтамыз. Ұлттық құндылықтар – әрбір халықтың, этностың мәдениетінің өзегі, жеке тұлғаның ішкі мәдениетінің іргетасы болып саналады [2, 3528 б.].

Қазақстанда білім беруді жаңарту жағдайында пайда болған қазақ тілін оқытудың жаңа моделі оқушыны ұлттық құндылықтар жүйесімен таныстыру, оның санасын қалыптастыру негізінде жеке тұлғаның адамгершілік-рухани дамуы мәселелерін шешуге арналған. Ана тілін халықтың дүниетанымын таныту құралы ретінде оқып-үйрену қажеттілігін сезіну – жалпы білім беретін мектептерде қазақ тілін оқытудың мазмұнын жаңарту қажеттілігін туғызды [3, 344 б.]. Қазақ тілін ұлттық құндылықтар негізінде оқыту – көп ұлтты ортада ерекше маңызға ие. Себебі, тілді үйрену арқылы біздің салт-дәстүрімізді, мәдениетімізді, ата-бабадан келе жатқан мол мәдени мұраларымызды да саналарына сіңіріп, ой елегінен өткізеді.

Ұлттық құндылықтарға бағыттап оқыту білім беру мен тәрбие жұмыстарының негізгі арқауына айнала отырып, оның мазмұны мен идеясы отаншылдық тұғырға бағытталуы тиіс. Осы ретте, елдің елдігін дәріптейтін, ұлттың ұлылығын ұлағаттайтын жүйелі білім мазмұны, әсіресе, қоғамдық-гуманитарлық пәндер арқылы жүргізілгені абзал. Сонда отаншылдық деген ұғым жай ғана жақсы ниет қалпында қалып қоймай, әрбір оқушыны шынайы патриоттық сезімге бөлеп, одан да жоғары асқақ әрекеттерге бастайтын сапаға ие болады.

«Балаңды өз тәрбиеңмен тәрбиелеме, өз ұлтыңның тәрбиесімен тәрбиеле» деген екен дана халқымыз. Сондықтан да, сан ғасырлар бойы сұрыпталған ұлттық құндылықтарымызды оқу-тәрбие процесіне енгізу арқылы ұлттың тұнып тұрған асыл мұралық рухани байлығынан болашақта ел билейтін ұрпақтарды сусындатып, ұлтшылдықпен отаншылдық қабаулып, өзхалқын, өз мемлекетін көздің қарашығындай қорғайтын, бойында ұлттық санасы қалыптасқан тұлғаларды тәрбиелеп шығару – жалпы ұлттың алдында тұрған ұлы міндет болып отыр [4, 14 б.].

Қазіргі таңдағы жас ұрпақ мектепте білім мен тәрбиені қатар алып шығады. Мектеп табалдырығынан бастап ел тарихын терең қозғап, тәрбие сағаттарында қазақ зиялы қауымының еңбектерін, қоғам дамуына қосқан үлесін айтып түсіндіру арқылы оқушылардың адами құндылық қасиеттерін қалыптастыра аламыз. Сондай-ақ ұлттық салт-сананың өмірдегі қолданылмалы көріністері: рәсімдер, рәміздер, ырымдар, тыйымдар, жөн-жоралғылар, діни уағыздар, сенімдер, кісілік рәсімдері, перзенттік парыз, адамгершілік борыш, ұрпақтық міндет арқылы іске асырылып ұлттық қасиеттерге айналады [5, 143 б.]. Ерте замандардан бері келе жатқан ата-бабаларымыздың мол мұрасы мен ұлттық құндылықтарды бойына сіңіру – ұстаздар міндеті болып отыр. Сабак өту кезінде ұлттық мәдениет, салт-дәстүрлерді пайдалана отырып оқыту

арқылы мұғалімдер ұлттық құндылықтарды оқушы бойына қалыптастыра алады.

Осы тұста қазіргі жаңартылған білім беру жүйесінде оқытылып жатқан сыныптардың қазақ тілі пәні бойынша оқулықтардағы ұлттық құндылық мәселесіне тоқталып кеткім келеді. Бастауыш сынып, 4-сынып Н.Ж.Дәулеткереева, Г.Б. Муханғалиеваның авторлығындағы оқулықта «Менің отаным – Қазақстан» бөлімі бойынша «Бурабайдағы демалыс», «Мемлекеттік рәміздер», «Ауыл сыртында», «Менің қалам», «Шегарашы» тақырыптары оқушыларды өз елін, жерін сүйуге, рәміздерімізді қадірлеуге, патриоттылыққа, отанын қорғай білуге тәрбиелейді. [6, 4 б.].

«Құндылықтар» бөлімінде «Әдепті бала», «Еңбектің сыйы», «Үлгілі оқушы», «Не жақсы? Не жаман?», «Қамқор немере» тақырыптары оқушы бойына жақсы және жаман қасиеттерді ажырата алатын, ерінбей еңбек етсе, сол еңбегіне қарай сыйы болатынын, үлкенді құрметтейтін, оларға қамқор бола алатын, әдепті де үлгілі оқушы болуға жетелейтін құндылықтарды дарытады [6, 38 б.].

«Мәдени мұра» бөліміндегі «Нағыз өнер – қолөнер», «Базарлық», «Отбасылық мереке», «Кәдесый», «Тұсаукесер жыры», «Зергерлік бұйымдар», «Айтыс өнері», «Ұлттық аспаптар» тақырыптары бойынша сабақтардан оқушылар қолөнер туралы, өздеріне әкеліп жүрген сыйлықтардың «базарлық» деп аталатынын, отбасылық мерекелер, ондағы айтылатын жырлар, бата-тілектер туралы, зергерлік бұйымдар мен айтыс өнері, ұлттық аспаптар, олардың түрлері жайлы мол мағлұмат алып қана қоймай, осы мәдени мұралармызды ұмытпай, әрқашан жаңғыртып, келер ұрпаққа жеткізіп отыру қажеттігін ұғады [6, 78 б.].

Мәселен, «Нағыз өнер – қолөнер» тақырыбын өту барысында оқушылар шығыс септігінің жалғауын білумен қатар, қолөнер бұйымдарын, олардың неден жасалатынынан да хабардар болады. Сөйтіп, бұйымдар «неден жасалады?» деген сұраққа жауап беру арқылы шығыс септігінің жалғауларын да меңгеретін болады [6, 81 б.].

Кесте – 1. Тапсырма үлгісі.

3-тапсырма.

Заттар неден жасалған?

Нұрәлі: Ата мына тұмарды неден жасадыңыз?

Ата: Бұл тұмарды былғарыдан жасадым.

Нұрәлі: Теріден тағы не жасадыңыз?

Ата: Мінеки, теріден ер-тоқым, торсық, жасадым. Белдік те былғарыдан жасалады.

Нұрәлі: Ата, шебер екенсіз! Маған белдік жасаңызшы.

Ал, «Отбасылық мереке» тақырыбын өткен кезде отбасында тойланып жатқан тұсау кесер тойы жайлы және ол тойға отбасы мүшелері қандай киім

киіп барғандығы туралы мәлімет ала алады. Яғни ұлттық киімдеріміздің түрлері, олардың қалай аталатындығы, жас ерекшелігіне қарай кім қандай киім кию керек екенін білумен қатар, ілік септігінің жалғауын да қоса білетін болады. Кімнің кимешегі? Кімнің қамзолы? деген сұрақтар қоя отырып ілік септігін меңгереді [6, 88 б.].

Кесте – 2. Тапсырма үлгісі.

4-тапсырма.

Отбасылық мереке.

Бүгін біздің үйде той болады. Менің қарындасымның тұсауын кесеміз. Міне, қараңыз. Үйдегі адамдардың барлығы ұлттық киімдерін киген. Әжемнің кимешегі өзіне сондай жарасады. Қамзолдың ою-өрнегі қандай әдемі! Атамның шапаны да өте әдемі. Әкемнің тақиясы мен менің тақиям бірдей. Анау – біздің үйдің ерке қызы. Оның жанындағы – кіндік шешесі. Ол Томиристің тұсауын кеседі.

«Тұсаукесер жыры» тақырыбында тұсаукесер салты, дәстүр бойынша тұсауды кім кеседі, ондағы бата, тілектер, ғасырдан ғасырға жеткен аса қымбат мұраның бірі, тұсаукесер жыры жайлы, тұсауды неліктен ала жіппен кесетіндігі жөнінде мол, құнды мәліметтер ала отырып меншіктік мағынаны білдіретін қосымшаларды қоса өтеді. Сонымен қоса «Тұсаукесер» жырының мәтіні берілгендіктен оқушыларға әндетіп айтқызуға да болады. [6, 90 б.].

Кесте – 3. Тапсырма үлгісі.

1-тапсырма.

тілек	Екі түсті жіп
жыр	Өнге қосып айтатын өлең
өнегелі	Басқа адамдарға айтатын жақсы сөз
сыйлы	Барлығы жақсы көреді
ала жіп	Тәрбиесі мол
ғасыр	Ата-бабадан қалған зат
мұра	Жүз жыл

«Айтыс өнері», «Ұлттық аспаптар» тақырыптарында да оқушылар ежелден келе жатқан, ата-бабамыздан мұраға қалып отырған айтыс өнері жайлы, ұлттық аспаптарымыз: дауылпаз, домбыра, асатаяқ, қобыз, сыбызғы, жетіген туралы және олардың неден, қалай жасалатынын біле алады [6, 110 б.].

Кесте – 4. Тапсырма үлгісі.

4-тапсырма.

Дауылпазды менің білуімше, ата- Дауылпазды менің білуімше, ата-

бабамыз	әскери	жорықтарда	бабамыз	әскери	жорықтарда
қолданыпты.			қолданған.		
Кейде бақсылар да дауылпазды ауруды емдеу кезінде қолданыпты.			Кейде бақсылар да дауылпазды ауруды емдеу кезінде қолданған.		
Аталарымыз ақылды болыпты.			Аталарымыз ақылды болған.		
Дауылпаз өте маңызды аспап болыпты.			Дауылпаз өте маңызды аспап болған.		

Міне, осындай тақырыптар мен мәтіндер арқылы қазақ тілі сабақтарында оқушы бойында ұлттық құндылықтарымызды дарыта аламыз. Әр ұлттың салт-дәстүрі, мәдениеті тілі арқылы көрініс табатындықтан, қазақ тілін үйренушілер үшін тілімізді үйренумен қатар, ұлттық дәстүрлеріміз бен құндылықтарымыздан да хабардар бола алады.

Қазақ тілі сабақтарында ұлттық құндылықтарды дәріптейтін мәтіндерді пайдаланудың тәрбиелік мәні зор, ол тіл арқылы оқушыларға Отанды, оның тарихы мен қазіргі заманын, туған өлкенің мәдениетін түсінуге көмектеседі. Оқу-тәрбие үрдісіндегі ұлттық бағыт оқушылардың төл мәдениетіне құрметпен қарайтын көзқарас тудыру керек. Көп ұлтты сыныптарда қазақ тілін оқыту ұлттық құндылықтардың негізін құрайтын мәселелерге негізделуі керек. Ұлттық құндылықтарды оқыту деңгейі көп жағдайда оқулықтағы мәтіндердің берілуіне байланысты. Сонымен, бүгінгі таңда мұғалімдердің алдында оқушылардың бойында ұлттық құндылықтарды қалыптастыру міндеті тұр, өйткені өз тілін, тарихын, діні бен ділі, салт-дәстүр мен әдет-ғұрыптарын толық білмей басқа да тілдерді үйренуі қиынға соғады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Койлыбаева Р.К., Жунисова М.А. Ұлт ерекшелігін көрсететін отбасылық құндылықтар // Хабаршы. 2020. – Б. 122.

2 Бакытжан У.Б. Ұлттық құндылықтар туралы. Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Хабаршысы, 2020.

3 Серікбаева Д., Байгунова М., Байсымақова А. Халықтық педагогикада салт-дәстүрлер мұрасының рухани құндылығы мен заманауи қажеттілігі. Қазақтану. – 2019. – N 4(4). – Б. 343-348.

4 Акимбаев А.А. Рухани ұлттық құндылықтарды жеке тұлға бойында қалыптастыру мәселелері / А.А. Акимбаев, С.Б. Айнабек. Вестник современных исследований. – 2020. – N 8-2(38). – Б. 11-16.

5 Кабылбекова З.Б., Садыкова А.А., Есиркепова Ұ. Рухани ұлттық құндылықтарды жеке тұлға бойында қалыптастыру мәселелері // Оңтүстік Қазақстан Ғылым жаршысы. 2020. – Б. 143.

6 Дәулеткереева Н.Ж., Муханғалиева Г.М. Қазақ тілі оқулық 4-сынып 1-бөлім. Алматыкітап баспасы, 2019.

ГТАМР 77.31.13

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЖАСТАРҒА ОЛИМПИАДАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

С.Ж. Бахтиярова

Аға оқытушы, Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

Л.Н. Ойлыбаева

Аға оқытушы, М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Орал қ.

Мақалада соңғы жылдары олимпиадалық қозғалыс аясында балалар мен жастарды олимпизмнің гуманистік мұраттары мен құндылықтарына баулуға бағытталған педагогикалық іс-шараларға көбірек көңіл бөліну қажеттілігі баяндалған. Бұл жұмыста студенттерінің олимпиадалық білім беру мәселелеріне қатысты зерттеу материалдары ұсынылған. Қазақстандық жастарға спорттық – гуманистік тәрбие мен олимпиадалық білім беруге дайындығы мәселелерінің қажеттілігі қарастырылған.

Түйін сөздер: дене тәрбиесі оқытушылары, олимпизм, олимпиадалық білім, олимпиадалық қозғалыс, гуманистік тәрбие, студенттер.

Олимпиадалық қозғалыстың негізгі проблемасы бірнеше онжылдықтар ішінде қол жеткізілген спорттың жоғары деңгейі мен білім беру процесінде, атап айтқанда балалар мен жастар арасында олимпизмнің идеалдары мен құндылықтарын енгізудің төмен деңгейі арасындағы қарама-қайшылықтан туындайды.

Қазіргі уақытта олимпиадалық қозғалыс аясында педагогикалық іс-шараларға көбірек көңіл бөлу қажеттілігі туындап отыр, оның мақсаты балалар мен жастарды олимпизмнің гуманистік мұраттары мен құндылықтарына тарту болып табылады. Бұл педагогикалық қызметті дамыту және жандандыру қажеттілігі көптеген халықаралық ресми құжаттарда айтылған. 1978 жылы ЮНЕСКО қабылдаған, БҰҰ-ға мүше барлық мемлекеттердің өкілдері қол қойған халықаралық дене шынықтыру және спорт Хартиясында жастарды Олимпизм қағидаттары рухында тәрбиелеуді әлеуметтік және мәдени дамудың мемлекеттік бағдарламаларына енгізуге шақырылғандығы көрсетілген.

Балалар мен жастарды спортпен байланысты жалпыадамзаттық, гуманистік рухани-адамгершілік құндылықтарға бағдарланған олимпизм мұраттарына баулу, әсіресе жастардың бір бөлігін қамтыған прагматизмді, нигилизмді және рухани құндылықтарға немқұрайлылықты ескере отырып, еліміздің қазіргі жағдайында өте маңызды [1].

Олимпиадалық білім, олимпизм идеяларын таратудың негізгі жүйелік факторларының бірі ретінде, жастардың олимпизм идеалдары мен құндылықтарын игеруінің арнайы ұйымдастырылған педагогикалық процесі, соңғысын жеке адамдардың мінез-құлқының тиімді мотивтеріне және салауатты өмір салтының нормаларына айналдыру болып табылады [2].

Оқу жұмысының әртүрлі формаларын жүргізу кезінде олимпиадалық мұраттар мен құндылықтарды қолдану жастарға әсер етудің тиімді құралы болып табылады және «Дене шынықтыру» пәніне деген қызығушылықты арттырады [3].

С.Н. Михайлованың [4] осыған байланысты Қазақстан Республикасында студенттердің олимпиадалық білім беру мәселелерін зерделеу өте өзекті болып табылады. Аталған автор Қазақстан Республикасындағы студенттердің олимпиадалық білім беру жағдайын зерттеу мақсатында әлеуметтік сауалнама жүргізген. Сауалнамаға қатысушылардың жалпы саны 128 адамды құрады, оның ішінде 68 ер адам және 60 әйел адам.

Сауалнамаға қатысқан адамдардың жоғары дене шынықтыру білімі, ғылым кандидаты ғылыми дәрежесі – 31,3 % ерлер және 20 % әйелдер болды. Дене шынықтыру және спортпен шұғылданудың орташа өтілі 15 жылдан асады. Респонденттер спорттық шеберліктің жоғары деңгейімен сипатталады.

Оқытушылардың көпшілігі Олимпиада ойындарына жоғары қызығушылық танытады және олардың барысын үнемі мұқият қадағалайды. Сонымен қатар, сұхбат алушылар Олимпиада ойындарының рөлі мен маңыздылығын өте жоғары бағалайды (ерлердің 88,8 % және әйелдердің 80 %). Сауалнамаға қатысқан барлық мамандардың олимпиадашыларға қатынасы (100%) оң көзқарас танытты. Респонденттерді арасында Олимпиада чемпиондарын қатты ұнататындарда бар.

Мұғалімдер (ерлердің 81,3 % және әйелдердің 100 %) жарыс кезінде ережелерді қатаң сақтайтын, жарыстарда жеңіске жетпесе де, өз әрекеттерінің сұлулығымен көрермендерге ұнайтын спортшыларды құрметтейді және мақұлдайды. Сауалнамаға қатысқандардың 100 %-ы өз командасының жеңісіне ықпал етсе де, жарақат алуды модельдейтін спортшыларға теріс қарайды. Олимпиада чемпиондарының келесі ерекшеліктері ең тартымды: ерекше жоғары спорттық нәтижелерді көрсету қабілеті, олардың кәсіби шеберлігі (ерлердің 68,8 % және әйелдердің 80 %); жан-жақты және үйлесімді дамуы тиісінше 62,5 % және 20 %). Сонымен қатар, оқытушылардың пікірінше, Олимпиада ойындары жағымсыз салдарға әкелуі мүмкін. Сонымен, ерлердің 31,3 %-ы Олимпиада ойындары көбінесе ұлтшылдықты, әртүрлі ұлттар, халықтар, елдер арасындағы араздықты тудырады деп санайды.

Сауалнама нәтижелері респонденттер олимпиадалық қозғалыс туралы білімді негізінен кітаптардан, журналдардан, газеттерден, теледидар мен радиодан, университеттегі сабақтардан алғанын анықтауға мүмкіндік берді. Сонымен қатар, сауалнамаға қатысқан ер адамдар бұл білімді мектептен тыс, ЖОО-дағы дәрістер мен әңгімелерден (75 %); спортпен айналысқан жаттықтырушыдан (56,3 %); мектептегі сабақтардан (37,5 %) алды. Көптеген

мамандар (77 % және 60 %) олимпиадалық қозғалыс туралы көбірек білгісі келеді.

Қазіргі уақытта ерлердің тек 11,1 %-ы өздерін олимпиадалық қозғалысқа қатысушы деп санайды. Ерлердің тек 27,7 %-ы олимпиада хартиясын оқыды, ерлердің 72,2 %-ы және әйелдердің 40,8 %-ы оның мазмұны туралы үстірт түсінікке ие, ал әйелдердің 40,0 %-ы бұл туралы ештеңе білмейді. Соңғы Олимпиада ойындарының нақты күні мен өтетін орнын ерлердің 56,3 % және әйелдердің 60,0 % деп атауға болады.

Респонденттер ЖОО-да оқу кезінде студенттер олимпизм және олимпиадалық қозғалыс туралы мынадай ақпарат алуы тиіс деп санайды: Олимпиада ойындарының ашылу және жабылу салтанаты және олардың мәдени бағдарламасы туралы (ерлердің 50 % және әйелдердің 80 %); олимпиадалық қозғалыстың мақсаттары мен міндеттері, оның идеалдары мен қағидаттары туралы (тиісінше 62,5 % және 60 %); олимпиадалық қозғалысты құруға және дамытуға елеулі үлес қосқан адамдар туралы (62,2 % және 60,0 %); олимпиадалық тарихы туралы білгісі келеді (100 %).

Келесі іс-шаралар студенттер үшін ең тартымды және пайдалы болып табылады: танымал спортшылармен кездесу кештері, олимпиадалық символиканы қолданатын студенттердің спорттық жарыстары, спорттық және олимпиадалық тақырыптағы викториналар, спорт және Олимпизм туралы әңгімелер (дәрістер). Сонымен қатар, сауалнамаға қатысқан ерлердің 75 %-ы студенттерге ең жақсы фотосурет, сурет, спорт тақырыбындағы әңгіме конкурстары қызықты болатынына сенімді.

Аталған сауалнаманы түйіндей отырып респонденттер Олимпиада ойындарының рөлі мен маңыздылығын жоғары бағалайды, олардың барысын мұқият қадағалап, олимпиадашыларға оң көзқараспен қарайтынын байқадық. Ерлердің олимпиадалық қозғалыс туралы көбірек білімдері бар, оған үлкен қызығушылық танытып, осы қозғалысқа қатысқысы келетіні анықталды. Дене тәрбиесі оқытушыларының олимпиадалық қозғалыстың мақсаттары мен міндеттері, олимпизмнің мұраттары мен құндылықтары, осы қозғалыстың тарихы туралы терең білімі жоқ екендігі анықталды. Жоғары оқу орындарында және біліктілікті арттыру курстарында оқытылған кезде оқытушылар спорт пен олимпизмнің гуманистік құндылығы мәселелері бойынша өте шектеулі білім алады. Осыған байланысты оларға студенттерге спорттық– гуманистік тәрбие мен олимпиадалық білім беруді ұйымдастыру бойынша әдістемелік құрал қажет деген қорытынды жасауға болады.

Балалар мен жастарда қалыптастыру мен жетілдіруді көздейтін олимпиадалық білім берудің негізгі компоненттерін бөліп көрсетуге болады:

а) белгілі бір білім жүйесі;

б) мотивацияның белгілі бір жүйесі: мүдделер, қажеттіліктер, құндылық бағдарлары, көзқарастар;

в) қабілеттердің, дағдылардың белгілі бір жүйесі.

Елімізде олимпиадалық білімге деген қызығушылықтың артуы олимпиадалық қозғалыс, Олимпиадалық ойындар туралы білімді игеру балалар

мен жастардың дене дамуы және зияткерлік қабілеттерін, асыл мінез-құлық принциптерін үйлесімді дамытуға деген ұмтылысын қалыптастыруға ықпал ететіндігімен байланысты. Сондай-ақ, олимпиадалық білім беруді енгізу қазіргі өркениеттің мүдделері мен қажеттіліктеріне, әлеуметтік даму үрдістеріне, жалпыадамзаттық құндылықтардың басымдығына сәйкес келеді. Алайда, біздің еліміз үшін толық олимпиадалық білімді енгізудің тағы бір жолы практикалық. Мектептегі дене шынықтыру пәнінде практикалық сабақтар ғана емес, теориялық бөлімдерде де қарастыру. Ол олимпиадалық білімге толы сала болуы тиіс.

Әрине, бұл тәсілдің басты орындаушысы алдыңғы бірнеше ғасырлардағыдай дене шынықтыру мұғалімі немесе дене шынықтыру оқытушылары болып қала береді. Олардың басым көпшілігі, біріншіден, тиісті білім беру дайындығын алды, екіншіден, кәсіби қызығушылыққа байланысты қосымша жаңа ақпаратты үнемі игеріп отырады.

Қорыта келе, елімізде олимпиадалық білім беруді жолға қою мәселесі балалар мен жастарды олимпизмнің гуманистік идеяларына, оның рухани, адамгершілік мұраттары мен құндылықтарына тарту болып табылады. Елімізде олимпиадалық білім берудің негізгі міндеттерін мына бағыттарда жүзеге асыру қажет:

1. Балалар мен жастарға Олимпиада ойындары, олардың тарихы туралы білім жүйесін қалыптастыру, олимпизмнің мақсаттары, міндеттері, идеалдары мен құндылықтарын, спорттың гуманистік әлеуетті таныстыру;
2. Жастардың спортқа деген ынтасын, дене жаттығуларымен айналысу қажеттілігін қалыптастыру;
3. Олимпиадалық қозғалысқа деген қызығушылықты, спорт арқылы гуманистік құндылықтарды жүзеге асыруға ұмтылу;
4. Балалар мен жастардың бойында жеңіске деген ерік пен батылдық таныта отырып, әрқашан адал спорттық күрес жүргізу бойынша тиісті біліктерін, дағдыларын, қабілеттерін қалыптастыру;
5. Олимпизм идеяларын насихаттай білу.

Қазіргі уақытта елімізде бұл аталған бағыттарды белгілі бір жүйе ретінде түсінуге және практикалық іске асыруға көшу қажеттілігі туындады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Лубышева Л.И. Олимпийская культура как основа содержания олимпийского образования. Сборник материалов научно-практической конференции «Современные проблемы и концепции развития физической культуры и спорта. – Челябинск, 2009. – С. 78-81.

2 Матвеев С.Ф., Щербаков Я.С. Олимпийское образование в учебных заведениях Украины: проблемы и пути внедрения. Матер. VIII международного научного конгресса «Современный олимпийский спорт и спорт для всех». – Алматы, 2004. Том I. – С. 31-33.

3 Касмалиева А.С. Олимпийское образование школьников Кыргызстана. Матер. VIII международного научного конгресса «Современный олимпийский спорт и спорт для всех». – Алматы, 2004. Том I. – С. 29-31.

4 Михайлова С.Н. Проблемы олимпийского образования студентов в Республике Казахстан: Актуальные научные исследования в современном мире. 2017, № 1-2(21). – С. 122-124.

ҒТАМР 14.25.01

ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ МӘТІН АРҚЫЛЫ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Ж.Ж. Намазбаева, К.К. Садвакасова

Мұғалімдер, Сәкен Сейфуллин атындағы гимназиясы, Қарағанды қ.

Өмірлік міндеттерді шешу үшін алған білімді қолдана алу дағдысы, яғни өмірдегі барлық мәселелердің шешімін табудың бірден-бір жолы-функционалдық сауаттылық. Бұл – өмірмен тығыз байланысты, бүкіл өмірдегі мәселелерді қарастыратын пән. Ол өмір бойы білім алуына ықпал етеді, яғни бүгінгі қарқынды дамып жатқан қоғамда заман ағымына қарай ілесе отырып, меңгерген білімді өмір тәжірибесінде қолдана алуы мен жетілдіріп отыруына септігін тигізеді. Бұл функционалдық дағдылар мектеп қабырғасында қалыптасады. Халықаралық деңгейдегі зерттеулерде функционалдық сауаттылық 3 бағытта қарастырылады. 1) оқу сауаттылығы, 2) математикалық сауаттылық, 3) жаратылыстану бағытындағы сауаттылық.

Түйін сөздер: оқу сауаттылығы, жаратылыстану, мәтінмен жұмыс жасау, қазақ тілі, оқылым.

Оқу-адамның зияткерлік мәдениетінің көрсеткіші. Оқу арқылы адам жетіледі, жаңа нәрселерді үйренеді, ақыл-ойы дамиды. Бұл үрдіс адамның өмірінің соңына дейін жалғасады. Мәтін мазмұнының әртүрлілігі оқушының жеке қабілеттерін қалыптастырады. Оқу сауаттылығы мәтіндерді меңгеруге негізделген.

XIX ғасыр – жаһандану ғасыры. Оқу сауаттылығын тек ҰБТ-да ғана қолданбайды, әрқашан күнделікті өмірімізде қолданамыз. Қазір ақпараттар өте көп, бірақ осы ақпараттардың керегін өзіңе сұрыптап, дұрыс қолдана алудың өзі кез келген адамға қажет.

Қазақ тілі пәнінде негізгі оқыту нысаны – мәтінмен жұмыс. Күнделікті сабақта мақсатқа сай оқытуда жаттығулардың мәтін түрінде берілуі және осы мәтінмен жұмыс барысында орындалатын жұмыстардың сараланып жүйеленуі қажет. Осыған орай мұғалім әр сабағында мәтінмен жүйелі жұмыс жүргізгенде және оқушының оқу дағдысын қалыптастырғанда ғана нақты нәтижеге қол жеткізе алады.

Мәтінмен жұмыс жасауда: мәтіннен негізгі, қосымша, детальді ақпаратты анықтау, оған тақырып таңдап, мәтін мазмұнын түсінуге, нақты ақпараттарды

анықтауға бағытталған сұрақтар құрастыру, хаттың құрылымы мен ресімделуі арқылы жанрлық ерекшеліктерін ажырату; оқылым стратегияларын қолдану: комментарий жасау, іріктеп оқу, рөлге бөліп оқу; коммуникативтік жағдаятқа сай ресми сөздер мен тіркестер, дайын тіркестер мен терминдерді орынды қолданып, диалогке қатысу, ойын анық жеткізу; ұсынылған тақырып бойынша деректер жинақтай отырып, графиктік мәтін (диаграмма, кесте, сызба) түрінде құрастыру сияқты жұмыс түрлері жасалады. Осы аталған жұмыстарды күнделікті сабақ барысында қалай қолданатынымызға тоқталатын болсақ, 5-сыныптың қазақ тілі сабағында «Отбасылық дәстүрлер мен мерекелер. Лексика» тарауы бойынша «Тұсау кесер» тақырыбында төмендегідей мәтінмен жұмыс жасалды.

1-тапсырма. Берілген сурет нені білдіреді? Екі сәйкестікті анықта.

2-тапсырма. Ретімен орналастыр.

Отбасылық дәстүрді ретімен орналастыр.

1. Тілашар;
2. Шілдехана;
3. Сүндет той;
4. Тұсау кесер;
5. Балаға ат қою;
6. Бесік той;
7. Ашамайға отырғызу;
8. Тоқымқағар;

9. Туған күн.

3-тапсырма.

«Баланың аяғына не себепті ала жіп байланады? Қара, қызыл, көк жіп неге байланбайды?» деген сұраққа жауап бер.

4-тапсырма. Сұраққа жауап бер.

Егер баланың тұсауы кесілмесе не болады деп ойлайсыз? Өз болжамыңды білдіріңіз.

«Мәдениет: тіл және қарым-қатынас. Фонетика» бөлімі бойынша «Сөйлеу мәдениеті» тақырыбындағы мәтінмен жұмыс түрлеріне арналған тапсырмалар.

1-тапсырма. Телефонмен сөйлесу әдебі туралы білетінімізді ортаға салайық.

2-тапсырма. Қазіргі таңда өзін телефонсыз өмірді елестету қиын. Сол жан серігіңізге айналған құрылғыны қолдану тәртібін білесіз бе? Телефонды қолға алып, сандарды теріп, қоңырау шалуды еңбектеген баладан бастап бәрі біледі. Ал әрі қарай қолдануда қандай әдептерді сақтау керек? Өз ойыңды қасындағы досыңа білдіріңіз.

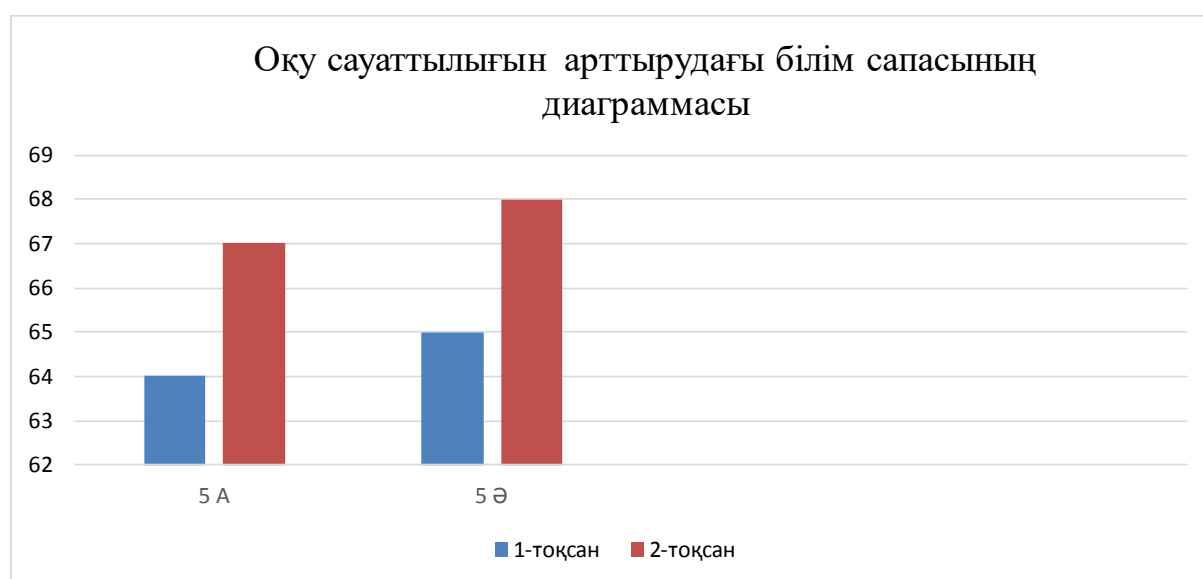
<https://www.youtube.com/watch?v=syOKZ3LHvT8> сілтеме арқылы өтіп, телефонмен сөйлесу әдебімен танысып ойыңды толықтырыңыз.

3-тапсырма. Телефонмен сөйлесу әдебіне байланысты нұсқаулық құрастырыңыз.

Кесте 1. Мәтінмен жұмыс жасау дағдыларының алгоритмі:

Тапсырмалар	Қалыптасатын білік-дағдылар
Мәтінге сәйкес келмейтін ақпаратты таңдаңыз	Қысқа мәтінді толық түсінеді, ұсынылған мәтіннен өзіне керек ақпаратты ажыратады. Қарым-қатынас түрлеріне тән сөз әдептерін игереді.
Мәтіндегі басты тірек сөздерді табыңыз	Мәтіннен өзіне қажетті негізгі ойды білдіретін мағыналы, нақты тірек сөздерді іріктей алады. Тірек сөздерді табу арқылы өзінің сөздік қорын молайтады. Іскерлік қатынастағы тілдесуге қажетті тілдік амалдарды орнымен қолданады.
Мәтін бойынша негізгі және қосымша ақпаратты табыңыз.	Берілген мәтіннен негізгі және қосымша мәліметті іріктеп алып, өз ойын нақты, жүйелі жинақтап, жазба

	жұмысында қолдана алады. Ойын айқын, әсерлі жеткізуде сөз мағыналарын, синонимдерді, мақал-мәтелдерді сауатты қолдана алады. Омоним, синоним, антонимдерді көркемдік ерекшеліктеріне сай қолданады.
Мәтінге ат қойыңыз	Мәтіннің мазмұнын түсініп, дәйектемелерді анықтай алады. Кіріспе, негізгі және қорытынды бөлімдерді қамтитын қарапайым жоспар құрады. Мәтіннен негізгі ойды ажырата алу дағдысын меңгереді.
Мәтіндегі асты сызылған сөздердің мағынасын ашыңыз	Мәтіндегі берілген сөздердің мағынасын түсініп, күнделікті өмірде қолдана алады, сөз сапасына қойылатын талаптарды анықтай алады.
Мәтін мазмұнына сай келетін мақал-мәтелді тауып жазыңыз	Сөз мәйегін танытатын мақал-мәтелдерді тауып, ауызша және жазбаша тілдесім барысында еркін қолдана алады.

Берілген диаграммада 5-сынып оқушыларының 1, 2-оқу тоқсанындағы білім сапасының көрсеткіші берілді. Онда 1-тоқсанда екі сыныпта да сапа көрсеткіші 64-65 %-ды көрсетсе, 2-тоқсанда білім сапасының 3-4 %-ға артқанын байқауға болады. Сонымен қатар сыныпта әлі де бақылауға алатын проблемалар да бар. Атап айтсақ, оқушылардың сөз байлығының аздығы, өз ойларын жүйелі де сауатты жеткізе алмауы, мәтіндегі негізгі ойды мақал-мәтелмен түйіндеуде қиналатындығы, мәтіндегі берілген сөздердің мағынасын түсініп, күнделікті өмірде қолдана алуы, функционалдық сауаттылық деңгейін әлі де жетілдіруді қажет етеді.

Қорытындылай келе, оқылым барысында оқушы өзінің сыни талдау дағдыларын дамыту және жетілдіру үшін мәтінмен жұмыс істеудің әртүрлі кезеңдерінде белсенді оқылымды қолданады. Белсенді оқылымды олар мәтінді игеру үшін, оқығанын терең түсіну үшін және сыни талдау дағдыларын жетілдіру үшін пайдалана алады. Оқылым кезінде мәтіннен негізгі, қосымша,

детальді ақпараттарды анықтау, маңызды ақпараттарды қажет емес бөліктерінен қалай ажырату керектігін, бейтаныс сөздердің мәнін түсіну үшін сөздіктермен жұмыс жүргізіледі. Мәтінге ат қою немесе мәтін тақырыбын мақал-мәтелдермен алмастыру, сөздердің синоним, омоним, антонимін табу, мәтін түрі мен стилін, көркемдегіш құралдарды табу, шешендік сөз оралымдарын анықтау сияқты жұмыс түрлері жүзеге асырылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012-2016 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспары. – Астана: 2012.
- 2 Әлімов А. Оқытудың интербелсенді әдістері. – Астана, 2014.
- 3 Мұғалімге арналған нұсқаулық, II деңгей: 2012. – 58 б.

ҒТАМР 14.25.07

ГЕОГРАФИЯЛЫҚ ТАПСЫРМАЛАРДЫ ОРЫНДАУДА КАРТОГРАФИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРДІ ҚОЛДАНУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

А.Т. Айбекетова

*Магистрант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы қ.*

Қазіргі уақытта оқытудың тиімді әдістерін іздеу мәселесі өзекті. Қазіргі білім беру мен оқыту әдістерінің ерекшелігі білім беру үрдісін жеке тұлғаның шығармашылық әлеуетін ашуға және дамытуға, оқушылардың мектеп пәндерін оқуға деген өзіндік қызығушылығына бағытталған. Географияны оқытуда карта маңызды орын алады. Карталармен жұмыс, аумақтарды тікелей зерттеуді алмастырады, қарастырылатын аумақтардың бейнесін олардың негізгі сипаттамаларымен қалпына келтіруге көмектеседі. Сонымен бірге кеңістік, географиялық ойлау дамиды. Карта – географияның негізі, оның екінші тілі, географиялық мәтіннің үнемді көрінісі, географиялық ақпараттың негізгі көздерінің бірі. География сабақтарында карта зерттеу объектісі, білім көзі және көрнекілік құралы ретінде әрекет етеді. Мектепте картографиялық әдісті қолданудың ерекшеліктеріне зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру, ГАЖ технологияны қолдану, олимпиадалық жұмыстар жатады.

Түйін сөздер: картография, карта, картографиялық әдіс, ГАЖ технологиялары, зерттеу жұмысы.

Картамен жүйелі жұмыс, оған қажетті ақпаратты алу қабілетін қалыптастырады, теориялық білімді игеруге ықпал етеді, әлемнің кеңістік географиялық бейнесін қалыптастырады. Зерттеу және жобалық іс-шаралар аясында оқушылармен картографиялық әдіс кеңінен қолданады. Оқушылардың зерттеушілік біліктері мен дағдыларын дамыту белгілі бір мақсаттарға қол жеткізуге: оқушылардың білімге деген қызығушылығын оятуға және сол арқылы оқытудың тиімділігін арттыруға көмектеседі. Оқушыларға арналған мұндай сабақтар оларды басқа психологиялық күйге ауыстырады. Бұл қарым-қатынастың басқа стилі, жағымды эмоциялар, өзін жаңа ашушы, зерттеуші ретінде сезіну. Олардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға, білімнің рөлін бағалауға және оны тәжірибеде қолданылуын көруге, әр түрлі ғылымдардың өзара байланысын сезінуге, тәуелсіздікке және өздерінің жұмысына мүлдем басқаша көзқарас қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Картографиялық әдісті қолдана отырып, оқушылардың зерттеу іс әрекетін ұйымдастыруда келесі кезеңмен құру сұлбасын ұстану керек [1]:

1. Зерттеу тақырыбын таңдау. Тақырыпты тұжырымдау бір уақытта мәселені нақтылауға арналған. Мәселе өте кең болуы мүмкін, бірақ проблемадан туындайтын тақырып нақтылануы керек. Тақырыпты тұжырымдай отырып, оқушылар зерттеу ғылыми жұмыстың тақырыбы туралы ойланады. Тақырыпты таңдау әр түрлі факторларға байланысты жүзеге асырылуы мүмкін: оқушылардың танымдық қызығушылығы, нақты практикалық мәліметтерді алу мүмкіндігі, арнайы ғылыми дерек көздердің, әдебиеттердің болуы және т.б. Тақырыпты тұжырымдау, әдетте, одан әрі зерттеу жұмысының мазмұнын анықтайды. Тұжырымдалған тақырып зерттеу шеңберін сипаттайды.

2. Зерттеу мақсатын қою. Өзіне мақсат қоя отырып, зерттеуші бірден өз жұмысынан қандай нәтиже күтетінін, не алуға ниетті екенін бірден түсіндіреді. Мақсат, осылайша, түпкілікті нәтиже және ғылыми ізденістің негізгі бағыты болып табылады. Мақсат, әдетте, жұмыс тақырыбы сияқты, нақты, қысқа, өте жалпылама тұжырымдалады, бірақ сонымен бірге оқушының белгілі бір нәтижеге жету ниеті нақты болуы керек [2].

Зерттеу нәтижесі қаншалықты жаңашыл болатынына байланысты географияны картографиялық әдіспен оқытудағы мақсаттар келесі түрлерде пайда болуы мүмкін [3]:

– оқушылар кез келген саяхатшының бағытын контурлық картаға салу және карталардағы жер бедерінің ерекшеліктерін белгілеу арқылы қалпына келтіретін саяхат ойындары болуы мүмкін – бұл сізге ақпаратты картографиялық белгілер арқылы бастапқы кодтауды игеруге, картамен жұмыс істеу дағдысын арттыруға мүмкіндік береді;

– өзгертілген талаптарға сәйкес бар нәрсені модернизациялау (рационализациялау, жетілдіру) – мұндай зерттеудің мысалы оқушыларға таныс картографиялық белгілерді қолдана отырып, мектеп аумағының жеке картасын жасау;

– инновациялық қызмет – бұрын болмаған, теңдесі жоқ түбегейлі жаңа нәрсені жасау – мысалы, мұндай зерттеу оқушылардың алдын-ала дайындаған «Қазына» (немесе т.с.с.) картасынан іздеуі, картамен жұмыс істеу дағдылары мұғалім ұсынған ребустарды шешуге және мақсатқа жетуге мүмкіндік береді.

3. Әрі қарай оқушылар мұғаліммен жасалған мақсаттарға сәйкес зерттеуге дайындалады – әдебиеттерді оқиды, берілген тақырып бойынша карталарды оқуды үйренеді.

4. Тақырыпты таңдағалып, мақсаты нақтыланып және дерек көздерін талдағаннан кейін оқушы өзіне зерттеу міндеттерін қояды: жұмыста қойылған мақсатқа жету, мәселені шешу немесе тұжырымдалған зерттеу гипотезасын тексеру үшін не істеу керек.

Тапсырмаларды өте мұқият тұжырымдау керек, өйткені болашақта олардың шешімінің сипаттамасы зерттеудің мазмұнын құрайды және оның нәтижелерін ұсынады. Тапсырмалар мақсатқа жету үшін не істеу керек екендігі

туралы тұжырым түрінде жақсы көрсетілген. Міндеттерді қою зерттеу мақсатын кіші мақсатқа бөлуге негізделген [3].

5. Келесі зерттеу әдістерін таңдау – қойылған міндеттерді шешу үшін қолданылатын құралдар.

6. Осыдан кейін оқушылар мұғаліммен бірге зерттеу жоспарын жасайды және егер зерттеу ұзақ мерзімді жоспарланса, мерзімдер мен міндеттерді бөледі.

7. Жұмыстың соңғы кезеңі – нәтижелерді талдау және зерттеу нәтижелерін ұсыну.

Егер сіз тікелей картографиялық әдісті қолдана отырып, жұмысты ұйымдастыру сызбасына қарасаңыз, онда оны қолдана отырып, оқушыларды зерттеуді ұйымдастыру моделін диаграммада көрсетуге болады (1-сурет).

Сурет 1. Картографиялық әдісті қолдана отырып, зерттеуді ұйымдастыру моделі [4].

Егер біз осы схеманы ғалым-картографтың жұмыс схемасы ретінде сипаттайтын болсақ, онда біз келесі моделді аламыз:

1. Жұмыстың бірінші кезеңінде картографиялық әдісті қолданған кезде зерттеуші ақиқатты біледі және картаға түсіре алатын нақты ақпаратты дайындайды (А1 схемасында);

2. Әрі қарай, ол ақпаратты өңдейді және картаны жасайды, яғни шындықтың зерттелген бөлігінің кеңістіктік бейнелі-символдық моделін жасайды (К схемасында);

3. Әрі қарай, зерттеуші карталарды оқиды, олардан зерттеуде пайдалы болуы мүмкін ақпаратты алады (диаграммада А2);

4. Ол картада көрсетілген шындық туралы, ондағы ақпарат негізінде және өзінің білімі мен тәжірибесіне сүйене отырып, бейнесін қалыптастырады.

Оқушылар үшін 3 және 4 кезең өзекті, сирек – 1 және 2, өйткені ұзақ мерзімді картографиялық жобалар егжей-тегжейлі жоспарлануы керек және

оқушылардың сабақтарына ғана емес, сонымен қатар сабақтан тыс жұмыстарына да енгізілуі керек. Сабақта оқу үрдісінің тиімділігін арттыру тұрғысынан картаны зерттеу нәтижесі емес, құрал ретінде пайдалану оңай және қисынды. Картаны оқу нәтижесінде оқушылар көрсетілген құбылыстардың орналасуы, жағдайы, өзара байланысы және динамикасы туралы түсінік қалыптастырады, олардың жаңа бейнесі, индуктивті және дедуктивті тұжырымдар көмегімен талдау және түсіндіру зерттелетін шындық туралы білімді кеңейтуге және байытуға әкеледі.

Осылайша, білім беру мекемелерінде картографиялық әдісті қолдана отырып зерттеуді ұйымдастыру моделі географияны зерттеуде келесі кезеңдерге негізделеді: тақырыпты таңдау, мақсат қою, әдебиетті зерттеу, міндеттерді қою, әдістерді таңдау (осы кезеңде картографиялық әдіс зерттеуге біріктірілген), зерттеуді жоспарлау және жүзеге асыру, нәтижені талдау және өңдеу, нәтижені ұсыну.

ГАЗ технологияларын қолдану. Сандық білім беру ресурстарының кешені географиялық білімді игерудің тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді, олардың маңызды компоненттері мектеп геоақпараттық жүйесі (ГАЗ).

ГАЗ-кеңістіктік координаттары бар ақпаратты құрудың, сақтаудың, редакциялаудың және талдаудың цифрлық жүйесі. Ол тұрады:

1. Жергілікті жердің электрондық картасы;

2. Сандық деректер банкі – осы аумақтағы ақпараттың барлық жиынтығы, картографиялық және семантикалық ақпараттың мәліметтер базасы, онда сақталатын ақпараттың дәлдігі, толықтығы мен дұрыстығы бүкіл ГАЗ жұмысының нәтижесіне байланысты [5].

ГАЗ негізгі операциялары пайдаланушылардың сұранысы бойынша геокеңістік ақпаратты енгізу, сақтау, өңдеу, шығару және талдау. ГАЗ қолдану бірқатар функцияларды белсендіруге мүмкіндік береді: визуалды-бейнелі, білім беру, дамыту, ақпараттық, насихаттау, сонымен қатар ГАЗ-мен жұмыс жасау кезінде дағдыларды қалыптастыру. ГАЗ-мен жұмыс істеу кезінде мұғалім экологиялық, эстетикалық тәрбие мәселелерін шеше алады және т.б. дамыту функциясы оқушылардың ақыл-ойының дамуына ықпал ететін ГАЗ-ны жүйелі, мақсатты пайдалану арқылы көрінеді. Тапсырмалардың біртіндеп және үздіксіз күрделенуі, ГАЗ-мен жұмыс істеудің негізгі әдістерін игере отырып, зерттелетін объектінің қызығушылығының артуына әкеледі, сонымен қатар оқушыны келесі мәселелерді шешудің өзіндік шығармашылық тәсіліне итермелейді. Ақпараттық және насихаттау функциялары ГАЗ-мен жүйелі жұмыс арқылы жүзеге асырылады, өйткені ол кез келген оқыту құралы сияқты маңызды семантикалық және ақпараттық жүктемеге ие [5].

Алайда география кабинеттері техникалық оқыту құралдарымен (ТОҚ) толық жабдықталмауы, бұл география сабақтарында геоақпараттық жүйелерді тікелей қолдану мүмкіндігіне әсер етеді. Бірақ қазіргі әлемде әрбір оқушының әртүрлі гаджеттері бар, сіз оларды ГАЗ технологияларын қолдана отырып пайдалы арнаға бағыттай аласыз.

Мектептегі ГАЖ технологияларын қолдану маңызды географиялық дағдыларды қалыптастыруға ықпал етеді: сандық географиялық карталарға енгізілген ақпаратты оқу; берілген параметрлер бойынша географиялық объектілерді іздеу, мысалы, объектілердің атаулары бойынша; сандық карталар бойынша өлшеулер мен есептеулер жүргізу; бірнеше жаттығулар барысында белгілі бір географиялық координаттары; зерттелетін табиғи объектілерді үш өлшемді көлемде көрсете отырып, оқушылардың кеңістік ойлауын қалыптастыру; әсіресе оқушыларды бақылау нәтижелері бойынша, мысалы, өз жерінің ауа-райы жағдайына өз цифрлық карталарын жасау [6].

Осылайша, қоғамды ақпараттандырудың жоғары деңгейі білім беру үрдісінде және одан тыс жерлерде ақпараттық технологияларды белсенді енгізуге және қолдануға ықпал етеді, бұл оқытуды жоғары деңгейге көтеруге, әр түрлі салалар мен пәндер бойынша білімді біріктіруге, оқу үрдісінің белсенді қатысушылары ретінде сезінуге мүмкіндік береді.

Оқушылардың олимпиадалық жұмыстарындағы картографиялық әдіс. Олимпиадалық жұмыс – оқушылардың сабақтан тыс іс-әрекетінде картографиялық әдісті қолданудың тағы бір нұсқасы. Олимпиада оқушылардың қызығушылығын арттырады, шығармашылық қасиеттерін дамытуға ықпал етеді, стандартты емес ойлауға мәжбүр етеді. Оқушыға өзін «Жас географ» ретінде көрсетуге және оны жаңа ашылулармен қызықтыруға қалай көмектесуге болады?

Оқушылардың пәндік олимпиадаға қатысуы оларға пәнге деген қызығушылықты және қызықты әлеммен танысу екенін көрсетеді. Олимпиадаға қатыса отырып, мұғалімдер жетекшілігімен балалар өздерін ашып қана қоймай, түрлі сұрақтарға жауап таба алады, көптеген жаңа және қызықты нәрселерді үйренеді. Оқу олимпиадасы сабақтан тыс жұмыс түрі ретінде оқушылардың танымдық қызығушылығын дамытуда үлкен рөл атқарады, жарыс мотиві олар үшін танымдық мотивті күшейтеді, ақыл-ой белсенділігінің арттуына ықпал етеді, зейіннің шоғырлануын, табандылықты, жұмысқа қабілеттілікті, қызығушылықты арттырады, сәттілік қуанышының, қанағаттанудың пайда болуына жағдай жасайды [7].

Олимпиадалық тапсырмаларды құрастыру кезінде олардың мазмұнына келесі негізгі ережелер енгізіледі: географиялық ойлаудың категориялық аппаратын анықтайтын географияның ғылыми негіздері (кешенділік, аумақтылық, глобалдылық, нақтылық); географиялық байланыстардың барлық түрлерінің өзара байланысы (себеп-салдарлық, ықтималдық, болжамдық); жалпы географиялық ұғымдар мен дағдылар; география ғылымның бір немесе бірнеше әдістерін қолдану; әртүрлі білім көздерімен жұмыс істей білу; мәселенің шығу тегі, мәні мен шешу жолдарын анықтай білу, географиялық білім мен пәнаралық байланыстар негізінде географиялық жағдайды бағалау және болжау; қойылған мәселені шешудің көпнұсқалығын жүзеге асыру [8].

Тәжірибе көрсеткендей, аталған сипаттамалармен қатар оқушылардың жас ерекшеліктерін, олардың мүдделерін ескеру қажет. 12-14 жастағы оқушылар өздерінің шығармашылық тәжірибесі мен құндылықтар жүйесін

ескеретін ойын, проблемалық сипаттағы тапсырмаларды қалайды. Жоғары сынып оқушыларына жеке аймақтағы, елдегі, әлемдегі түрлі мәселелерді шешуге байланысты бағалау сипатындағы тапсырмалар қызықты.

Картографиялық тапсырмалар оқушыларда әр түрлі теориялық және практикалық мәселелерді шешуге бағытталған шығармашылық көзқарастың негізін құрайды, сонымен қатар көп деңгейлі (яғни инвариантты) топтық, жеке және ұжымдық жұмыс жасауға көмектеседі. География сабағында картамен жұмыс тек сабақ жұмысымен шектелмей әр түрлі және қызықты болуы маңызды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Савенков А.И. содержание и организация исследовательской работы обучение учащихся. – М.: Генезис, 2014. – 280 с.
- 2 Даринский А.В. Методика преподавания географии. – М.: Знание, 1996. – 320 с.
- 3 Аронов А.М. Профессиональный аналитический компетенции в высшем педагогическом образовании / Современные образование в условиях реформации: материалы II Всероссийского научно-практической конференция / Под общ. ред. Академик РАО А.И. Тайжурский. – Красноярск, 2011. – С. 59-66.
- 4 Байярд Р., Байярд Д. Ваш подросток. – М.: АСТ, 2012. – 346 с.
- 5 Алешкина О.В., Бочарникова Э.А. Использование геоинформационные системы на уроках географии. Молодой ученый. 2014, №12. – С. 255-257.
- 6 Новенко Д.В. Применение геоинформационных технологий школа географическое образование. География школа. 2007, № 7. – С. 36-40.
- 7 Богачев Д.В., Данышин А.И., Кириллов П.Л., Лев И.А., Мозгунов Н.А., Наумов А.С., Соколова Д.В. Олимпиадные задания по географии. Полевые маршруты и практические задания на местности. – М.: Русское слово. – 167 с.
- 8 Бережнова Е.В., Краевский В.В. Основы учебно-исследовательской деятельности. – М.: Академия, 2013. – 128 с.

ҒТАМР 27.01.45

МАТЕМАТИКАНЫ ОҚЫТУДА ҚАШЫҚТЫҚТАН БІЛІМ БЕРУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУ

Н.О. Мекебаев

PhD, аға оқытушы, Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ.

Н.Қ. Сәндібеков

Магистрант, Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ.

Мақалада математика сабақтарында қашықтықтан оқыту формасын қолдану перспективалары, сондай-ақ білім беру ұйымының ақпараттық-білім беру ортасы жағдайында математика мұғалімінің АКТ қүзыреттілігіне қойылатын талаптар қарастырылады.

Түйін сөздер: қашықтықтан оқыту, технология, АКТ, білім беру, математика.

Қашықтықтан білім беру технологиялары ақпаратқа қол жеткізуді жеңілдетіп қана қоймай, оқу іс-әрекетінің өзгермелілігі, оны дараландыру және саралау мүмкіндіктерін ашады, сонымен қатар оқыту субъектілерінің өзара іс-қимылын жаңадан ұйымдастыруға, білім алушы білім беру қызметінің белсенді және тең құқылы қатысушысы болатын білім беру жүйесін құруға мүмкіндік береді.

Қазіргі уақытта мұғалім ақпараттық технологиялар көмегімен оқытудың тиісті деңгейін қамтамасыз ететін білім беру ортасын қалыптастыра білуі, білім алушылардың жеке оқу және даму траекторияларын, сондай-ақ өзінің кәсіби өсу бағытын модельдеуі тиіс [3].

Қазіргі әлемде математикалық дайындықтың рөлі артып келеді. Қашықтықтан оқыту ұзақ уақыт бойы оқытушылардың да, тыңдаушылардың да назарын аударды. Сапалы білім алу проблемасы әсіресе кең аумағы бар Қазақстан үшін өзекті болып табылады. Компьютерлік технологиялардың дамуымен, интернеттің пайда болуымен байланысты бұл мәселені қашықтықтан оқыту сәтті шешіп жатыр.

Қашықтықтан оқыту – телекоммуникациялық технологиялар мен интернет желісі ресурстарының көмегімен іске асырылатын, бір-бірінен алшақ орналасқан педагогтар мен оқушылардың білім беру өзара іс-қимылына негізделген оқыту түрі.

Қашықтықтан білім беру – оқытуды сапалы әрі қолжетімді етуге мүмкіндік беретін жаңа, заманауи технология. Математиканы қашықтықтан оқытуды құру өзекті, кең практикалық маңызы бар. Ауру немесе басқа да

дәлелді себептер бойынша мектепте сабақты өткізіп алған жағдайда және сабақта қалып қойған материалды өз бетінше оқып, бекіту үшін тест жұмыстарын немесе тапсырмаларды орындау барысында өз білімін тексеру.

Егер оқушы математиканы оқуды ұнататын болса, онда ол әр түрлі шығармашылық тапсырмаларды орындап, сабаққа қосымша материалды қолдана отырып, ой-өрісін кеңейте алады.

Сонымен қатар, бұл әзірлемелер математикадан оқушылардың білімін түзетуге қолайлы (балалардың біліміндегі олқылықтарды жою бойынша жеке тапсырмалар). Қашықтықтан оқыту тиімді педагогикалық ақпараттық білім беру технологияларының бірі ретінде құзыреттілікке негізделген тәсілге бағытталғанын атап өткім келеді.

Математиктер өз заманының өзекті мәселелерін шешу үшін де, тарих бойы жас ұрпаққа математиканы үйрету үшін де өз заманының ең озық технологияларын қолданды. Абакус пен абакустың математикалық құралдары қазіргі компьютерлердің прототипі болып табылады. Танымдық белсенділікті арттыру және оқу мен практиканың байланысын көрсету үшін математиканы оқыту процесінде заманауи компьютерлік технологияларды қолдануға болады.

Математикаға қолданылатын білім беру технологияларының ауқымы кең. Математиканы табысты үйрету үшін қолданылатын түрлі аппараттық құралдар, бағдарламалық қамтамасыз ету және онлайндық қосымшалар әдеттегі және жаңа әдістермен енгізілуі мүмкін. Үлкен артықшылық білім берудегі технологияның күшті негіздемесін қамтамасыз етеді, оның ішінде қолжетімділікті жоғарылату, интерактивтілік пен оқуды саралау. Математикада оқушылар интерактивті бағдарламалау ортасында теңдеудің айнымалыларын басқару және графикалық нәтижелерді бақылау арқылы шешім қабылдауға, ойлауға, пайымдауға және мәселені шешуге назар аудару үшін жоғары тұжырымдаманы көрсете алады. Сыныпта есептеуге көп уақыт бөлудің орнына, студенттер жоғары деңгейдегі дағдыларға назар аудара алады.

Қашықтықтан оқыту сапасына оқушылардың жалпыға ортақ білім беру әрекеттерін, жеке, пәндік білім беру нәтижелерін дамыту арқылы қол жеткізіледі. Оларға:

- өз іс-әрекетіңізді ұйымдастыра білу, оның мақсаттары мен міндеттерін анықтау, мақсатқа жету құралдарын таңдау және оларды практикада қолдану, ортақ мақсаттарға жетуде топта өзара әрекеттесу, қол жеткізілген нәтижелерді бағалау.

- әр түрлі қызмет түрлері үшін әмбебап маңызы бар негізгі құзыреттіліктер (білім беру мәселелерін шешудің жалпыланған тәсілдері; зерттеу, қарым-қатынас және ақпараттық дағдылар), әр түрлі ақпарат көздерімен жұмыс жасай білу.

- кәсіби таңдауға дайындық, кәсіби қызығушылықтар мен мүмкіндіктерді ескере отырып, кәсіптер әлемінде, еңбек нарығындағы және кәсіптік білім беру жүйесіндегі жағдайларды бағдарлай білу.

– гуманистік және демократиялық құндылықтар, өмірдегі мінез-құлықтың этикалық нормаларын ұстануға дайындық, әрекеттерді (өзінің және басқа адамдардың) әлеуметтік нормалар тұрғысынан бағалау мүмкіндігі.

– қашықтықтан оқыту бойынша оқушылардың арасындағы білім берудің жеке нәтижелері қашықтықтан оқыту жүйесінің технологияларын қолдана отырып, мұғалім – тәлімгер мен оқушының іс-әрекетінің жүйесі арқылы анықталады.

Қашықтықтан білім беру оқу бағдарламаларында көзделген оқыту мазмұнын іске асырудың әртүрлі тәсілдерін қамтиды. Ол алға қойылған мақсаттарға барынша тиімді қол жеткізуді қамтамасыз ететін оқыту нысандары, әдістері мен құралдары жүйесін білдіреді.

Сонымен қатар, оқытудың кез келген нысаны сияқты, оның құрамдас бөлігі бар: оқытудың барлық түрлері үшін әлеуметтік тапсырысқа негізделген мақсаттар; мазмұны, сонымен қатар көбінесе қолданыстағы бағдарламалармен, оқу орнының белгілі бір түріне арналған стандарттармен, әдістермен, ұйымдастырушылық формалармен, оқыту құралдарымен анықталады. Оқытудың кез келген нысаны білім берудің мемлекеттік стандарттарына бағдарлануы тиіс. Сонымен бірге, ол қосымша білім беруді және онымен байланысты барлық нәрсені қоса алғанда, негізгі білім беру шеңберінен шығуы мүмкін және болуы керек.

Қазіргі мектептің міндеттерінің бірі – оқушылардың оқу іс-әрекетін ұйымдастырудың түрлері мен формаларының алуан түрлілігін арттыру. Компьютерлік технологиялар, оқу іс-әрекетін ұйымдастырудың педагогикалық жүйесімен интеграцияланған, оқушылардың білім алу мүмкіндіктерін едәуір арттыруға, ашық білім беру кеңістігінде жеке траекторияны таңдауға және жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Мектеп оқушыларын қашықтықтан оқыту – бұл өз білімдерін тереңдетіп қана қоймай, сонымен қатар ақпараттық-коммуникативтік мәдениет дағдыларын алуға тамаша мүмкіндік.

Оқушыларға мектеп математикасын оқытуда компьютерлер мен ақпараттық технологияны қолдануға үйрету математика әдістемесіндегі зерттеудің бір бағыты [2].

Мектепте қашықтықтан оқытуды қолдану-бұл оқу процесінің үздіксіздігі мен талап етілетін қарқындылығын, мұғалімдер мен оқушылар арасындағы ынтымақтастықты қамтамасыз етудің қосымша тәсілі.

Қашықтықтан оқыту негізінде әртүрлі қарқынмен оқытудың педагогикалық технологиялары, оқушылардың өз бетінше білім алудағы дербестігі әр түрлі білім беру салалары, мұғалім мен оқушының өзара әрекеттесуінің әртүрлі формалары мен әдістерінің үйлесімі.

Математика пәні мұғалімінің АКТ құзыреттілігі.

Қашықтықтан оқыту білім алушыларға өз білімдерін жетілдіруге, толықтыруға, жеке дамуында көтерілуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, мұғалімнің басты міндеті – балаларға белгілі бір материал (бағдарлама) беру ғана емес, сонымен қатар оқушылардың өз бетінше білім алуға және оларды іс жүзінде бекітуге үйрететін іс-әрекетін ұйымдастыру.

Мұғалімнің кәсіби стандарты мұғалімнің АКТ құзырлығына қойылатын талаптарды қамтиды. Мұғалімнің АКТ құзыреттілігі көп деңгейлі болып табылады және жалпы пайдаланушының АКТ құзыреттілігін, жалпы педагогикалық АКТ құзыреттілігін және пәндік-педагогикалық АКТ құзырлығын қамтиды. Сонымен қатар, АКТ пәндік-педагогикалық құзыреттілігі математика мұғалімі үшін егжей-тегжейлі шешілді. АКТ-ның жалпы пайдаланушының құзырлығына қазіргі заманғы ақпараттық кеңістікте жұмыс жасау құралы ретінде компьютерлік техниканың және бағдарламалық қамтамасыз етудің негіздерін білу кіреді; мәтіндік, сандық, графикалық, дыбыстық және бейне ақпараттармен жұмыс жасау үшін компьютерлік техниканы және бағдарламалық қамтамасыз етуді қолдану мүмкіндігі; ақпаратты басқару құралы ретінде компьютерлік дағдыларды меңгеру. АКТ-ның пәндік-педагогикалық құзыреттілігі электронды оқыту мен қашықтан оқыту технологиясының негіздерін, білім беру ұйымының ақпараттық-білім беру ортасының мәні мен құрылымын білуді білдіреді. Мұндай құзыреттілік математика мұғаліміне негізгі және орта жалпы білім беру бағдарламаларын іске асырудағы педагогикалық әрекеттерді орындауға, атап айтқанда келесі міндеттерді шешуге қажет:

- баланың математикалық қабілетін дамытуға ықпал ететін ақпараттық білім беру ортасын қалыптастыру;
- тапсырмалар мен мысалдарды орындау кезінде оқушылардың ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану қабілетін қалыптастыру;
- белгілі бір білім беру ұйымында жоқ осындай ортаның жаңа элементтерін қолдану мүмкіндіктерін ескере отырып, ақпараттық білім беру ортасы элементтерін кәсіби қолдану;
- балалармен жұмыс кезінде ақпараттық ресурстарды пайдалану, оның ішінде қашықтықтан оқыту ресурстары, балаларға осы ресурстарды дамытуға және дербес пайдалануға көмектесу;
- ақпарат көздерін пайдалану, математиканың соңғы жаңалықтарын қадағалау және бақылау, оқушыларды олармен таныстыру [4].

Математика мұғалімінің АКТ-ның пәндік-педагогикалық құзыреттілігін қалыптастырудағы негізгі міндеттердің бірі – математикалық есептерді шешуде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану дағдыларын қалыптастыру міндеті.

Жаңа білім беру стандарттары білім алушылардың зияткерлік дамуына, атап айтқанда математиканы оқу арқылы жаңа талаптар қояды. Бұл мәселені тиімді шешудің бір нұсқасы – заманауи ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану.

Бүгінгі таңда математикадан сабақ өткізу кезінде қашықтықтан оқытудың келесі ең ыңғайлы және тиімді технологиялары бар:

1. Кейс-технология – мәтіндік, аудиовизуалды және мультимедиялық оқу-әдістемелік материалдардың жиынтығын (кейстерін) пайдалануға және оларды

оқытушыда тұрақты консультациялар ұйымдастыру кезінде білім алушының өз бетінше оқып-үйренуі үшін жіберуге негізделеді.

2. Теледидар технологиясы – студенттерге оқу-әдістемелік материалдарды жеткізу және мұғалімде үнемі кеңес беруді ұйымдастыру үшін теледидар жүйелерін қолдануға негізделген.

3. Желілік технологиялар. Білім алушыларды оқу-әдістемелік материалмен қамтамасыз ету және мұғалім мен білім алушы арасындағы интерактивтіліктің әртүрлі дәрежесімен өзара іс-қимыл жасау үшін телекоммуникациялық желілерді пайдаланатын желілік технологиялар.

Қашықтықтан оқыту үдерісінде оқушы мен мұғалім келесі режимдерде өзара әрекеттеседі:

- синхронды – нақты уақыт режимінде оқушы мен мұғалім арасындағы байланыс (онлайн байланыс);

- асинхронды түрде, студент кез келген өзіндік жұмысты жеке қарқынмен орындағанда, ал мұғалім оның орындалуының дұрыстығын бағалайды және оқу қызметінің нәтижелері бойынша ұсыныстар береді (офлайн).

- аралас қашықтықтан оқыту – бұл оқу бағдарламасы синхронды және асинхронды элементтерден құралғанын білдіретін режим.

COVID-19 пандемиясы жағдайындағы синхронды оқытуда ZOOM сессияларын немесе Teams командаларын, WhatsApp және Telegram мессенджерлері арқылы топтық қоңырау шалуды қолдана отырып, топтық және жұптық жұмысты ұйымдастыру. Ал асинхронды оқытуда оқушыларға жұптарға немесе топтарға бірігіп жоба жұмыстарын орындап, оның ақпараттары мен нәтижелерімен мессенджер чаттарында, бірлесіп қолданылатын құжаттарда, интерактивті тақталарда өзара бөлісу.

Оқыту жүйесін ақпараттандыру еліміздегі білім беру үшін зор перспективалар ашады. Соңғы кезде компьютерлік, телекоммуникациялық техника мен технологиялардың адам өміріндегі ролі мен орнында түбегейлі өзгерістер болды. Цифрлық және телекоммуникациялық технологияларды меңгеру қазіргі заманда әрбір жеке тұлға үшін оқу және жазу қабілеті сияқты сапалармен бірге қатарға және әрбір адам үшін қажетті шартқа айналды. Алынған білім мен дағдылар бұдан әрі көптеген жағдайда қоғамның даму жолдарын анықтайды.

Жоғарыда көрсетілген ой-пікірді қорытындылай келе, мұғалімдердің технологиялық мәдениеті негізінде мектеп пәндерін оқыту сапасын арттырып, білім беруді ақпараттандыру жүйелі түрде жүзеге асады деуге болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Абылкасымова А.Е., Рыжаков М.В. Содержание образования и школьный учебник: Методические аспекты: Монография. – М.: Арсенал образования, 2012.

- 2 Әбілқасымова А.Е. Математиканы оқытудың теориясы мен әдістемесі. – Алматы, 2011.
- 3 Крылова Е.А., Иванова П. О. Международный журнал «Инновационная наука», №12-3, 2016.
- 4 Рамилева Т.С., Гребенникова Н.Л. Научно-образовательный журнал для студентов и преподавателей «StudNet», №5, 2020.
- 5 Слепухин А.В. К вопросу о построении понятийного аппарата информационных образовательных сред. Вестник Чувашского государственного педагогического университета имени И.Я. Яковлева. – 2016. – № 1 (89).
- 6 Снегурова В.И. Возможности электронных образовательных ресурсов нового поколения для реализации дистанционного обучения математике. Открытое и дистанционное образование. – 2009. – № 4.
- 7 Стариченко Б.Е. Профессиональный стандарт и ИКТ компетенции педагога. Педагогическое образование в России, 2015. – № 7.

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ҒЫЛЫМДАРЫ
СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ НАУКИ
AGRICULTURAL SCIENCE

ҒТАМР 55.13.17

«ДИСКАТ БДП-4» ТОПЫРАҚТЫ ӨНДЕУ МАШИНАЛАРЫНЫҢ ЖҰМЫС ОРГАНЫН ЖАҢҒЫРТУ ЖӘНЕ ПАРАМЕТРЛЕРІН НЕГІЗДЕУ

В. Мұратова

Магистрант, С. Сейфуллин атындағы ҚазАТУ, Нұр-Сұлтан қ.

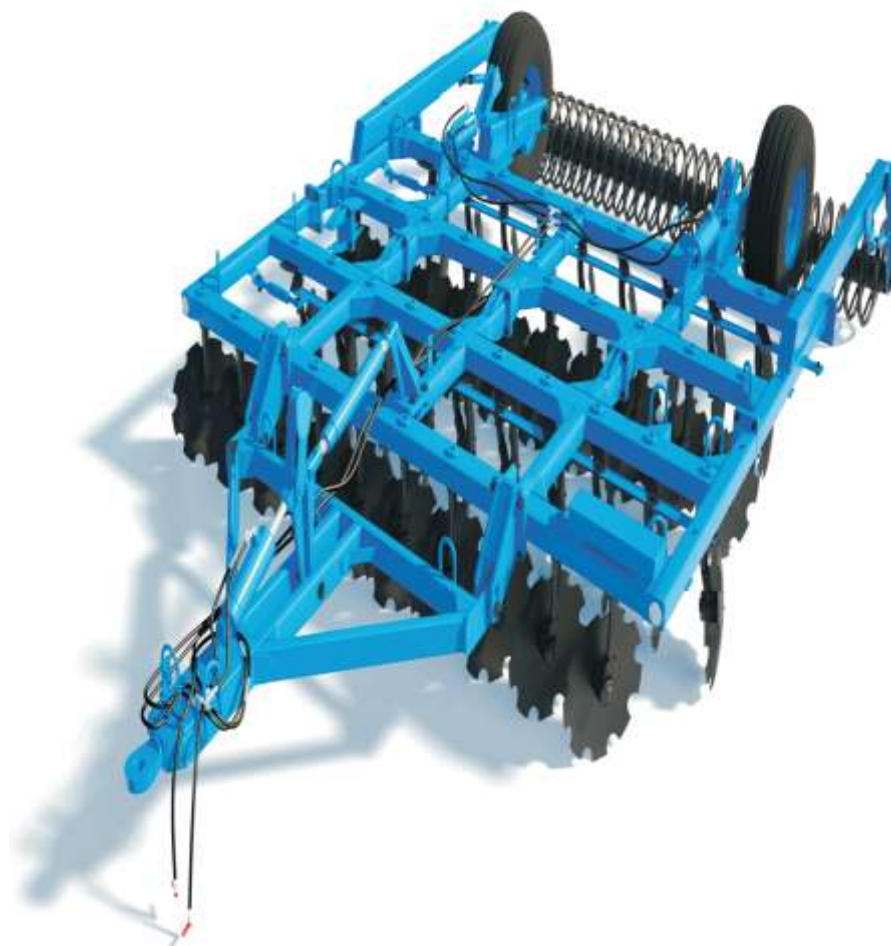
Дискат БДП-4 топырақты өңдеу машинасының жұмыс органын жаңғырту және параметрлерін негіздеу негізгі мақсатымыз. Ол үшін мақалада машинаның құрылысын, параметрлерін сипаттаймыз. Ауыл шаруашылығында БДП дискаторлары топырақтың барлық түрін өңдеуге, кез келген климаттық аймақтарындағы қалдықтарды ұсақтау мен арамшөптерден тазалауға арналған. Сондықтанда топырақты өңдеу машинасының өнімділігін арттыратын, қаржыны үнемдейтін, сапасы жағынан жоғары болатын қазіргі жұмыс органынан да тиімді болатын атқарушы орган құрастыру. «Дискат БДП-4» топырақты өңдеу машинасының жұмыс органын жаңғырту арқылы топырақ өңдеу өнімділігін арттыру әдісін табу.

Түйін сөздер: дискат БДП-4, дискілі тіркемелі тырма, өңдеу машиналары, топырақ өңдеу, ауыл шаруашылық.

Бүгінгі күні елімізде ауыл шаруашылығының дамуына көптеген жағдайлар жасалған. Бұл саланы дамыту барсында агротехникалық машиналардың алатын орны үлкен. Сол себепті қолданылатын техниканың тиімділігі жоғары және де қаржы жағынан үнемді болуы тиіс.

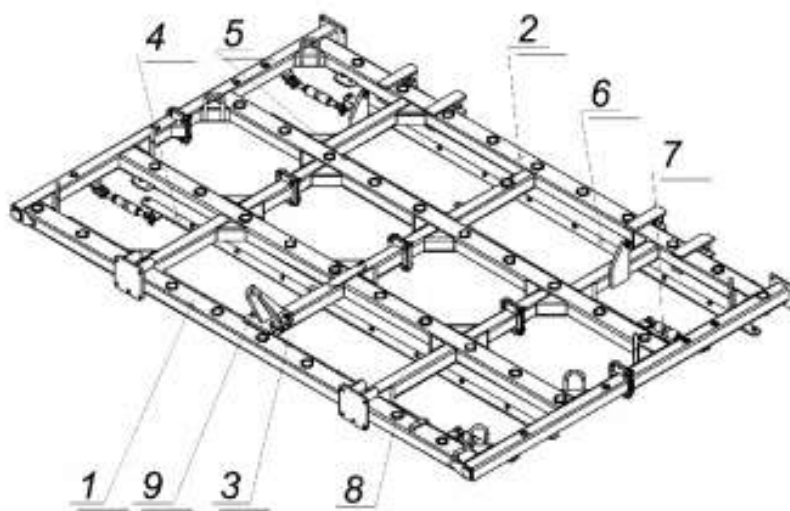
БДП-4 дискілі тіркемелі тырмасы – топырақтың 15 см тереңдікке дейінгі беткі қабатын өңдеуге, арамшөптерді жоюға, қалып қойған өсімдік қалдықтарын тазалауға, жайылымдар мен шыбындықтарды жасартуға арналған. Тырма 1-суретте көрсетілген. Өңделетін топырақ аймағы тассыз және кедергісіз болуы қажет. Топырақ үлесті кедергісі – 0,09 МПа ($0,9 \text{ кг/см}^2$), қаттылығы – 3,0 МПа (30 кг/см^2), шекті ылғалдылығы – 25 %, беттік ауытқуы – 10 градусқа дейін болған жағдайда өнім сапасы жоғары деңгейде болады.

Тырма барлық агроклиматтық аймақтарда топырақтың барлық түріне қолдануға арналған. Бірақ жер жыртудан кейін топырақ қабаттарын кесу үшін қолдануға болмайды. БДП-4 тырмасы нарықтағы ауыл шаруашылығының 280-300 а.к. немесе 205-220 кВт қуатты тракторлармен МТЗ 3022ДВ, К-744Р-05, К-744Р1 және К-701-мен агрегатталады.

Сурет 1. БДП-4 дисклі тіркемелі тырмасы.

Топырақты өндеудің тиімділігі оның екі қатарлы тырма дискісінің орналасуы мен жұмыс органдарының бекітілуіне байланысты. Бұл қондырғының тарту кедергісін едәуір төмендетеді және жоғары жылдамдықта (25 км/сағ дейін) жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Тырманың жұмысы кезінде қатардағы дискілердің ара қашықтығының азаюына байланысты қалдықтарды тиімді араластыру және ұнтақтау жүргізіледі. БДП-4 ілмегі ауыр сақиналы-тісті роликтер түрінде ылғалдың сақталуы және су мен жел эрозиясының алдын алу үшін диск жұмыс органдарының өтуінен кейін жердің топырақтарын қосымша тегістеуге, өрістің бетін тығыздауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, жұмыс органдарын жеке тірекке және серпімді элементтерге орнатылуы оларды ең жоғары жүктемелерден қорғайды, құралдың бітелуін азайтады және жоғары ылғалдылық жағдайында жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Тырманың конструкциясы 2-суретте көрсетілген.

Сурет 2. Жиналған қаңқа.

1-алдыңғы қаңқа; 2-артқы қаңқа; 3-планка; 4-планка; 5-планка; 6-планка; 7-тартип; 8-стакан; 9-кронштейн.

«Дискат» тырмасы арамшөп өсімдіктерін жоюға және аңыздық қалдықтарды ұсақтауға, топырақты себу алдында өңдеуге, сонымен қатар топырақтарды ұсақтауға және топырақтың беткі қабатын илеуге арналған.

Өңдеуден кейін өрістің беті ылғалдың сақталуына ықпал ететін топырақтың мқабатымен жабылған. Дискілі тырмамен домалату-топырақта ылғалды ұстап тұру, егістік бетіндегі жердің ірі түйірлерін тегістеу және ұсақтау, сондай-ақ ауыл шаруашылығы дақылдарын егу алдында аса қажетті топырақты тығыздау үшін қажетті операция. Диск тырмасын пайдалану сепкіштердің тірек-жетек доңғалақтарының тайып кетуін азайтады, бұл егудің біркелкілігін арттырады және тұқым себу тереңдігін тұрақтандырады, бұл құрғақ жерлерде және жел эрозиясына ұшырайтын жерлерде егу кезінде өнімділікті арттыруда маңызды. БДП 4 дискілі тіркемелі тырмасы таулы егіншілік аймақтан басқа барлық топырақ-климаттық аймақтарда қолдануға арналған.

«Дискат» тырмасының жұмыс органдары серпімді элементтерге орнатылған сфералық дискілер болып табылады, бұл оларды авариялық істен шығудан және сақиналы-тісті роликтерден қорғайды. Тырманың әр дискісі жеке тірекке орнатылады. Дискат тырмасының конструкциясы оны жалпы желі жолдары бойынша қауіпсіз тасымалдауға мүмкіндік береді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Абраев С.А. Ауыл шаруашылық машиналарын сынақтау. – Астана, 2015.
- 2 Брызгунов А.В. Сельскохозяйственные машины и обслуживание, Издательство «Қайнар». – Алматы, 1979.

- 3 Рубинов А.Д. Контроль больших размеров в машиностроении: Справочник. – Л.: Машиностроение, Ленинградское отделение, 1982.
- 4 Құдайқұлов Т. Ауыл шарушылық машиналары. – Алматы: «Рауан», 1995.
- 5 <https://agroserver.ru/b/borona-diskovaya-dana-bdp-4-4-1122701.htm>.

ГРНТИ 68.35.31

ВОЗДЕЛЫВАНИЕ СОИ В УСЛОВИЯХ КАЗАХСТАНА: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ

З.Т. Тлеулина

PhD-докторант, КазАТУ имени С.Сейфуллина, г. Нур-Султан

Г.А. Кипшакбаева

К.с.-х.н., ст.преп., КазАТУ имени С.Сейфуллина, г. Нур-Султан

За последние 20 лет производство сои в мире увеличилось в 2,2 раза, посевные площади в 1,6 раза, а урожайность в 1,4 раза. В настоящее время в мире около 104 миллионов гектаров находятся под соей, при средней урожайности сои 24,5 ц/га, 91 стран мира занимается производством сои.

Сорт является биологической основой технологии возделывания. На его долю приходится около 50 % прироста урожайности культуры. В современных условиях предъявляются повышенные требования не только продукционной способности сорта, но и его адаптивности к стрессовым погодным ситуациям (жара, засуха, заморозки, ливни, градобитие), устойчивости к патогенам, надежности и стабильности по продолжительности вегетации. Наряду с высокой урожайностью и качеством семян он должен отличаться также хорошей технологичностью по устойчивости к полеганию и растрескиванию бобов, по дружности созревания, высоте прикрепления нижних бобов, высоте стебля и прочности семенной оболочки. Для каждой зоны соевосаждения созданы определенные сорта, хорошо приспособленные к конкретным почвенно-климатическим условиям.

Ключевые слова: соя, сорт, урожайность, селекция, скороспелость.

Соя – относится к числу важнейших бобовых культур мирового значения, как ценная техническая, продовольственная и кормовая агрокультура. Во многих странах ее считают основой экономики, но экономическое значение в роде *Glycine* имеет только культурная соя *G. max* (L.) Merrill [1].

Соя благодаря своему богатому химическому составу семян и многостороннему использованию в кормовых, пищевых и технических целях является уникальной и ценнейшей сельскохозяйственной культурой. Высокое (до 45-48 %) содержание в зерне полноценного по аминокислотному составу, растворимости и усвояемости белка и высококачественного по жирнокислотному составу масла (до 25 %) предопределяет ее широкое распространение. Поэтому производство соевого зерна в мире ежегодно возрастает, и в начале XXI в. эта культура по валовым сборам вышла на

четвертое место среди полевых культур после пшеницы, риса и кукурузы. Это масличная культура относится к группе культур, среднеустойчивых к засухе [2].

По данным Kleffmann Group общая площадь под соей в мире за 2019 составила 122 млн га. Пять лидеров по посевным площадям занимают 106 млн га, что составляет более 85 % всех посевов в мире [3].

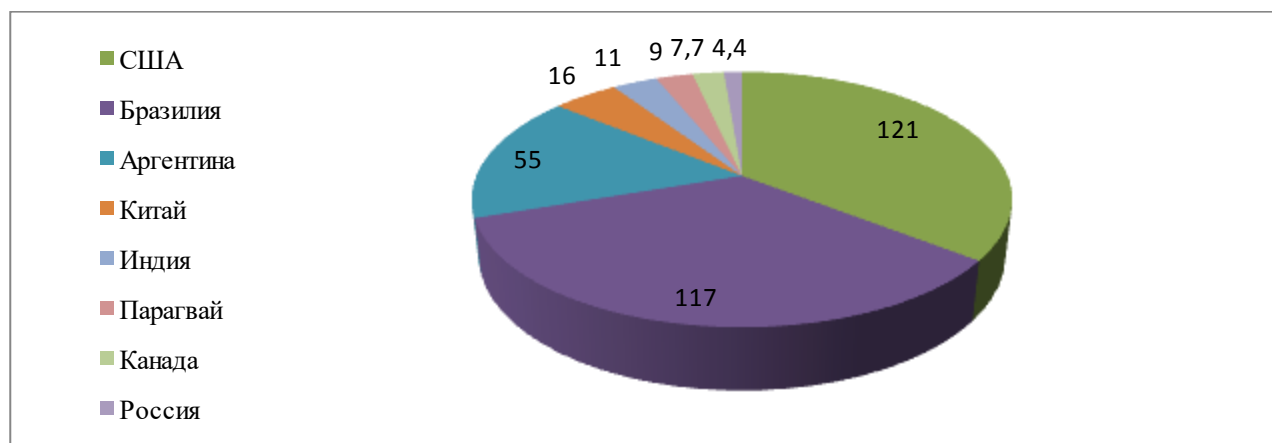

Рисунок 1. Основные производители сои в мире, 2019, млн т.

Топ 5 лидеров по посевным площадям сои: Бразилия – 37 млн га; США – 31 млн га; Аргентина – 18 млн га; Индия – 11 млн га; Китай – 9 млн га. Одновременно Бразилия и США возглавляют список крупнейших экспортеров соевых бобов с совокупной долей более 80 %. Ведущим покупателем и одновременно переработчиком в мире является Китай, на который приходится более половины всех мировых закупок сои. Согласно прогнозу FAS USDA, в 2020/21 Китай произведет более 75 млн тонн соевого шрота и 17 млн тонн соевого масла.

Соя очень сложна для возделывания в Казахстане из-за климатических особенностей нашей страны. Однако, культура пользуется спросом и обещает фермерам высокую рентабельность. Впрочем, из-за климатических условий выбор сортов или гибридов сои в Казахстане, в отличие от других регионов, невелик, необходимо использовать скороспелые и ультраскороспелые сорта. В динамике (рис.2) происходит рост площадей под соей в 2000-2014 и 2017-2019 годы. В 2015, 2016 и 2021 годы площадь посевов снизилась, которые составили всего 2015 г – 106,8 тыс.га, 2016 г -106,5 тыс.га, 2021 г- 113,3 тыс.га. В 2020 году общая посевная площадь под соей составила порядка 127,8 тыс.га.

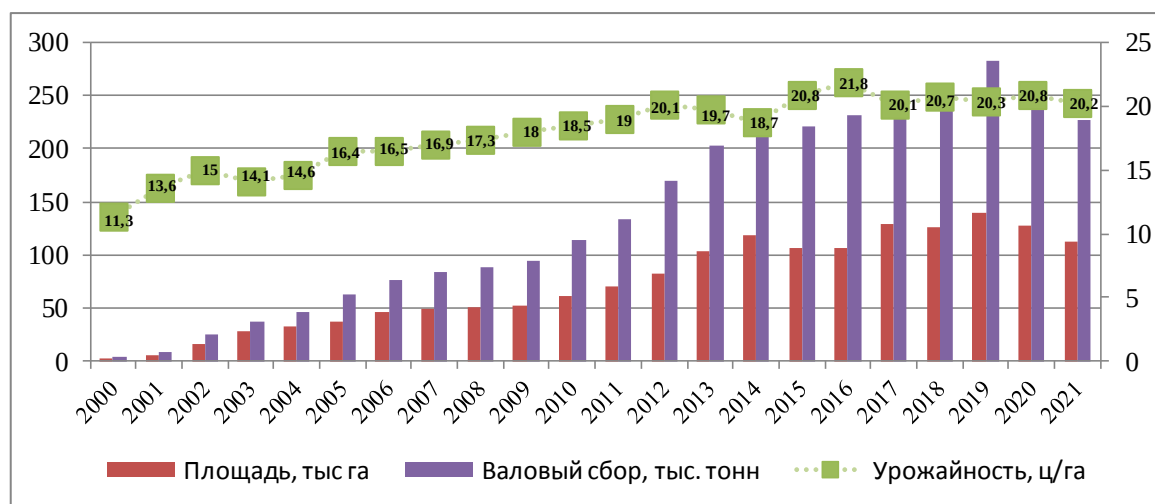

Рисунок 2. Динамика посевных площадей, урожайности и валового сбора сои в Казахстане за 2000-2021 гг.

Министерство сельского хозяйства Республики Казахстан запланировало поэтапное расширение ее посевов, соответственно в 2022 году под посевами сои планируется 150 тыс.га, 2025 году – 200 тыс. га. В среднем урожайность сои по Казахстану составляет 20-21 ц/га, однако наивысшие показатели характерны для Алматинской области. В остальных регионах Казахстана урожайность сои не превышает 10 ц/га. Наименьшие показатели в северных регионах Казахстана. В Казахстане основными сосеющими регионами являются Алматинская и Восточно-Казахстанская области. В Северном Казахстане соя возделывается ограниченно, на малых площадях.

В настоящее время в Казахстане допущено к использованию 56 сортов сои отечественной и зарубежной селекции (таблица 1).

Таблица 1. Количество допущенных к использованию сортов сои по регионам Казахстана в разрезе групп спелости, 2021 г.

Регион	Ультра ранний	Ранне спелый	Средне ранний	Средне спелый	Средне поздний	Поздние спелый
Акмолинская область	1	3	1			
Костанайская область	1	3	1			
Карагандинская область	1		1			
Павлодарская область	1	1				
Северо-Казахстанская область	1	1				
Алматинская область	2	9	7	6	5	
Жамбылская область	1	4	2	3	2	1
Туркестанская область		4	2	2	1	1
Кызылординская область	1	1	3	2	2	

Западно-Казахстанская			1			
Актюбинская область	1					
Восточно-Казахстанская область	1	6	4		1	

Как видно из данной таблицы большая часть допущенных к использованию сортов сои относятся среднеранней и среднеспелой группам, предназначенных для регионов с поливным типом (юго-восточная зона Казахстана). Для северного региона допущено 1-2 сорта инорайонной селекции, по которым отсутствует семеноводство. Соответственно в этом и заключается проблема возделывания высокорентабельной культуры: отсутствие сортов и соответственно отсутствие семеноводства. Для полноценного внедрения этой культуры необходимо создание сортов, адаптированных для условий севера Казахстана, с учетом сроков вегетации растений и фотопериодической реакции растений на длину светового дня. Соответственно эффективное увеличение производства сои может основываться только на современных ультраскороспелых сортах, это позволит возделывать сою в условиях короткого безморозного периода [4].

По данным Госдарственной комиссии по сортоиспытанию сельскохозяйственных культур МСХ РК, доля отечественных сортов рекомендуемых к использованию в нашей стране составляет 37,8 %, в основном это селекционные сорта Казахского научно исследовательского института земледелия и растениеводства, например, Жансая, Ласточка, Алматы и др.

Селекционная работа по созданию скороспелых сортов сои ведется почти во всех странах мира с учетом местных почвенно-климатических условий. Однако не все скороспелые сорта являются таковыми при возделывании в других странах. Ограничивающие моменты для формирования семян в более северных условиях – недостаточная сумма температур за период роста и длинный световой день, поскольку соя является короткодневным растением. Только образцы со слабой фотопериодической чувствительностью, могут относительно рано зацвести и образовывать семена в условиях длинного светового дня. Выведение таких сортов в значительной мере зависит от создания и изучения исходного материала. Для расширения посевов этой культуры на севере Казахстана необходимы новые сорта с повышенной продуктивностью и засухоустойчивостью. На рисунке 3 представлены сорта сои наиболее используемые в посевах республики (данные МСХ РК).

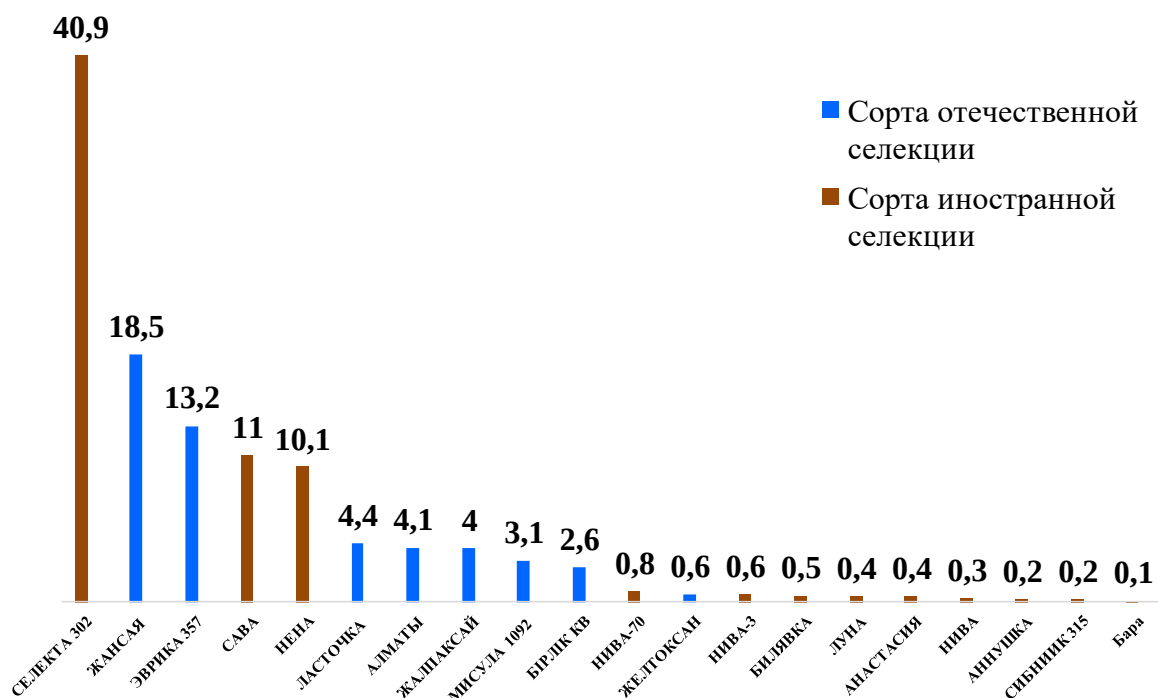

Рисунок 3. Наиболее используемые в посевах республики сорта сои, тыс.га.

Основными методами в селекции сои является расширение генетической изменчивости, отбор высокопродуктивных и скороспелых форм и оценка адаптивности к эколого-географическим условиям Северного Казахстана. В связи с этим важно проводить селекционные работы, направленные на получение скороспелых и адаптированных сортов сои к почвенно – климатическим условиям Северного Казахстана. Период вегетации сои увеличивается при продвижении из южных районов в более северные, при уменьшении суммы эффективных температур, увеличении относительной влажности воздуха.

Многие исследования указывают на особую ценность при использовании в селекции на скороспелость сортов Маньчжурского экотипа в качестве материнских форм, а отцовских сортов, созданных в северных районах соеосеяния – из Канады, северных районов США, западноевропейских стран, а также скороспелые и среднеспелые сорта – из Японии, Кореи, Китая, Амурской области. К. Малыш указывает, что наиболее быстрый способ создания сравнительно скороспелых, продуктивных сортов – скрещивание лучших раннеспелых и среднеспелых сортов, где в качестве отцовской формы используют высокопродуктивный районированный сорт. По данным Ю.Мякушко, скороспелые сорта резко изменяют свои параметры при перемещении в другие почвенно-климатические зоны, поэтому селекцию на скороспелость необходимо вести применительно к определенной зоне [5, 6].

По мнению С. Соколова, постоянство периода вегетации и межфазных периодов является одним из критериев стабильности урожайности. Данные подтверждают, что длительность периода «всходы-созревание» у сои зависит

от взаимодействия внешних метеорологических факторов и особенностей развития сорта. При этом вегетационный период каждого сорта представляет собой совокупность отдельных специфических для него межфазных периодов и изменение их продолжительности влечет за собой нарушение синхронности процессов роста и развития, что, в свою очередь, приводит к изменению химического состава, всхожести семян и других показателей. Поэтому задача селекционеров – создание сортов с минимальной изменчивостью длительности межфазных периодов. С другой стороны, различия по продолжительности отдельных фаз развития у сортов с одинаковой продолжительностью вегетационного периода нужно использовать в селекционной работе, при создании более скороспелых сортов. Так, для получения среднескороспелых высокопродуктивных форм в качестве материнской формы лучше подбирать сорта с продолжительным периодом «всходы-цветение», а отцовский – с коротким периодом от цветения до налива семян.

При создании скороспелых сортов следует учесть свойства растений различаться по интенсивности накопления органической массы в различные периоды вегетации: «всходы-цветение» и «цветение-созревание» [7].

Литература

- 1 Среднеранний холодоустойчивый сорт сои Иней. С.В. Зеленцов, Е.В.Мошненко, Л.А. Бубнова и др. Масличные культуры. 2019. № 3 (179). – С. 160-164.
- 2 Лукомец В.М., Бочкарев Н.И., Баранов В.Ф. и др. Перспективная ресурсосберегающая технология производства сои: Метод. рекомендации. – М.: ФГНУ «Росинформагротех», 2008. – 56 с.
- 3 <https://latifundist.com/rating/top10-proizvoditelej-soi-v-mire-v-2019-godu>.
- 4 Сидорик И.В., Зинченко А.В. Значение сои в земледелии Казахстана. Масличные культуры. Научно-технический бюллетень Всероссийского научно-исследовательского института масличных культур. №2 (174), 2018. – С.75-78.
- 5 Малыш Л.К. Проблемы и перспективы селекции сои для умеренно-холодного климата. Сб. науч. тр. – Благовещенск, ВНИИ сои, 1997. – С. 8-13.
- 6 Мякушко Ю.П. Соя. – М.: Колос, 1984. – 332 с.
- 7 Соколов С.М., Мордвинцев М.П. К анализу комплекса условий, способствующих результативности селекции сои. Актуальные проблемы селекции и семеноводства зерновых культур юго-восточного региона Российской Федерации: Доклады науч.-практич. конф. – Саратов, 1999. – С. 108-110.

МАЗМҰНЫ СОДЕРЖАНИЕ CONTENT

Гуманитарлық ғылымдар Гуманитарные науки Humanities

Бақытжанова А.С., Тулешова Л.Х. Оңтүстік Корея және Жапония мемлекеттерінің «жұмсақ күш» саясатындағы трансұлттық корпорациялардың орны, маңыздылығы	4
Отеуов Н.Н. Борьба против джунгарских завоевателей в XVII века (Орбулакская битва)	11
Atabaeva G.K. Understanding unfamiliar word-formation suffixes in the text	16
Новикова С.В. Своеобразие метафоричности немецкого и русского языков	21

Құқық қорғау, әскери іс және қауіпсіздік Юриспруденция, военное дело и безопасность Law enforcement, military and security

Байжанова К.У., Жаксымбетов Б.П. Отграничение терроризма от некоторых других сходных уголовных правонарушений (от хищения либо вымогательства радиоактивных материалов, а также бандитизма) ..	26
Дархамбаева А.Д. Некоторые факторы возникновения коррупции	31
Саржигитов Ж.Т. Перспективные направления развития тыла Вооруженных сил Республики Казахстан	36

Әлеуметтік ғылымдар және экономика Социальные науки и экономика Social sciences and economics

Birzhanova A.B., Nurgaliyeva A.M. Assessment of Green Bonds Market in the Republic of Kazakhstan	42
Дильманова Д.Д., Тлесова А.Б. Вопросы использования пенсионных накоплений в Республике Казахстан	48
Жансеитова А.М. К вопросу о менеджменте в здравоохранении	54
Токтарханов Е.К., Ибраймова С.Ж. Основные направления повышения экономической эффективности строительной организации ..	60
Ермекбаев У.Т. Современные концепции изучения коррупции	65

Тлесова А.Б., Қабдолов Б.Т. Тұрақты экономикалық өсу, халықтың әл-ауқатын жақсарту үшін ресурстық және қаржылық қолдау	71
Кудайбергенова А.К. Корпоративное управление: тенденции и перемены	76
Баймырзаева М.К., Абдыкаримова М.М., Корабаева А.Д. Ұйым қызметінің тиімділігін талдау теориялық аспектілері	86

Техникалық ғылымдар және технологиялар
Технические науки и отрасль технологии
Technical sciences and technologies of the industry

Канаткалиев Р.Н. Теміржол өндірісіндегі құрамында мұнай кездесетін сарқынды суды тазарту	95
---	----

Педагогика және білім беру
Педагогика и образование
Field of pedagogy and education

Тантыбаева Б.С., Испаева Н.Б. Ғылыми жаратылыстану сауаттылығы дамыған оқушының теориялық моделі	100
Тлесов А.А., Шамгонова Р.Г. Использование новых информационных и мобильных технологий в изучении английского языка и проведении занятий в условиях дистанционного обучения	108
Ергубекова Ж.С., Шарафиева А.Б. Қазақ тілі пәнін оқытуда оқушы бойында ұлттық құндылықтарды қалыптастыру	112
Бахтиярова С.Ж., Ойлыбаева Л.Н. Қазақстан Республикасындағы жастарға олимпиадалық білім беру мәселелері	117
Намазбаева Ж.Ж., Садвакасова К.К. Қазақ тілі сабағында оқушылардың мәтін арқылы функционалдық сауаттылығын арттыру жолдары	122
Айбекетова А.Т. Географиялық тапсырмаларды орындауда картографиялық әдістерді қолданудың ерекшеліктері	127
Мекебаев Н.О., Сәндібеков Н.Қ. Математиканы оқытуда қашықтықтан білім беру технологияларын қолдану	133

Ауыл шаруашылығы ғылымдары
Сельскохозяйственные науки
Agricultural science

Мұратова В. «Дискат БДП-4» топырақты өңдеу машиналарының жұмыс органын жаңғырту және параметрлерін негіздеу	140
Тлеулина З.Т., Кипшакбаева Г.А. Возделывание сои в условиях Казахстана: проблемы и решения	144

Scientific publication

Proceedings of the international scientific conference
«Modern science: new approaches and current research»
December 28-29, 2021
Almaty, Kazakhstan.

Responsible editor – A. Amangeldiyev

Signed to the press on 29.12.2021.
Circulation of 50 copies. 60X90/8 format
Offset paper font «Times New Roman»
Order no. 15242

Published in the printing house of the «Bilim Innovations Group».
Uly Dala avenue 38/494, Nur-Sultan city, Republic of Kazakhstan, 010000
Phone: +77074929322; e-mail: info@kazconf.com